

IS.I.S.F.

24.201

201- Perlautilly

☐ IOAN CAVALER DE PUȘCARIU ☐

NOTIȚE DESPRE
INTÂMPLĂRILE
CONTEMPORANE

SIBIU — 1913

TIPARUL TIPOGRAFIEI ARHIDIECEZANE.

W 24201

NOTIȚE

DESPRE

ÎNTAMPLĂRILE CONTEMPORANE.

SCRISE

DE

IOAN CAVALER de PUȘCARIU.

23814/67.

SIBIIU.

TIPARUL TIPOGRAFIEI ARHIDIECEZANE.

1913.

X

126

BUCURESTI
M 480 564

1170/05

*Ne quid falsi dicere audeat,
ne quid veri non audeat.*
Cicero.

B.C.U. Bucuresti

C20059353

Prefață.

Între manuscrisele rămase după răposatul Ioan Cavaler de Pușcariu s'a aflat unul intitulat: «*Notițe despre întâmplările contemporane*», ce eră pregătit a se da în tipar; acest manuscris, care s'ar putea numi și *Memorii despre fapte și întâmplări la Românii din Ardeal și Ungaria în viața politică, bisericească, culturală și socială dela anul 1848 încoace*, — scoate la iveală întâmplări și episoade necunoscute, iar la alte cunoscute, dară rămase până astăzi nu deplin înțelese dă explicații prețioase. Întâmplările prezentate în acest manuscris sunt pentru generațiunile mai nouă cu atât mai interesante și instructive, cu cât ele sunt scrise și apreciate de un bărbat competent, care a fost martor al timpului, factor și împreună lucrător la cele mai multe din ele.

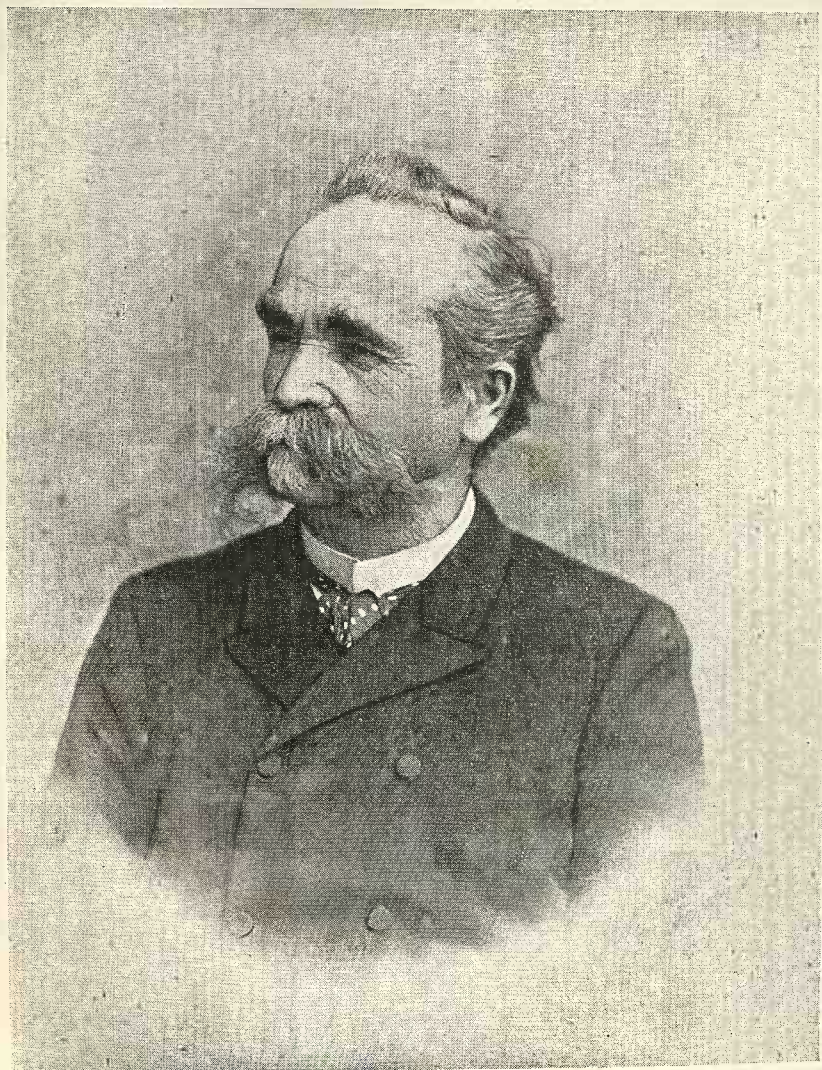
La început premerge în manuscris o scurtă *autobiografie* a autorului, care nu poate fi fără orice interes, știut fiind, că Ioan Cavaler de Pușcariu prin activitatea sa mănoasă pe toate terenele vieții publice, prin zelul și căldura inimei sale pentru promovarea cauzelor naționale, bisericești și culturale s'a ridicat între personagiile cele mai marcante ale timpului său. La această parte am aflat de bine a face la finea cărții un adaus despre anii din urmă ai vieții sale petrecute în retragere la moșioara sa în Bran, precum și despre moartea sa și celelalte ce au urmat.

Considerând însemnătatea istorică a acestei scrieri m'am temut a nu lipsi dela o datorință a mea, ca frate al autorului și executor testamentar pentru rămasul dânsului, dacă nu aș da în tipar acest op; de aceea încredințat, că prin scoaterea lui la lumină voi face un serviciu bun istoriografiei române, m'am decis a luă asupra-mi sarcina tipăririi lui.

In speranță, că cartea aceasta își va atinge scopul, o recomand spre binevoitoare primire — cărturarilor români de toate stările, rugându-i a fi iertători față de autor, dacă cetindu-o vor află în ea și unele scăderi sau erori.

Sibiiu, 20 Martie 1913.

Dr. Il. Pușcariu,
arhimandrit.

Ioan Cav. de Pușcariu.

Întroducere.

Însemnări biografice.

1. *Originea familiei mele.* Eu sunt născut în 28 Septembrie 1824 la Sohodolul Branului din Ardeal, și botezat acolo sub numele Ioan fiul lui Ioan Pușcașiu, preot la acea parohie, mai târziu distins cu titlul de protopresbiter.

Familia Pușcașieștilor — dupăcum ne spune tradițiunea — se trage din familia Iuga din Marmația, trecută în Moldavia, de unde în prima jumătate a secolului XVIII în urma unui războiu cu Turcii pe timpul Cantemireștilor au trecut ca emigranți, politici mai întâi la Casson în Săcuime, iară de aci la Brașov; — aci câștigându-și terenul Sohodolului din ținutul Brașovului s'au așezat acolo trei frați cu familiile și cu servitorii lor. Fiind ei înarmați cu puști și vânători vestiți — au căpătat numele de Pușcași. Acești trei frați s'au numit Iuga, Voicu și Radu, fii ai lui Iuga senior. Turcii requirând dela magistratul Brașovului extradarea celui mai tinăr, ca mai tare compromitat politicește, acesta simțind s'a împușcat, iară văduva lui s'a măritat după un anume Reșina, din care se trag membrii acestei familii și acum existente acolo. Ceialalți doi frați au fost fundatorii familiei Pușcașieștilor, ce există și astăzi foarte număroși, — împărțiți în două ramure principale, adecă în următorii lui Iuga și ai lui Voicu. Din ramura lui Iuga mă trag și eu. Iuga Pușcașiu a avut doi feciori, pe Bucur și pe Radu. Fiind ei toțodată și oameni de litere — dupăcum arată număroase codice manuscrise, rămase de ei, — Bucur¹ s'a făcut preot în Sohodol, iară fratele său reîntorcându-se în părțile mărginașe Moldovei, pe unde au

¹ Dela Bucur sin Iuga Pușcașiu au rămas mai multe codice, dintre cari un exemplar e la mine, altul la frate-meu Leonte, altul la frate-meu Ilarie, unul în biblioteca lui Șaguna, iară al cincilea l-am donat bibliotecii Asociațiunii transilvane.

trecut ei — s'a așezat acolo și s'a făcut preot și protopop în Ditro și Sarhegy, din care apoi se trage familia Puskás — nobili cu predicatul dela acele sate, — astăzi siculizați rom. cat.¹

Bucur Pușcașiu preotul din Sohodol a avut doi feciori, pe Leonte și pe Bucur. Leonte i-a urmat ca preot în Sohodol, iară Bucur s'a făcut preot în Tohanul-nou, — și din aceștia se trag Pușcașieștii din Tohan. Soția lui Leonte a fost din familia Eneștilor, care posedă munții Ialomișii din vârful Bucecilor: Padina, Colții și Bătrâna, cu schitul Peștera; din acești munți a devenit părtași prin zestrea moașei mele Zmaranda Enescu. Leonte Pușcașiu a avut șase feciori: tatăl-meu Ioan, apoi Bucur, Iosif, Stanciu, Leonte și Nicolae. Dintr'aceștia tatăl-meu s'a făcut preot în Sohodol, iară Leonte preot în Poiana-Mărului.

Tatăl-meu s'a căsătorit cu Stana fiica preotului Avertie Tatulia din Predealul-Branului. Aceasta familie se trage din familia Tatul de Mărgineni, de unde un membru așezându-se în Tohanul-vechiu ca preot și protopop — a emigrat de aci cu ocaziunea militarizării și unirei Tohanenilor cu biserica Romei, așezându-se în Predeal ca preot. Aceasta familie fiind proprietari ai munților Bucșia și Barbulețiu la marginea Bucecilor, prin zestrea mamei am devenit și noi părtași la acei munți.

Tatăl-meu din căsătorie a avut cinci feciori și patru fete: anume feciorii: Ioan (eu), Iosif, avocat în Brașov, Leonte, preot și protopresbiter onorar în Sohodol, Iuga, proprietar și fost subpretor în Veneția, Bucur acum Ilarion, arhimandrit arhidiecezan în Sibiu, ales arhieru-vicar arhidiecezan și viceprezident al Asociațiunii pentru literatura română; iară fetele: Iustina măritată după preotul Stan Băncilă din Tohanul-nou, Maria măritată Iosif Pușcașiu în Sohodol, Paraschiva măritată după Moise Ciurea, preot în Fundata-Branului și Stana măritată Iosif Enescu în Șimonul-Branului.

2. *Descendența.* Eu m'am căsătorit la a. 1851 cu Stana, fiica lui Oprea Circa din Cernatul-Săcelelor, — carele se trage

¹ Un membru al acestei familii oficer la husari a povestit colegului său Ioan Lemény — nepot al meu — și acesta mie, că strămoșul său a fost protopop român în Ditro; iară protopopul Pușcariu gr.-cat. din părțile Reghinului — crede că și el se trage din ramura asta.

din familia aceluia Ioan Circa, carele a fost pe la a. 1700 rival mitropolitului Atanasie, și după trecerea acestuia la unirea bisericăii cu Roma — se zice — că a fost sfințit de arhieru ortodox — însă persecutat de catolici a trecut cu Curuții în Marmăția, și de aci în mai multe rânduri în Ardeal. O parte din familia Circa a rămas în Ardeal și există și astăzi ca nobili în comitatul Cetatei-de-Baltă, iar altă ramură trecând în România a fondat satul Circulești, dară mai târziu refugiindu-se din cauze politice s'au așezat în Cernatul-Săcelelor, unde și astăzi există mai mulți membri, dintre cari a fost și Oprea Circa — econom mare de vite. — Oprea a avut șase feciori: Gheorghe care a studiat teologia în Viena (cu Popasu, acesta a devenit episcop al Caransebeșului) dară lăsându-se de cariera clericală s'a făcut econom și a răposat la Luciu în România; Oprea sau Aprian, maior în pensiune la Carlstadt în Croația; Ioan, ofițer de geniu, a căzut în războiul italian 1849; Irimie, profesor și director al liceului Sf. Sava în București, și Stan, funcționar la căile ferate române; apoi două fete, Maria măritată după căpitanul suprem al Făgărașului Ioan Bran de Lemény și soția mea Stana.

Din căsătoria mea cu Stana Circa s'au născut șase feciori

1. Ioan Joe (inginer-șef la căile ferate române) născut în Cernatul-Săcelelor la a. 1852 și căsătorit cu Elefteria Diamantescu, cu care are doi feciori anume Ionel și Victor, apoi trei fete: Maria, Alexandrina și Elena.
2. Titu, născut și repausat la a. 1854 în Pui din Țara Hațegului.
3. Iuliu, Dr. în drepturi, jude de tablă la tribunalul din Budapesta, născut în Veneția Făgărașului la a. 1855 și căsătorit cu Caterina Peția dela Caransebeș, cu care are doi copii Iuliu și Zeno.
4. Emil, Dr. în medicină, născut asemenea în Veneția la a. 1859 fost secretar de stat rom. și profesor de medicină la universitatea din Iași, căsătorit cu Veturia Alexe Eremia, dar divorțat de ea, are o copilă Margareta, iară din a doua căsătorie cu Elena Densușianu are un fiu cu numele Radu și o fată Olga.
5. Iuniu, născut în Sibiiu la a. 1864 acum consul general la Moscova, căsătorit cu Elsa de Tschudi, are două copile; și
6. Eugeniu, născut și răposat în Budapesta la a. 1870.

3. *Studiile.* După permiterea acestor schițe genealogice trec la înșirarea unor date mai marcabile din vieța mea.

Mai întâi am început în școala comunală din Sohodol a învăța carte în limba românească, de unde la a. 1834 am trecut la școala normală germană din Brașov. La a. 1837 începându-se gimnaziul catolic din Brașov de nou înființat cu profesorul Iacob Murășianu, eu am fost unul dintre cei dintâi elevi ai acestui gimnaziu și cu mine și Aldulianu, aci am continuat până la clasa retorică, de unde, la a. 1841 am mers la Sibiiu intrând și absolvând aci clasa ultimă gimnazială numită Poezia. Ca conșcolari în gimnaziul din Brașov am avut pe Secarianu, Constantin Gheorge Ioan, Orgidan, Lacea, Popea, Gaitanu¹ ș. a. iar în Sibiiu în clasa ultimă a gimnaziului am avut de colegi pe Ilie Măcelariu, Petru Roșca (care însă a trecut la M.-Oșorheiu), Ioan Pinciu, Ioan Cergedi, Ioan Balomiri și Ladislau Butyanu. La a. 1842 am intrat în cursul teologic la episcopia din Sibiiu, care l-am și absolvat cu cugetul a mă face preot; ca colegi aci am avut între alții și pe Bratu Meșianu, fratele episcopului Aradului — acum mitropolit în Sibiiu, pe Baloiu, protopresbiter în Poiana Sărată, German dela Turda etc.

La anul 1843 am intrat în Liceul din Cluj, ascultând acolo cele două clase filozofice — precum se numeau pe atunci, logica și fizica, unde am aflat pe colegii mei în clase mai superioare, din cauza că rămăsesem cu anul teologiei de ei mai îndărăt, — precum erau Secăreanu, Costi Iaan, Lacea, Popea,

---

¹ Popea (mai în urmă episcop la Caransebeș) îmi istorisi din timpul acela o întâmplare hazlie. În grădina dela gimnaziul romano-catolic, unde locuia Iacob Mureșan, ca profesor și director, aveau gimnaziștii români intrare liberă, ca să poată studia și să poată prinde câte o pară coaptă căzută jos dintr'un păr cu pere mici numai ca alunele. Gaitanu avea obiceiul, ca după prânz în zilele călduroase din Septemvrie să se așeze în grădină sub păr la umbră cu o carte în mână până adormeă. În starea aceasta aflându-l colegul său Ioan Pușcariu cu fața în sus, cu gura și nările căscate, aceste cam largi și desfăcute, cum știu cei ce l-au cunoscut, mai văzând și perele mici pe jos, ca făcute pentru nările lui Gaitanu, ce eră mai natural, decât să taie coadele dela două pere și perele fără coadă să le potrivească în nările celui ce dormeă și apoi să se depărteze. Gaitanu înfundat binișor cu răsuflarea se trezi năcăjit din somn și știind cine este cel mai poznaș între colegii săi, care i-au făcut aceasta glumă rea pornește după el cu... dus-da-dum!

(Nota editorului).

Gaitanu, Iancu ș. a. Cu mine într'o clasă erau Papiu Ilarian, Hodoșiu ș. a. Din cauză că nu mi-se trimetea stipendiul ce mi-l promise episcopul Moșa (dupăcum aflaiu mai târziu, îl rețineau expeditorii cancelariei) am avut a mă luptă cu multe lipse — trăind ca instructor pe la unele case din Cluj — am căzut într'o slăbiciune corporală de am trebuit după absolvirea liceului a mai pauză un an acasă la părinți. Intrămându-mă trupește, apoi în toamna anului 1846 am intrat în facultatea de drepturi cea de nou creată a Sașilor din Sibiiu, unde am absolvat cursul științelor juridice în primăvara anului 1848 — tocmai pe când se începuse mișcările naționale și politice de atunci, la cari am luat parte activă.

4. *Ocupațiuni.* Pe atunci sosind călugărul Nicolae Băiășescu la Sibiiu pentru tipărirea mai multor cărți, la cari m'a fost angajat ca ajutător, — am intrat îndată și pe terenul literar și bisericesc, — dupăcum toate acestea se vor arătă la locul său mai pe larg.

În vara anului 1848 — după adunarea cea mare din Blaj¹ — am fost chemat cu mai mulți colegi ca comisariu pentru propagarea constituțiunei în România în județul Piteștilor, de acolo reîntors fui înrolat în garda națională a Românilor din Brașov la care toți erau datori a participa; fiind angajat ca profesor la școala română elementară din cetatea Brașovului, — și după o funcțiune numai de o lună la aceasta școală, în 13 Noemvrie fui ales de inspector și asesor la oficialatul districtului Făgăraș. Acî făcându-se restaurațiunea oficialatului prin alegerea condusă de doi comisari ai comandai generale din Ardeal, Laurian și Bran de Lemény, aceștia m'au trecut în lista aleșilor sub numele mai romanizat de Pușcariu în loc de Pușcașiu.² Pe baza aceasta sosindu-mi decretul de întărire mi-a rămas numele Pușcariu, care apoi a trecut și la celelalte denumiri din decrete în decrete, până ce fui ridicat și

¹ La adunarea aceasta națională, am fost purtătorul steagului celui mare național (vezi Gazeta și Org. lum.).

² Aceasta schimbare s'a făcut fără voia mea, și a celorlalți colegi, precum Germaniu Codru Dragoșianu, Saliu Gaitanu, din Aldulia — Aldulianu, din Făgărași — Făgărașian etc.

în rang de cavaler cu diplomă împărătească tot cu numele acesta. Dela mine apoi au luat și ceilalți membri ai familiei — ba până și ramura Pușcașieștilor din Betleanu și din Sălagiu numirea de Pușcariu.

În 10 Ianuarie 1850 fui denumit ca comisar c. r. pentru administrarea cercului Perșani și dela 20 Ianuarie 1851 al cercului Viștea-inferioară din districtul Făgărașului, de unde cu decretul prezidentului pentru organizarea justiției — Karabetz — din 20 Martie 1851 fui trimis ca adjunct la judecătoria din Deva, — iară cu decretul din 31 Decembrie 1851 numit ca jude cercual la Pui în ținutul Hațegului. De aci am fost transpus cu decretul ministerial din 31 Noembrie 1854 ca pretor cerc. al cercului Veneția-inferioară în districtul Făgărașului unde am funcționat până la 7 Martie 1861, când apoi fui chemat ca concipist la cancelaria aulică ardeleană în Viena. De aci fui trimis la 23 Ianuarie 1862 pentru administrarea comitatului Cetatea-de-baltă, iară cu rezoluțiunea preainaltă din 29 August 1865 fui denumit ca căpitan suprem al districtului Făgăraș. În urma rezoluțiunei preainalte din 4 Decembrie 1867 fui chemat în ministeriul reg. ung. pentru culte și învățământul public în calitate de consilier de secțiune. În fine în urma preainaltei hotărâri regești din 13 Maiu 1869 am fost înaintat de membru al curiei regești ca judecător la forul suprem judiciar al Ungariei, — unde funcționând până când la 1 Maiu 1890 cu ziua aceasta m'am retras în pensiuine.

În tot decursul serviciului meu celui îndelungat, aproape patruzecișidoi de ani am înaintat fără de altă protecțiune decât prin protecțiunea propriei mele activități împreună cu zel și diligență, cu tact și hărnicie, cu prevedere și potrivită cumpănire a împrejurărilor. Numai cu ajutorul acestor însușiri mi-a succes a mă ridică din treaptă în treaptă până la o pozițiune, ce rar o ajunge un fiu de român din tagma poporului. Ar fi de prisos a mai cită aci numărdoasele documente de laudă și recunoștință ce le-am câștigat atât pe terenul politico-administrativ, cât și pe cel bisericesc-școlar, precum și literar și cultural, va ajunge dacă voiu aminti aci, că în recunoștința distinșelor mele merite pentru tron și patrie fui prin scrisoarea de cabinet din 10 Iulie 1864 decorat cu ordul coroanei de fer cl.

III, în urma cărei mi-se conferì și rangul de cavaler cu valoare nu numai pentru persoana mea, ci și pentru următorii mei.

După aceasta am fost distins și cu alte decorațiuni, cu: Signum laudis, cu medalia română benemerenti cl. I, cu med. jubilară etc. Emeritat căpitan suprem al Făgărașului, consilier în ministerul de culte și învățământ, membru al curiei regești, membru al dietei din Sibiu și al senatului imperial din Viena, al dietei din Cluj și al dietei de încoronare din Budapesta, membru al academiei române 1877 onorar și 1901 activ, precum și onorar al Atheului român, membru al congresului național și al celui bisericesc, membru sinodal, protopresbiteral și parohial, precum și al altor mai multe societăți literare și economice.

Pe lângă împlinirea cea acurată și conștientioasă a datorițelor mele ca funcționar public am luat parte mai la toate mișcările contemporane ale vieții publico-politice, am participat mai la toate adunările naționale, bisericești și literare — dupăcum se va vedea mai îndetail din capitolele următoare.

Pe fața următoare se adaugă tabela genealogică a familiei Pușcașiștilor:

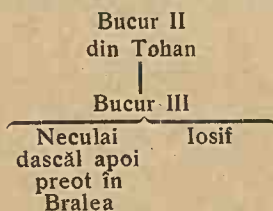
Tabela I.

	Iuga II	Iuga I.	Voicu I
1700		Radu I	
1725		(sinucis) văduva măritată după Resina	(vide Tabela II)
1750	Bucur I (preot în Sohodol) (soția Pandrea de Mărgineni)	Radu? II (emigrat la Ditra și prota acolo). Dela acesta se trag Puskás de Ditra	
1775	Leonte I (preot în Sohodol) soția Smar. Enescu	Bucur II (preot în Tohanul-nou)	(vide Tabela III)
1890	Ioan I (preot în Sohodol) soț. Stana Tatulea de Tatul din Mărgineni	Bucur III (dascăl) Ioan, Bucur, Leonte, George, Nicolae, Ioan	Stanciu Leonte II preot în Poiana-Mărului Nicolae Ioan
1825	Ioan II septemvir și cavalier soția Stana Circa	Iosif, avocat Lucia, Dora, Anton, Sextil, Marius	Leonte III (preot în Sohodol) Valer, Leonte, Victor
1850	Ioan III lupiter ingineur soția Diamantescu	Iuliu 1885 judecător (soția Petia)	Iuga III pretoria Veneția arhimandrit
1880	Ionel IV 1886 Alexandrina, Elena Mircea Victor 1892	Iuliu II Zeno 1885 1886	Livia mărit. Moșoiu
		Emil 1859 Dr. în medicină I soție Veturia n. Eremia	Bucur IV Titu † 1854 Eugen † 1870
		Margareta II soție Elena Densușanu Radu, Olga	Juniu 1864 consul în Tiflis apoi în Alexandria, acum consul general în Moscova soția Elsa Tschudi din Elveția

Tabela II.

Tabela III.

Episode politice contemporane.

Virtutem incolumem odimus,
Sublatam ex oculis quaerimus inviti.

Nu poate fi scopul acestor memoriale de a face din ele o istorie despre întâmplările contemporane, pentru că la compunerea unei istorii privitoare la Români de sub Coroana Ungariei și cu deosebire a Ardealului, chiar și numai dela 1848 încoace se recere timp și muncă, ce trece peste puterile unui om singuratic, căruia apoi i-ar mai trebui să aibă la dispozițiune tot materialul istoric, cu datele și documentele doveditoare, precum și părerile diferitelor partide politice, ce trebuie cumpănite și lămurite din punctul de vedere al obiectivității eelei mai curate. Dar nici într'acolo nu poate să meargă tendința acestui tractat, ca să iasă din el o autobiografie — pentru că biografiile pot avea o însemnătate istorică numai la bărbați mari, a căror viață e strâns legată cu istoria, pe care o completează faptele lor, iar biografia oamenilor mai mici se poate cu tot dreptul privi numai de o însemnare cronică, ce poate avea numai un interes pentru cercul familiei.

Dacă totuși eu la însemnările acestea am legat unele episoade istorice contemporane cu acțiunile la care am luat și eu parte, și cu vederile mele individuale, apoi am făcut aceasta numai în cât a fost de lipsă a le descoperi ca un martor ocular sau ca unul, care nu s'a putut subtrage dela contemplarea și de judecarea faptelor istorice, ce s'au întâmplat în preajma sa. Faptele istorice — în ziua de azi — le prinde și le însemnează îndată jurnalistica; însă fiecare jurnal le înfățișează și le colorează cu privire partinitoare la justificarea partidei sale, iar tot ce nu-i convine, retace sau denaturalizează. De aceea e de lipsă ca la compunerea unei istorii să se asculte și părerile opozite, și să se audă și aceea ce încă nu e publicat, pentru că numai așa se poate scoate adevărul — ce mai de multeori se află la mijloc, *in medio veritas*. Spre ajungerea acestui scop pot fi folositoare de multeori chiar și memorialele particularilor. Dacă istoricul va avea ocaziune de-a întrebuița și episoadele istorice

aci însemnate, n'are alta de-a face, — decât — lăsând la o parte însemnările ce se țin numai de biografia goală — să iă la cum-pănire numai faptele și vederile politice ce le-am descris aci. Să se folosească din ele numai ce crede că are valoare reală.

I. Adunarea națională din 3/15 Maiu 1848.

Coincidând începerea mișcărilor politice din a. 1848 cu încheierea studiilor mele juridice la academia de drepturi din Sibiiu, și fiind pe atunci inteligența română din Ardeal încă rară și parte mare emigrată în România, — am trebuit și eu să iau îndată parte activă încă la toate evenimentele politice ale patriei și națiunei române.

În anul ultim al cursului juridic dela Academia de drepturi din Sibiiu eram în anul ultim numai doi ascultători români — eu și Simeon Bărnuțiu — iar în anul prim al acelu curs juridic se mai află încă numai Georgiu Roman din Birchiș și Nicefor din Cacova. Eram așadară foarte puțini tineri români studenți în Sibiiu, — și totuși și aci — ca pretutindenea — acțiunea politică trebuia inițiată dela această tinerime — ca dela un factor mai înflăcărat și mai liber așa zicând — cu capul în mână.

După ce ideile de reforme ale revoluțiunei franceze din 24 Faur 1848 se extinseră în toate părțile ca fulgerul, și ajunseră deja în 13 Martie la Viena, și în 15 Martie la Pesta, eră o urmare naturală, ca aceste mișcări politice să-și afle răsunetul său și în Ardeal.

Elementele ce se simțiau chemate a luă pozițiune și aci în Ardeal se adunară din toate părțile în grabă la Cluj,¹ unde dela 18 până la 23 Martie părerile inspirate din Pesta se conglulară în parola Uniunei Ardealului cu Ungaria.

Două jurnale, ce le aveau pe atunci Românii din Ardeal, Gazeta Transilvaniei în Brașov, și Organul «Luminării» în Blaj, salutase reformele pronunciate la Pesta și la Cluj ca o soluțiune fericită pentru rumperea catenelor, în care până atunci eră ferecată cauza română.

În seara din 24 Martie 1848 convenind cu colegul de studiu S. Bărnuțiu după o conversare scurtă îmi dictează o proclama-

¹ Ca în capitala țării.

țiune către Români, care culmină într'acolo, ca Românii să se adune în conferințe naționale, în cari să hotărască, că Unirea Ardealului să nu se facă până nu va fi națiunea română primită între națiunile regnicolare ale țării. Această proclamațiune încă în noaptea aceea o am decopiat în vr'o cinci — șase exemplare trimițând două pe poșta la tinerimea din Blaj, Cluj, Murăș-Vașarhei, Brașov și Sibiiu, — cu provocare ca fiecare tinăr din liceu, seminar și gimnazii să o decopieze din mână în mână și să o trimită fiecare la ai săi prin comunele de unde sunt născuți, iar aci preoții și dascălii să le răspândească ca circulare în comunele învecinate și așa mai departe. În 25 Martie seara Bărnuțiu dictă a doua proclamațiune în peana lui George Roman de acelaș sens, care încă se răspândește în modul de mai sus. Aceste proclamațiuni sunt acele, ce le amintește Papiu Ilarian în Istoria rom. dela 1848/9 II. pag. 94—109, — fără a le reproduce. Ar fi interesant dacă s'ar mai află vre-un exemplar în original deși acele proclamațiuni, Papiu Ilarian — ca să justifice oarecum pretinsa întâmplare miraculoasă, că toți Românii din toate părțile — și-au început mișcările lor politice într'una și aceeași zi adevărată în 25 Martie, fără a ști unul de altul — tot într'un sens — etc., zice în istoria sa, că proclamarea lui Bărnuțiu a sosit la M.-Oșorheiu, unde se află el — numai prin Cluj — și numai la 28 Martie, pe când tinerimea din M.-Oșorheiu, deja hotărâse convenirea națională dela Dumineca Tomii în Blaj. Sensul cel adevărat din asertele acestea ale lui Papiu se reduc la tendința de a trece de original și fără de inițiativa lui Bărnuțiu. Deoarece însă și pretinsele minuni politice trebuie reduse la valoarea lor cea adevărată și explicate prin împrejurările ce le provoacă ca pe niște urmări naturale, — trebuie să reflectez aci, că mișcările politice prin toate orașele Ardealului erau deja în deplina lor curgere încă în 25 Martie, dela cari nici românii nu se puteau subtrage, — și precum unii le cuprindeau într'un fel alții într'altul. Insuș Papiu recunoaște că tinerimea română din M.-Oșorheiu în 26 Martie — provocată de tinerimea ungară a subscris pronunțamentul pentru Uniune.

O Direcțiune determinată și precisă însă a dat tuturor Românilor numai proclamațiunea lui Bărnuțiu din Sibiiu, și numai

acesteia se poate atribui reacțiunea Românilor ardeleni în contra Uniunii. Această proclamațiune eră un mandat de plățirea cambiului, ce-l cuprindea petițiunea Românilor din anul 1791.

Dupăce împovăzarea convocării la adunarea din Blaj pe Dumineca Tomii dădu ansă diregătoriilor politice de a opri aceasta convenire și a persecută tinerimea agitatoare, consistorul gr. or. român din Sibiiu, punându-se în conțelegere cu capitlul greco-catolic român din Blaj, exoperă consensul guvernului, ca Români să poată țineă o adunare generală la Blaj pe 3/15 Maiu 1848 sub conducerea ambilor episcopi români, pe cari îi făcură responsabili pentru susținerea ordinei, trimițând la acea adunare și doi comisari guverniali și miliție destulă sub comanda unui general.

Intr'aceea o parte din Români porniseră deja spre Blaj, pentru care consistorul din Sibiiu în conțelegere cu tinerimea de acolo se văzū nevoit a trimite pe Simeon Bărnuțiu la Blaj spre a liniști mulțimea adunată la Dumineca Tomii, a disolvă adunarea și a o amână pe adunarea ordinară din 15 Maiu; ceeace îi și succese. Atunci am însoțit și eu pe Bărnuțiu spre Blaj. — Misiunea succese pe deplin.

După disolvarea adunării dela Dumineca Tomii — tinerimea română de prin țară, ca să fie mai bine scutită de prigonirile organelor politice — se strecoară succesiv la Sibiiu ca la un loc, unde puterea administrațiunei eră în mâna Sasilor, cari deveniră și ei tot în asemenea pozițiuni politice ca și Români.

Eu, care ca membru al academiei săsești de drepturi aveam intrare în adunările tinerimei săsești, purtam nunțturile de înțelegere între Sasi și Români, pânăce după pronunțiamentele adunării dela Blaj — în fiine se declarară și Sașii în privința ținutei lor politice analog Românilor însă cu rezervele ce le dictau interesele lor speciale.

În ajunul adunării dela Blaj din 15 Maiu tinerimea română mai toată eră concentrată în Sibiiu. Emigrații din România precum erau Laureanu, Suciu, Aron Florian, Axente etc. soseau zilnic la Sibiiu, — iară exilații din Moldova precum eră Alexandri, Negri, Roșeti, Sion ș. a. încă se adunaseră la Sibiiu, stând gata de a porni și ei la Blaj. Aici în Sibiiu am făcut și

23814/67.

eu cunoștință cu Moldovenii susnumiți, cari mă îmbrățișară și mă sărutară pentru poezia: «Ce e patria română», ce o improvizasem pentru adunarea dela Blaj (imitată după Arndt).

Înainte de a porni la Blaj sosi și episcopul Șaguna dela Carlovetz, unde se consacrase de arhieru. La conductul de facte, ce îi făcù tinerimea concentrată din toate părțile, Simeon Bărnuțiu îi ținu o cuvântare, prin care îi puse la inimă conducerea națiunii române, la care acum el singur e chemat — iară eu îi ținu-i o declamare în versuri, care după cum atestă jurnalele de atunci, avù un efect deplin.

Pornirea dela Sibiiu la Blaj în preseara adunării naționale din 15 Maiu 1848, în trăsuri, călări și pedestri, erà o impozantă procesiune a inteligenții române în frunte cu noul episcop Șaguna. — Din cauză, că episcopul gr. cat. Leményi din Blaj în urma procesului ce avù el cu o parte din profesorii de acolo precum și a legăturilor sale familiare cu aristocrația maghiară din Ardeal — devenise nepopular, episcopul Șaguna în mergerea sa cătră Blaj fù provocat de tinerimea nemulțumită cu Leményi, să nu tragă în cvartir la acesta. Șaguna cum erà el cam glumeț dară și prevăzător, îi răspunse că-și va face o colibă în mijlocul piaței și acolo va descălecă! Într'aceea Leményi îi trimite o deputațiune de canonici, cari l-au condus în cvartir la Leményi.

La aceasta adunare națională au convenit pe lângă inteligență și mulțimea de popor din toate părțile locuite de Români — cu deosebire mai din toate satele și orașele din Ardeal — cel puțin câte doi-trei deputați, iară mai din apropiere cu grămada, încât nu-i cuprindeà piața Blajului, ci erau îndesați chiar și la întrările spre stradele laterale. După calcularea aproximativă a terenului ce-l ocupà mulțimea au trebuit să fie de față cel puțin 40.000.¹ Consultările s'au început sub prezidiul ambilor episcopi cu opt secretari — notari — din cei mai bătrâni, mai întâi înaintea bisericei catedrale, apoi de aci procedând în câmpul — ce s'a numit «Câmpul libertății», unde se îm-

¹ Aceasta adunare fù ilustrată prin pictorul Petcu, dela care icoana rămase în proprietatea văduvei Maria Circa, iară dela aceasta la ginere-său Aron Densușianu. În aceasta icoană persoana mea ocupà locul cel mai înălțat cu steagul în mână.

provizase o catedră înaltă și bănci împrejur pentru inteligența mai distinsă, — iară poporul stă în picioare. — Eu, care purtam steagul cel mare al națiunii m'am suit cu el pe catedra, de unde se țineau și cuvântările. De aci Bărnuțiu cetind jurământul național, am avut privirea unică de a vedea capetele descoperite și mâinile ridicate spre jurământ jur împrejur a patruzeci de mii de oameni.

Acest steag național — pe cari erau scrise cu litere de aur cuvintele: «libertate, egalitate și frățietate» — a fost pregătit încă din Sibiiu, într'o conferință națională, în care s'au luat colorile: albastru, alb și roșu, ca colori ce predominază la portul românesc; — părerea mea de a se primi colorile Ardealului albastru, roșu și galbin fù delăturat prin pretextul, că fiind steagul garnisit cu ciucuri de aur, și coloarea galbină, e destul de reprezentată, ca steagul să cuprindă toate colorile țării. La acea n'a fost pregătit nimenea, că contrarii ne vor impută, că steagul a fost muscălesc. Toate jurnalele române de pe atunci mă numeau: «Stegarul național», ceea ce a intonat și Hașdeu în răspunsul la cuvântarea mea de introducere la Academie.

Adunarea națională alegându-mă de membru al comitetului național permanent, am luat parte la toate afacerile acestuia cât timp am fost în Sibiiu și ca atare am procurat prima tipărire a protocolului dela adunarea națională din 15 Maiu.

Intr'aceea cele două deputațiuni mari alese la adunarea națională, una sub conducerea episcopului Lemény merse la dieta din Cluj, alta sub conducerea episcopului Șaguna pornise la împăratul cu petițiunile naționale. Șaguna ca episcop nou trebuind a se prezenta la guvernatorul țării, apucă drumul prin Cluj, iară ceilalți deputați trimiși cu el porniră de-adreptul spre Viena.

Papiu II. în Istoria Rom. II cap. 187, învinuește pe deputații trimiși la împăratul, că cu întârzierea lor n'au prevenit Ungurilor, însă cu nedreptul — pentru că evenimentele cele dătătoare de măsură se îmbulzeau cu o precipetare și cu o putere ce zădărniceau orice grabă și orice pași ai Românilor, precum le-au zădărnicit și pe ale Sașilor, cărora nu li-se poate impută nici o întârziere. Pe când adevărat adunarea națională română din Blaj încă nici nu-și încheiase lucrările sale — la 17 Maiu

1848, împăratul strămtorat prin revoluțiunea Aulei — luă refugiul la Insbruck, tot pe atunci, el înțefit acolo de Unguri și de evenimentele europene, lăsă soarta Ungariei în mâinile ministerului constituțional al lui Batyányi, carele urmează pe împăratul până la Insbruck, prin urmare nu-l putea preveni deputațiunea română pornită din Ardeal.

Dieta Ardealului proclamă uniunea cu Ungaria. Deci atât deputațiunile române, cât și cele săsești, fuseră îndreptate cu petițiunile și reprezentațiunile lor la ministerul responsabil al Ungariei, care curând și luă Ardealul în administrațiunea lui; așa, pe când deputațiunile române — după reîntoarcerea curții dela Insbruck la Viena și după retragerea ei la Olmütz în urma revoluțiunei vieneze din Octomvrie, — urmărind pe împăratul Ferdinand cu petițiunile sale, pe atunci comisarii ministerului ungar, în Ardeal persecutând inteligența română — împrăștiară și pe comitetul permanent al Românilor, ce-și aveau așezământul său în Sibiiu.

II. Mișcările politice în România.

În intervalul acesta izbucnind și în România revoluțiunea de lunie, când locotenența domnească (Eliadu, Goleșcu și Tell) chiamă mai mulți tineri români din Ardeal, îi trimise prin toate județele ca propagatori ai noiei constituțiuni, între cari unul am fost și eu, care prin locotenență am fost trimis în județul Piteștilor. Chemarea noastră ca comisari ai regimului eră de a percurge toate satele din județul respectiv și adunând poporul, a-i explica noua constituțiune a țarei, și a-i îmbărbăta spre patriotism etc.

Clăcașii ascultau cu plăcere desvoltarea ideilor liberale, dară proprietarii, arândașii și moșnenii (țărani liberi, rezeși) le primeau cu îndoială. Mi-aduc aminte când eram în comuna Corbi din Valea-Teleormanului, unde adunându-se mulțime de popor dupăce ascultă cuvântarea mea obligată, un unchiaș bătrân ca de 70—80 ani din tagma locuitorilor țărani, îmi reflectă următoarele: să trăiești dle comisar, și să dea Dumnezeu tot bine! — dar eu sunt om bătrân, am trecut peste multe, și-am mai văzut eu d'astea, a căror sfârșit a fost pentru noi țărani de tot trist; — uită-te dle! lunca asta lată și frumoasă pe amân-

două râpele Teleormanului — după revoluțiunea lui Tudor — eră plină de căpățini de om, și și astăzi mai dă coasa, sapa și plugul de câte o căpățină de om, — astea sunt urmările când se revoltase țeara.

Într'aceea întrând oastea turcească spre a sugrumă revoluțiunea națională în România, comisarii de propagandă fură de guvern rechemaji, — și eu mă reîntoarsei la Brașov.

III. Kossuth contra Habsburg.

În 5 Iulie 1848 redeschizându-se dieta Ungariei la Pesta, aceasta sub conducerea lui Kossuth votă 42 milioane floreni, — 200,000 honvezi, — fuziunea Croației și Ardealului — maghiarizarea naționalităților etc. Reacțiunea acestora în contra Ungurilor — mai cu seamă din cauza limbei — se ridică din toate părțile. Jelacici banul croat cu regimentele de graniță luă pozițiune — mai întâi de apărare, apoi de agresione — în contra Ungurilor. Croaților le urmară și grănițerii Sârbi; apoi regimentele de graniță române încă nu voiau a depune armele, cu atâta mai puțin a pune jurământ pe constituțiunea Ungariei.

Dupăce între astfel de împrejurări Ungurii mai omorără și pe comisarul regesc Lamberg tocmai când trecea peste podul de lanț dintre Buda și Pesta, — trimis dela curte, ca să cerce o complanare; asta fû signalul pentru erumperea revoluțiunei pe față (28 Sept.). Palatinul Stefan abzice. Împăratul denuște pe bar. Vay de ministru președinte; Kossuth se pune în capul comitetului central pentru apărarea patriei. Jelacici înaintează cu armata croată cătră Schwechat, și întâlindu-se cu Windischgrätz sugrumă revoluțiunea Vienezilor din Oct. Windischgrätz ia Viena, — Jelacici se întoarce cătră Ungaria. Urmează în Viena ministerul Schwarzenberg, șub care se mijlocește abzicerea lui Ferdinand, și suirea pe tron a împăratului Francisc Iosif (2 Decemvrie).

De acî încolo comandantul general al Ardealului Puchner, care până atunci avû o purtare dubioasă, luă conducerea țării în samă, și pășind pe față în contra Ungurilor, lasă în voie pe Români și pe Sași de a se pune în stare de apărare în contra Ungurilor. Cu această ocaziune regimentele de graniță române se împărțiră pe la diferitele prefecturi de gloate, câte două-trei compagnii domestice (de rezervă).

Eu pe atunci întorcându-mă din România la Braşov fui dela 1 Oct. 1848 angajat ca profesor la şcoala română dela capelă, şi ca atare fui constrâns a mă înrola la garda naţională din Braşov, apoi din partea prefecturei din Braşov fui denumit de tribun-major spre a conduce gloatele române acompaniate de grăniceri cătră Preşmer spre a observa mişcările Săcuilor până ce aceştia aprinseră Hermanul, şi noi ne retraserăm la Braşov.

Dupăce în 11 Noemvrie fui ales la Făgăraş de asesor al comitatului şi de inspector (szolgăbirău) al cercului Mândri, am stat acolo funcţionând în pace până la ocuparea Ardealului prin Bem.

La 28 Decemvrie 1848 am luat parte la conferinţa naţională din Sibiiu convocată de episcopul Şaguna pentru manifestarea de loialitate cătră noul domnitor. La această adunare, a luat parte ca comisar al comandei generale şi un general, care în mijlocul desbaterilor primeşte o stafetă, că Bem a întrat pe la Feketetó în Ardeal şi se apropiă de Cluj. La această veste adunarea se disoalvă îndată, şi n'a rămas în urma ei alta decât — încât ştim noi — numai cuvântarea lui Şaguna tipărită la Olmütz 1848 şi la Sibiiu 1860.

IV. Refugiarea în România.

În 18 Martie 1849 apropiindu-se Bem cu armata sa spre Făgăraş, am trecut graniţa ţării ca refugiat în România peste pasul Branului cu grănicerii din ţara Oltului, ajungând pe un vifor înfricoşat în ziua de Mucenici (21 Martie) la podul Dâmboviţei.

Intre refugiaţii din Ardeal se aflau aci mulţi tineri, cari luaseră parte la revoluţiunea din România parte ardeleni, parte şi din România, precum eră Rucăreanu din Câmpulung, David Almăşeanul, vicecăpitanul districtului Făgăraş, fost profesor la Vălenii-de-Munte, Codru Drăguşianu, asesor la Făgăraş şi fost profesor la Ploeşti şi alţii, pe cari organele poliţiane dela vama României îndată prinzându-i i-au escortat între Turci în arestul de stat la Bucureşti. Eu văzând aceasta îndată mi-am schimbat numele din pasport din Puşcariu în Pascalia, şi așa neaflându-mă în catalogul poliţiei, mi-a dat drumul. De aci am călătorit prin mai multe oraşe ale României, precum e Câmpulung, Târgovişte, Câmpina, Ploeşti, Bucureşti, etc.

În București se aflau Ruși, Turci, Austriaci, între cari și gardiștii Sasi din Ardeal refugiați în uniforme lor, și de aceea se tractau întocmai ca militarii, provăzuți fiind cu cvartire și mâncare gratuită, spre care scop aristocrația română reacționară, într'acelei mâni devenise administrațiunea țării, formează și un comitet pentru ajutorarea refugiaților.

Sasii însă știură și aci a ocupa tot terenul cu delăturarea Românilor ardeleni, pe cari ei îi înfățișează înaintea boierilor ca comuniști periculoși. Deci neavând noi nici un cunoscut, pornirăm mai departe până la Giurgiu cu Bărnăuțiu, Boer și alții, Bărnăuțiu se imbarcă spre mare prin Constantinopol-Triest, se duse la Padua, unde cu Papiu Ilarian și Hodosiu, câștigară diplomă de doctor în drepturi. Eră să plec și eu cu ei, însă întârziindu-mă pentru exoperarea formelor de pasport pe la agenția austriacă, într'aceea corabia plecă, și eu apoi punându-mă pe vaporul Meternich plecai pe Dunăre în sus până la Orșova, cu gând, că înaintând armata din Banat spre Transilvania să mă rentorc pe calea aceea. Lucrul însă se întâmplă contrar, pentrucă armata ungurească a strâmtorit pe cea austriacă iară spre România. Când curgea resbelul mai crunt, eu mă aflam în Băile Herculane dela Mehadia, de unde în baie fiind și făcut atent de un servitor, că se apropie avantgarda honvezilor, — de-abiă am avut timp a mă îmbracă și a mă aruncă într'o trăsură de refugiați, ce se grăbea cătră Orșova. Aci erau adunate vapoarele austriace cu o mulțime de șlepuri ce conțineau provianturi, — gata spre a porni pe Dunăre în jos, — mă aruncai într'un șlep, al cărui comandant din întâmplare eră un Român, locotenentul de graniță Băiaș din Hațeg, cu care ajungând la Calafat, aci am stat vre-o două săptămâni; după aceea trăgându-mă spre Craiova, după o rămânere de vre-o șase săptămâni, am pornit spre Câmpulung și prin pasul Branului am trecut iară în Ardeal, ocupându-mi funcțiunea de subprefect la Făgăraș.

V. Reocuparea Ardealului.

În intervalul refugierii ardelenilor în România se desvol-tară prin regiunile politice mai înalte evenimente de o importanță adânc tăietoare în soarta Românilor peste tot, și indeosebi pentru Ardeal.

Prin constituțiunea imperială octroită în 4 Martie 1849 Ungaria și Transilvania (în care se cuprinde expres și Saxenlandul) se degradară la starea de provincie a imperiului austriac; astă împrejurare împinse pe Kossuth și dieta refugiată la Debrecin, la 14 Aprilie 1849, ca să declare Ungaria ruptă de Austria, iară dinastia Habsburgică exchisă dela tron; el însuș — Kossuth — se înalță de guvernator al statului Ungariei cu ministeriul Szemere, și continuă resbelul cu austriacii în toate părțile, la care revoltă se angajară o mulțime de Poloni, cu scop de a restabili și regatul polonez. Intre astfel de împrejurări Austria ceru ajutorul Rusiei, care-l câștigă lesne, deoarece stă în legătură cu mișcările polone. Paskievics intră prin nordul Ungariei, iar Lüders din partea României în Ardeal. Kossuth depune dictatura în mâinile lui Görgei, care capitulă la Vilagos (13 August) iară Bem strâmtorit din Ardeal se refugiază pe la Orșova, unde Kossuth ascunde coroana Ungariei pe pământul neutral între Bănat și România mică, apoi trecu în Turcia.

Ungaria după o dictatură militară scurtă dar riguroasă vine sub guvernarea arhiducelui Albrecht, iară Ardealul sub administrarea militară și civilă a comandantului Wohlgemuth. Acesta împarte țara în districte militare în capul cărora puse câte un militar de administrator, și subîmparte districtele în comisariate și subcomisariate civile. Peste aceste am fost și eu, mai întâiu în cercul Perșanilor, apoi al Ucei în districtul Făgărașului.

Activitatea aceasta a noastră eră grea și multifariă: a restabili ordinea sdruncinată în urma revoluțiunei și a vindecă ranele acesteia prin toate comunele.

Sub timpul acesta cad și petițiunile cele multe ale deputațiunilor naționale la Curte mai întâiu la Olmütz apoi la Viena, pentru a căror susținere aveam de a face contribuiri și colecte naționale.

Intre aceste petițiuni date mai cu seamă prin episcopul Șaguna și subscrise de mai mulți deputați din toate părțile locuite de Români, cea mai însemnată eră cea din 25 Februarie 1849 subșternută împăratului la Olmütz încă înainte de ieșirea constituțiunei din 4 Martie, în care se cerea întrunirea tuturor Românilor sub un cap și administrațiune națională, iară împăratul să primească titlul de mare duce al Românilor etc. O cerere

foarte curagioasă, care însă după cum s'ar fi și putut prevedea, nu putea să între nici în capul Nemților, cei ce pe lângă toată ținta lor de centralizare și pe lângă toată aversiunea lor în contra Ungurilor, totuș țineau și la individualitățile politice-istorice ale țărilor, pe cari nu le putea jertfi în interesul singuraticelor naționalități fără complicațiuni nouă. După ce eși în 4 Martie constituțiunea imperială fără considerare la petițiunea Românilor, aceștia se plâneră de nou la împăratul 12 Martie, că Sasilor li-s'a dat o pozițiune excepțională în acea constituțiune, numindu-se ținuturile lor Saxenland, iar cererea Românilor din 25 Februarie nu s'a luat întru nimic în considerare. În 15 Aprilie deputații români, înaintară către ministeriul austriac un protest în contra demarcării voivodatului sârbesc, iar în 26 Iunie 1849 deputații bănățeni se jeluiesc, că Români sunt împărțiți în diferite provincii fără privire la petițiunea lor din 25 Februarie.

În 18 Iulie 1849 Români reclamă din nou reprezentațiunea din 25 Februarie, și — după ce ministerul prin rezoluțiunea sa din aceea zi către episcopul Șaguna răspunde că pretensiunile Românilor sunt destul de asigurate prin constituțiunea imperială, — deputații români se declară nemulțămiiți cu răspunsul ministerial și insistă din nou la petițiunea din 25 Februarie. În 20 Iulie se reclamă episcopia Vârșetului pentru Români ardeleni. În 1 Septembrie 1849 se înaintează o petițiune către ministrul cultelor pentru o facultate juridică în Blaj; — la 24 Octombrie se petiționează despărțirea ierarhică a Românilor de Sârbi. În 15 Noembrie Români din Arad cer deslegarea petițiunii naționale din 25 Februarie, iar Români bănățeni se plâng în contra patentei din 18 Noembrie, prin care Români din Bănat s'au incorporat cu Voivodina sârbească. Episcopul Erdélyi din Oradea-mare reîmprospătează și din partea sa petițiunea națională din Februarie. În 20 Ianuarie 1850 Români reclamă egala îndreptățire în privința împărțirii administrative, a limbei, a funcțiunilor publice etc., iar în 25 Februarie dau un protest în contra concluzelor universității săsești în chestiunea teritorială. În 11 Martie se reclamă din nou în contra neîndreptățirii Românilor. În 12 Aprilie se cere un comisar școlar — român pe lângă guvernul țării; iar în 6 August se recomandă mai mulți tineri pentru stipendiare din bugetul statului. Români greco-

catolici pretind alegerea unui episcop la Blaj (în 5 Septembrie), iar în 19 Septembrie protestează în contra amestecării primatului în lucrurile bisericeii române. În 29 Decembrie 1850 se cere o facultate juridică română la Cluj. În 30 Decembrie 1850 se înaintează o plânsoare în contra împărțirii Românilor și subordinea lor între celelalte naționalități. În 31 Decembrie 1850 se dă o plânsoare asupra organizațiunii judiciare în detrimentul Românilor. În 31 Decembrie 1850, se cere un împrumut pentru ajutorarea celor păgubiți prin revoluțiune. În 16 Ianuarie 1851 se cere o universitate română, — și în fine bănățenii întefesc reclamarea mitropoliei române.

Toate încordările acestea ale Românilor se rezolviră numai prin asigurări verbale sau prin răspunsuri în scris — dupăcum am văzut — date în termeni generali și vagi, fără vre-un rezultat real, afară dacă vom excepționă crearea mitropoliei greco-catolice ce se înființă în urma rezoluțiunii preînalte din 12 Decembrie 1850; — pe când reînființarea mitropoliei ortodoxe se amână pentru alte timpuri și alte regime; — Era așa numită constituțională a Nemților dela 4 Martie 1849 nu apucă să-și câștige un merit, pentru aceasta și căzù ea însaș jertfă absolutismului ce-i urmă.

Tot pe timpul acestui pseudo-constituționalism cade și desființarea Graniței române din Ardeal — a cărei poporațiune predând armele — fù luată în administrațiunea civilă, vârsând lacrimi dureroase, ca și când ar fi presimțit, că desarmați vor avea de a întimpină greutăți și mai mari. Când am luat arhivele Companielor dela Lissa-Mărgineni, Ohaba, Tohan etc., am ales cărțile funduare și le-am predat comunelor respective spre păstrare, prevăzând că fiscul va voi să le deposesioneze de păduri și munți, — și am făcut bine — pentrucă mai târziu numai pe baza aceloră am putut susține pe locuitorii grănițeri în posesiunile lor până la regularea din 1862. Orlățenii, unde se află arhivul întregului Regiment, nu avură precauțiunea aceasta, ci Sasii devenind la administrațiunea civilă peste comunele foste grănițere mărginașe cu scaunele săsești, au pus mâna pe arhiv, și actele cele mai însemnate le-au incorporat bibliotecii Bruckenthal-iane; urmarea fù că munții revindicați ai Orlatului se pre-dară la anul 1863 în proprietatea Sasilor, iar Românilor li-se

lasă dreptul de a-și segregă servitutele de folosință, — de care drept însă foștii grănițeri nu s'au folosit până în ziua de astăzi. Tot cam așa au umblat și Năsăudenii, cari mai avură nesocotința aceea, că la răscumpărarea munților revindicați de acolo dela erar, ei luară necondiționat asupra lor evicțiunea față cu pretendenții din familia baronilor Kemény, Bánffy etc., — urmarea fû mai întâi intentarea procesului din partea acestor familii în contra grănițerilor de acolo pentru proprietatea acelor munți și pentru uzuarea lor cât a durat granița, despăgubire de mai multe milioane, apoi împăcarea părților litigante cu mare daună a Năsăudenilor, — și în fine luarea pădurilor grănițere în administrațiunea statului, — fără ca grănițerii să fi condiționat și participarea sau controla lor.

VI. Absolutismul nemțesc.

Văzând Nemții austriaci, că nu o pot scoate la cale cu centralizarea și germanizarea provinciilor pe cale constituțională, luară refugiul spre reacțiune și măsuri absolutistice. Mai întâi se delătură din ministerele elementele mai liberale precum eră Schmerling care resignă îndată la începutul anului 1851, Bruck îi urmă în retragere în luna lui Maiu; iară din baricardistul ultraliberal Bach eși un absolutist de primul calibru, — Thun un ultramontan încarnat, Kempen un gendarm de o excelsă perfecțiune și alții asemenea, sub aristocratul cel mai vânat la sânge, principele Adolf Schwarzenberg, iară după moartea acestuia (5 Aprilie 1852) sub contele Bual.

Încă din 1 Ianuarie 1851 eși preainalta dispozițiune, prin care se delătură constituțiunea din 1849, și dietele provinciale declarându-se numai de comitete consultative, ministerul se făcû răspunzător numai împăratului.

În Ardeal delăturându-se guvernatorul cel plebeic Wohlgemuth la 25 Maiu, 1851 frânele guvernului ardelenesc le luă în mână marele aristocrat principele Carol Schwarzenberg, om sever dar uman și drept, care se știă a se ridică — unde eră de lipsă — și peste partide. Constituționalismul nemțesc dela 4 Martie 1849, care fericit mai toate provinciile așa numite ereditare, cu câte o constituțiune provincială, încă nu apucase a ajunge cu atari intențiuni și peste țările așa numite ale coroanei ungare.

În Ardeal — pe lângă introducerea unei administrațiuni militare și civile — se înființă la Sibiiu și o comisiune pentru introducerea justiției, la care din partea Românilor se chiamă consilierul de justiție Karabetz din Cernovicz.

Această comisiune organizatoare înființă prin toate districtele câte o judecatorie colegială cu cercul de activitate deocamdată numai pentru procesele criminale, având expozituri de investigațiune prin locurile mai însemnate. La aceste judecătorii se chemară o parte de juri experți din Bucovina, Galiția, Bohemia etc., iar la cealaltă parte se denumiră indigeni români, sasi și unguri, cari aveau să învețe procedurile nemțești dela cei externi. Sub timpul acesta fui denumit de adjunct la expozitura judecătorească din Deva, ce se ținea de judecătoria colegială din Alba-Iulia — cu decretul din 21 Martie 1851.

Acî în Deva am aflat temnițele comitatului pline de Români încarcerati în urma faptelor din revoluțiunea 1848/9.

Reluând firul cercetărilor i-am eliberat pe cei mai mulți, iar pentru cei mai greu acuzați finalizând investigațiunea, actele le-am înaintat colegiului judecătoresc la Alba-Iulia, de unde s'au adus sentințele — cât se poate de ușoare — mai cu seamă cu numărarea timpului de arest preventiv în pedeapsă.

Pe timpul funcțiunei mele la expozitura judecătorească în Deva, se întâmplă și sosirea guvernatorului Schwarzenberg (1851), apoi în anul următor (1852) și călătoria împăratului prin Ardeal. Primirea guvernatorului se pregăti la hotelul cel mare în Deva. Românii decorară poarta intrării cu flori în tricolorul național cu inscripțiunea asemenea din flori compusă: Bine ai venit! și i-se ținû o cuvântare de bineventare, după care guvernatorul suindu-se pe trepte în sala cea mare, acolo îl așteptă aristocrația ungurească sub conducerea lui Barcsay, care întimpină pe Schwarzenberg cam cu aceste cuvinte: Noi nu te putem primi cu flori, pentrucă grădinile noastre de flori le-au ruinat gloatele revoluționare etc., (aluziune la Români și la florile pregătite pentru primire).

În preseara sosirei împăratului la Deva venî acî și lancu cu mai mulți tribuni din munții Abrudului, ca — dupăcum se înțelese deja și în Sibiiu cu Șaguna — să roage pe principele Schwarzenberg, guvernatorul țării, care tocmai treceă prin

Deva să întimpine pe împăratul la marginea Banatului spre Ardeal, să mijlocească ca împăratul să-și schimbe routa de călătorie și dela Deva să treacă prin munții lor spre Alba-Iulia, ca să vadă locurile și pe locuitorii, pe cari revoluțiunea lui Kossuth nu i-a putut străbate. Schwarzenberg i-a promis a exoperă aceasta, și demandă ca peste noapte să se curețe drumurile cele primitive de obstacule, și să aștepte pe împăratul în vârful muntelui Găina, unde se face trecătoare din valea Crișului spre valea Arieșului.

Deci împăratul după sosirea sa în Deva porni cu suita sa spre Băița în Zarand, și de aci spre muntele Găina, unde în tot anul obicinuesc a se adună Muntenii la așa numitul târgul fetelor, — cu miile — bărbați și femei, tineri și bătrâni. Împăratul fû condus până acolo de mulțime de banderii, ce le formau Muntenii, și când se apropiă de vârful Găinei împăratul adeseori repetă întrebarea: Allso heute sehen wir den Iancu!! Când colo în vârful Găinei unde erau pregătite porți triumfale, colibe de frunzari și mese pentru recreare, între mulțimea prea număroasă în haine sărbătorești, între vivate și să trăiască, cine lipsește? Iancu lipsește! Iancu nicăiri! Că e teacă, că e pungă, că Iancu e bolnav, că Iancu nu se poate înfățișa — prin urmare: Heute sehen wir allso den Iancu nicht! (und niemer mehr!!)

Mulți au interpretat aparițiunea aceasta cu totul exotică și străină a lui Iancu în diferite moduri și din diferite puncte de vedere. Sunt cari țin că deja pe atunci se iveau la Iancu semne de nebunie. Dar după cum din împrejurările de atunci am putut combina și a judecă lucrul, apoi părerea mea în privința aceasta e următoarea:

Avram Iancu eră fiiu de țăran, tatăl său țăran simplu eră pădurar fiscal la Vidra de jos și fiiul său Iancu Avram fû crescut mai mult din ambițiunea părinților, ca să ajungă vre-un funcționar pe la domeniile camerale din munții de pe acolo. Când studiam eu la Cluj în liceu filozofia, el eră student la drepturi tot în acel liceu și eră înmatriculat sub numele de Jánk Ábrahám romano-catolic, ce eră identic cu ungar. Dupăce eu însă cunoscuui pe fratesău așa numitul popa Lepedeu, că eră de statură înaltă, și spuseiu colegilor mei români, că Iancu e român ortodox, a cărui frate a studiat teologia în Sibiu pe

când eram acolo, Braşovenii colegi, cum eră Secăreanu, Costi Ioan, Lacea, Găitanu şi alţii asemenea, toţi oameni cu parale şi Români pe faţă, luară pe Iancu la trei parale până recunoscû că şi el e român gr. or. Vieaţa studenţilor dela Cluj însă aveă o direcţiune cu totul becherească şi Iancu ca mulţi alţi Români nu a putut aci câştigă o educaţiune mai poleită, până ce întră în societatea Braşovenilor români pe faţă. De aici ducându-se Iancu la M.-Vásárhely pentru advocatură, aci se întâlni cu tinerimea română refugiată din Blaj în urma procesului scandalos cu episcopul Leményi. Tinerimea aceasta înainte de evenimentele din 1848 eră preocupată de spiritul răsbunării în contra episcopului Leményi, şi în capul acestei partide eră Bărnuţiu, exprofesor şi ascultător de drepturi în Sibiiu. La adunarea din Blaj Iancu sosi în capul muntenilor ca comandant al lor şi eră aci ocupat mai mult cu susţinerea ordinei între popor, decât cu afacerile meritoriale ale adunării. În urma pârsecuţiunilor în contra oamenilor, ce au luat parte la această adunare, Iancu încă se retrace la Sibiiu, unde nici odată nu lipsiă dela convenirile quotidiene ale Românilor la curtea Mediaşului. Aci în Sibiiu Iancu intră cu Bărnuţiu în legături de amicitie intimă, încât Bărnuţiu eră idolul lui Iancu, şi cuvintele acestuia erau sancta scriptura pentru el. Dar nici Bărnuţiu nu aveă o creştere pentru vieaţa practică din lume, ci eră un idealist cu totul izolat de lume. Lumea lui era filozofia lui Kant, motivele lui erau consecuenţa logică, în care se încurcase ca fost profesor de filozofie, iar în privinţa procederei în afacerile politice el ca ascultător de drepturi nu puteă eşi dintre foliantele codicelui Justinian, ca şi când Ardealul s'ar guvernă numai prin consuli romani.

La organizarea insurecţiunii poporului, Iancu se făcû prefect în munţii Abrudului, unde Muntenii sub conducerea lui Axente Severu şi a lui Simeon Balint se apărară bărbăteşte în contra Ungurilor până la ocuparea Ardealului prin Muscali. Vieaţa aceasta furtunoasă şi războinică a lui Iancu încă nu a fost aptă de a-l introduce în direcţiunea unui om de salon, precum s'ar fi cerut dela un erou după depunerea armelor.

La prima întâlnire a Ruşilor cu Iancu şi cu ceilalţi prefecti şi tribuni dinprejurul lui, comandantii ruşi îi umplură cu

decorațiuni și cu remunerațiuni de bani.¹ Regimul austriac încă i-ar fi putut decoră cu ordurile ce existau, dar acestea erau tot orduri cari aduc cu sine și nobilitarea lor. Se găsiră însă oameni mai cu seamă între Sasi, cari ocupând terenul oficial până la curte, aflară că aceste orduri ar fi prea mari pentru atâția copii ai poporului, și exoperară crearea ordului Francisc Josefian cu gradele inferioare de cruci auree și argintee cu sau fără coroană. Cu acestea se decorară Iancu și oamenii săi. Iancu a plecat la Viena, unde Nemții erau curioși să vadă pe marele erou al Românilor, ceea ce lor le-a și succes pe o cale foarte ușoară, pentru că Iancu cum a ajuns în Viena, întâlnindu-se acolo cu studenții români, după vechiul obicei, mergea în toată seara la vre-o berărie, unde cântau și benchetuiau de se mirau Vienezii. Șaguna, care pe timpul acela încă se află în Viena, auzind de aceasta, chemă pe Iancu la sine și îi zise: Domnule Iancu, d-ta ești un mare bărbat al Românilor, dute și ia la hotelul Munsch sau la altul patru-cinci odăi în chirie pe opt zile, și-ți pune un lacheu livrat la ușe, apoi aruncă-te bine îmbrăcat într'un fiacăr și începe a face vizite dela președintele ministerial până la cel de pe urmă ministru, apoi pe la comandanții supremi militari și le spune că «eu sunt Iancu»; apoi întorcându-te în quartir așteaptă dela ei contravizitele până în 8 zile, iară a 8-a zi fă-te nevăzut, căci numai așa îți vei susține nimbul d-tale și al națiunii

Iancu însă nu avu alta mai degrabă de-a face, decât întâlnindu-se cu tinerimea română, îi spuse cele auzite dela Șaguna. Hei! — strigară tinăra nație: — «Șaguna vrea ca să te duci din Viena, ca să mânce el singur colacii!»

Iancu neascultând de vorbele lui Șaguna, rămase și mai departe în Viena, până deveni quotidian și comun, de nu-l mai băga nimenea în seamă, și până ce în fine — la un aviz al poliției — se reîntoarce acasă în munți, unde ca avocat luă să apere pe munteni în contra scoaterei lor din folosințele pădurilor erariale, — pentru care cauză el deveni obiect de persecuțiune al organelor camerale și administrative. Cam asemenea purcesese și Axentie Sever, care în fine fù nevoit a primi un

¹ Iancu să fi căpătat atunci, cum se vorbiă, la două mii de galbini rusești.

post de manipulațiune cu un salariu mai apoi pensiuine de 600 fl. anual — ca din milă.

Protopopul Simeon Balint, colegul lor de eroism se retrase în viața sa privată.

Între astfel de împrejurări Șaguna, care eră prietin intim cu guvernatorul țării principele Schwarzenberg, avu ocaziune mai de multeori a face pe Schwarzenberg atent, că rău s'a purtat regimul atât față de lancu, cât și față de munteni, și aduse pe guvernatorul numit la convicțiune, că e de lipsă a suplini remunerațiunile binemeritate, și ocaziunea eră cea mai binevenită, cu purtarea împăratului prin munții cei de aur ai Agathyrșilor.

Încă dela Deva — cu plecarea împăratului spre munți — se vorbea ca desigur, că împăratul va decoră din nou pe cei trei eroi ai munților, cu orduri mai potrivite, — iar Muntenilor le va conferi o deosebită grație în privința pădurilor și munților de cari erau năpăstuiți.

Însă soarta voî altcum! Se zice, că pe când lancu așteptă pe împăratul pe vârful muntelui Găina, îi sosește o epistolă dela Bărnuțiu, (v. Transilvania 1872 Nr. 22 pag. 256 unde se aduc și alte presuposițiuni), ca să nu se înfățișeze împăratului.

Cum a cetit lancu aceasta epistolă s'a retras în tufe și s'a făcut nevăzut. Împăratul a plecat dela Găina în jos supărat, și guvernatorul cătrănit foc, iar poporul întreg consternat. Când a trecut conductul împăratului prin Vidra-de-jos, pe dinaintea casei lui lancu, mama acestuia a eșit cu un steag înainte, pe care guvernatorul smucindu-l l-a aruncat în laturi cât colo.

Pe cât timp împăratul călătorind mai departe prin Alba-Iulia, Sibiiu, Brașov, Săcuime etc. până a ajuns în Cluj — încunjurat acum după dezastrul Românilor — mai numai de aristocrația ungurească și de Sasi, cari de bunăseamă au putut acum folosi ocaziunea de a dejosî pe Români, — pe atunci foștii tribuni din munții Abrudului convingând pe lancu, că a făcut mare greșală și pagubă prin retragerea lui dela înfățișare — au hotărît a se prezentă cu toții posteriormente (după ploaie căpeneag) împăratului, când va resosi în Cluj.¹ Deci cu o zi

¹ Se zice că lancu ar fi cercat și în Cămpeni, unde a dormit împăratul, să între la el, dar a fost respins din partea adjutantului sub cuvânt că împăratul s'a culcat.

mai nainte plecară mai mulți inteligenți Români cu Iancu în frunte dela Abrud toți călări de-adreptul peste munți până scoborîră în Cluj. Acî Ungurii înțelegând tendința Românilor, le confișcară caii sub pretext că ar fi furați încă din revoluțiune, și așa s'au împărșiat fără a se mai fi putut prezentă.

Iancu bănuind greșelile comise, eră nemulțămît și desperat, până ce mai pe urmă fû și arestat în Alba-Iulia, cu care ocaziune apoi a și izbucnit la el furiile nebuniei, de care îngropat de viu n'a mai scăpat decât în mormântul dela gorunul lui Horia. E mai lesne a reportă o victorie, decât a te ști folosi de ea.

VII. Organizarea absolutismului.

Călătoria împăratului prin Ungaria și Ardeal se înscenase prin cabinetul Bach-Thun ca să câștige poporațiunea pentru sistemul lor, și să convingă pe tinărul împărat despre contentațiunea generală. Pentru delăturarea constituțiunei din Martie 1849 a conlucrat mult și aristocrația conservativă a Ungariei ce se află pe lângă curte, pentrucă aceasta mai bine preferi un absolutism autocratic, decât amestecul parlamentar al Nemților în afacerile Ungariei. La aceasta ștergere a constituțiunei nemțești a ajutat mult și clerul catolic, care încă nu se putea împacă cu măsurile administrative atât de contrare ierarhiei lor. Poate că și petițiunile și protestele cele multe ale Românilor în contra Saxenland-ului, a Voivodiei șârbești etc. au contribuit încâtva la răsturnarea unor intențiuni ale constituțiunei nemțești ce ignoră cu totul existența Românilor.

Destul atâta, că dupăce instituțiunile constituționale croite pentru diferitele provincii ale monarhiei căzură în baltă — ministerul Bach-Thun începû prin patente și ordinațiuni ministeriale, ce curgeau acum ca dintr'un corn — copiae — a reorganiză monarhia și diferitele ei provințe pe baza centralismului absolutistic, întroducând pretutindeni limba germană de limbă oficială. Se întroduseră patentele de avicitate, codicele civile și criminale cu procedurile lor, și toate celelalte legi, ce se văd publicate prin buletinele imperiale și provinciale după timpul de atunci — publicate — spre onoarea Nemților fie zis — în toate limbile — prin urmare și în cea română; aceste traduceri se făceau sub conducerea concipistului ministerial I. Ma-

iorescu, și încă într'o limbă cu mult mai corectă și națională — dupăcum o vedem astăzi la direcția cea nouă, cea franțozită.

Cu ocaziunea organizării judicaturei civile, eu fui denumit de jude al cercului Pui, ce cuprindea toată țara Hațegului, unde am început activitatea în 2 Noemvrie 1852. Eră pentru mine o problemă nouă și cu totul dificilă, pentrucă noi ardelenii nu eram inițiați în formele procedurii nemțești, ce se deosebeau cu totul de praxa țabulară a Ardealului, și nici nu aveam atari ajutoare, dela cari aş fi putut învăța ceva. Aceasta prevăzând m'am dus la judecătoria colegială din Orăștie, unde în vre-o două-trei zile am tras informațiunile necesare și împrumutând cărți de formulare dela judecătorii galițieni — am organizat judecătoria singulară (de ocol) în Pui, care vizitată de superiorii mei, se declară de mustră perfectă.

Neafiându-se advocați cari să cunoască limba germană, eu le-am dat voie să lucre și în limba română și ungară — mai cu samă că în periferia acestei judecătării se aflau pe lângă Români și Unguri. Pe timpul cât am fost în Pui — până în toamna anului 1854 — ferbeau într'ascuns mișcările revoluționare ale Ungurilor, cari organizaseră țara așa, încât la semnul ce se aștepta — fiecare Ungur — care eră desemnat pentru oarecare post — trebuia să fie la locul său — și prinzând pe oficialii guvernului, — să ia administrațiunea în mână. Aceasta organizare secretă a regimului invizibil fù — mai nainte de a izbuti — denunțată prin un complice (M. Biró), și se termină cu justificarea lui Török, Gálffy și Horváth la 10 Martie 1854. Deși în urma descoperirii acestui complot referințele între Ungurii din țara Hațegului și între oficialii publici erau încordate, totuș eu, ca judecător, care n'aveam de-a face nimic cu politica, am trăit foarte amical cu aristocrația de acolo, ce se trăgea — dupăcum ei însuș mărturiseau — mai cu seamă din Knezii români ale districtului olah de Hatzeg etc.

Am cercat eu încă de atunci a luă notiță de documentele cele vechi ale nobililor români din țara Hațegului, — dar puțin mi-a succes, pentrucă — dupăcum mi-se spuneă din veștile tradiționale, ce se și potriveau cu actualitatea — pe timpul principilor ardeleni — nobilii români fură constrânși

a trece la reformațiune, că altcum li-se vor confiscă moșiile; deci ca să eviteze acest pericol și totuș să rămână la religiunea străbună, familiile nobililor români s'au înțeles între sine, ca fiecare familie să dea un membru reformaților, care să împedece așa confiscarea averii; această strategie a succes, — însă membri reformați cu timpul — favorizați de regim — au înaintat în starea lor socială ridicându-se preste nivelul celorlalți membri ai familiei, iar aceștia ignorați au devalvat la starea de țărani simpli, așa încât astăzi află comune întregi de nobili români cu locuințe modeste, între care se ridică palaturile membrilor renegați — deși împart veniturile munților, pădurilor, regalelor etc. Bisericele cele vechi ale acestor comune zidite solid și frumos le-au luat reformații, și spoiind sfinții ortodocși cu var, încă și în ziua de astăzi când cade văruiala, iese capul a câte unui sfânt la iveală; mănăstirile cele frumoase dela sfânta Maria, dela Susenii riului de Moara (Malomviz), Prislopul dela Silvașul-de-sus și alte, cassându-se, moșiile lor s'au conferit familiilor române trecute la reformați, eventual și la catolici. Așa și documentele familiare cele vechi au devenit în mâinile membrilor familiei celor mai puțini și mai puternici, prin urmare la familiile maghiarizate, care nu le dau din mână, că nu mai vor a li-se descoperi originea română; iară cari documente se mai află în posesiunea țăranilor, aceștia încă nu le dau bucuros din mână — de frică, că nu le mai capătă îndărăt; deși aceste documente se pot descoperi numai la ocaziuni bine venite, când oamenii sunt siliți a le produce în vre-un proces, sau în vre-o cauză, în care trebuie să constate nobilitatea; așa un bătrân Nemeș dela Paroș, cu numele Basarab, voind să-și scape feciorul de miliție, a venit la comisarul de recrutațiune cu documente, care constatau, că ei sunt principii recunoscuți, ca atari și de autoritățile țării. Altul dela Zaikani, cu numele Hunyadi, care aveă trei feciori, unul Ioan, altul Ioanes și al treilea János, produce documente din care se vede legătura lor familiară cu vestitul guvernator Hunyadi János Corvinul. Mulți dintre acești nobili studiind la gimnaziul reformat din Orăștie, și în timpul mai nou treceau la reformațiune, precum eră pe timpul meu profesorul Vratislav, notarul Dencisior, ce se trăgeă din familia Danceștilor sosită din România și așezată la Selaș sub numele Mara etc.

Nobilii aceștia români deși se țineau de biserica română parte ortodoxă, parte greco-catolică, se deosebesc de celălalt popor țaran prin conștiința că ei se trag din neam mai bun, sunt nobili etc., deși atât în port cât și în tradițiunile și datinele lor sunt una cu cei nenobili. La conscripțiunea din anul 1850 ei nu voră a se conscrie ca români, dar nici ca unguri, ci doreau a se înscrie numai ca nemeși, până când comisarul conscrietor le puse întrebarea, că ce limbă vorbesc, se înțelege că numai cea română. La conscripțiunea ungurească întrebarea se întoarse și nemeșii aceștia în parte mare se conscriseră ca unguri deși nu vorbesc ungurește.

Șoviniștii moderni vor din această împrejurare a deduce, că toți nobilii români din țara Hațegului sunt unguri valachizați și prin urmare ei trebuie remaghiarizați. Istoricii unguri cei șoviniști vor chiar din împrejurarea, că o ramură a Jiului se numește Jiul unguresc și că multe din familiile nobile române au nume ungurești, a deduce că țara Hațegului înainte de Români a fost locuită de Unguri, ca și Banatul, Severinul și Timișiana, pe unde ar fi trecut Ungurii în venirea lor din Atelkuz în Panonia. Inșă lasă că istoria dovedește chiar contrarul, adecă că Ungurii din Atelkuz au trecut prin Galiția, când au venit în Ungaria de astăzi și numai cu încetul și succesive s'au extins din Panonia spre Ardeal și spre părțile banatice, — dară întrebăm noi: dacă Ungurii la venirea lor din Atelkuz ar fi intrat în Ungaria prin Banatul Severinului și prin țara cea frumoasă a Hațegului, pentruce le-au părăsit și au preferit a se trage spre merele cele pădurețe și perele cele de brazi ale slovacilor din Nord ca să mănăce făină de ovăs în loc de grâul cel frumos al Bănatului? Și dacă ei au locuit mai întâiu părțile Hațegului și ale Banatului, pentruce n'au maghiarizat ei, dacă se aflau în massă, pe Români, cari — după cum zic șoviniștii — s'au strecurat unul câte unul în țară și cari prin urmare trebuiau a se contopi în massa maghiară? Iată dară că șoviniștii vor numai să strezure fânțarii și să înghită cămilele. Cumcă o ramură a Jiului se numește ungurească e natural, pentrucă această ramură izvorește din părțile ungarice, în opozițiune cu ramura ce se numește Jiul românesc, care izvorește din România și trecând în părțile ungarice aci se împreună cu Jiul unguresc

și împreună trece iară în România. Imprejurarea că multe familii nobile române poartă nume ungurești își află explicațiunea prin nouăle donațiuni, ce se dedeau nobililor în locul vechilor Chrisoave, scrise în limba veche bulgară de pe timpul imperiului bulgaro-român, ce se extindeau până la Mureș și la Olt și în care documente se constată aceea ce se trece și în nouăle donațiuni, că familia cutare și cutare au fost în posesiunea moșiilor lor de mii de ani ca knezi și ca boieri. La extradarea nouălor donațiuni apoi numele familiilor se traduceau și se transformau lesne în nume ungurești, precum în loc de fiul dascălului Cândea se zicea Kendeffy, Păgânul-Pogany etc., cu toate acestea cele mai multe nume ale acestor familii și astăzi sunt încă române: Pui, Bala, Buda, Golea, Panu, Hernea, Nopcea etc. Sunt însă într'adevăr în țara Hațegului, sau mai bine zicând în comitatul Hunedoarei și vre-o câteva comunități de Unguri romanizați, precum sunt: Hasdat, Alpestes, Bacsî, Rakosd, Harró, Lossoc și Rapold, dar aceștia nu sunt autochtoni, ci colonii aduse de principii reformați, și deși nu vorbesc altă limbă decât cea română, se deosebesc de Români prin portul mai cu seamă al femeilor, prin datine cu totul heterogene de ale Românilor, și prin religiunea reformată. Dară dela aceste colonii — a minore — nu se putea face concluziune, ad maiorem, adecă la aceea că toți nobilii români din țara Hațegului ar fi fost cândva unguri. Din contră mai toate documentele acelora constată că au fost de origine români. — (Vezi Pesti Frigyes, contele Keményi și colecția mea de documente).

Altcum silit sum să constatez, că Români din țara Hațegului sunt tare rămași îndărăt în privința culturală. Cauza acestei aparițiuni e că nobilii români țărani se considerau pe sine mai mult de o dependență a nobililor renegați și poțiori din familiile lor, cari au alte aspirațiuni decât românești, iară foștii clăcași au fost prin condițiunea lor reținuți dela cultură. Numai religiunea română i-a mai ținut și pe unii și pe alții pe lângă limba și naționalitatea lor. Dar și religiunea lor împărțită în uniți și neuniți a contribuit mult la slăbirea în cultură, pentru că proselitismul împedecă orice forță pentru înființarea sau susținerea școalelor; aci numai regimul fostei granițe militare a putut face ceva, încât le instituî școale militare prin comunele potiore și

prin cele centrale ale companiilor de casă și a reședințelor de batalioane, precum a fost Hațegul, Răcășdia, Dobra etc. Dar aceste școale având mai mult un scop militar decât național român, conștiința națională în popor a rămas amorțită.

Când un episcop (Popazu) trecu pe la anul 1864 prin țara Hațegului, și se opri în Grădiște (Sarmisegetusa), acolo cuvântă poporului adunat spunându-i, că țara asta e o țară clasică, un bătrân răspunse: va fi Preasfințite, dar nu se prea fac bucate! iar la refrenul: și D-voastră sunteți urmași de împărat! îi răspunse: Va fi fil dar am sărăcit rău.

Numai la religiunea străbună ține poporul mult, și dacă totuș vedem o parte din ei trecuți la reformațiunea calvină, iar altă parte la catolicism, apoi la acestea a contribuit numai măsurile drastice, precum a fost supunerea sub episcopul calvin, — pe timpul lui Rákoczy, — supunerea oarbă pe timpul militarizării și cu ocaziunea vizitărilor proselitistice ale episcopilor catolici. Când în anii puțin înainte de an. 1848 episcopul Lemény cerceță comunele din valea Jiului, îi succede a trage la unire vre-o câteva comune, sau mai bine zicând vre-o câțiva preoți prin daruri în bani etc., — însă comuna cea mare de acolo Petrilla nu voi în nici un caz a se declara pentru trecere și episcopul părăsi locul cu exclamarea: nu de giaba se chiamă satul vostru Petrilla, pentrucă v'au împietrit dracul! După anul 1848 comunele trecute la unire voiră a se reîntoarce iară la religiunea ortodoxă, și pe când eram eu în Pui ca judecător, ferberea în popor eră la culme. Atunci eși la fața locului comisarul politic Domkay cu gendarmii ca să împiedece lucrul; el ținu poporului adunat o cuvântare, în care între altele zise: De aceea să nu treceți la neuniți, pentrucă e bine ca omul să-și păstreze legea strămoșească! La aceasta un bătrân răspunde: Tocmai de aceea trecem iară la neuniți, pentrucă asta a fost legea noastră strămoșască!

În fine trebuie să amintesc că vedeam cu durere, poporul inconștiu de trecutul său, arzând var din petrite monumentale, ce le scoteau din ruinele Sarmisegetusei și a altor asemenea edificii din timpul Romanilor, sau că veneau străinii, Englezi, Francezi, Nemți, și plătind poporului să sape exportau ce se află mai frumos și mai demn de istorie.

Numai la un țăran simplu din Grădiște am văzut în grădină sub un acoperiș improvizat o parte de mozaic foarte frumos, ce-l păstră arătându-l pe bani, și nu voiă să-l vândă.

Densușienii încă păstrează și acum templul lui Longin, în a cărui turn în formă de horn, pe unde se suia fumul sacrificiilor, m'am suit și eu. Cei patru stâlpi ce țineau acest turn, sunt plini de inscripțiuni, și se vedeă și gaura din altariu, prin care se pronunțau oracolele augurilor la ceice se aflau în templu.

Palatul lui Nopcea¹ din Farcadin eră încunjurat de pietri monumentale, adunate din toate părțile aceluși ținut — și doctorul Fodor² aveă o frumoasă colecțiune de inscripțiuni, monete și alte asemenea rămășițe din timpurile antice; acum le adună societatea arheologică a comitatului.

VIII. Biurocratismul lui Bach.

Ministrul Bach, care se ridică după baricadele cele mai democratice ale Vienei din anul 1848/9, până la baronul cel mai aristocratic-biurocratic — aveă un talent admirabil în privința organizării statului pe baze centralistice germanizatoare, și poate că el duceă operatul său la o perfecțiune și mai durabilă, dacă nu-l încurcau chiar colegii săi, precum eră președintele cabinetului Bual Schauerstein cu politica exterioară a lui cea scâlciată, Thun cu jesuitismul său cel incarnat, Baumgarten și Bruck cu finanțele cele greșite, Kempen cu gendarmeria cea teroristică, etc., — cu deosebire dacă evenimentele din afară nu ar fi inundat terenul lui Bach cu torenții cei irezistibili, cari au măturat tot ce a creat el. Numai un amulet foarte prețios a rămas în urma lui Bach, pentru Unguri, adecă școala ce le-a dat, ca să știe, cum se pot traduce măsurile lui cele absolutistice biurocratice în forme absolutistice constituționale ungare. A fost pentru ei o școală cam scumpă, dar care acum le aduce procentele cu îmbelșugare.

Bach împărțise toate provinciile monarhiei pe baze analoge în districte și în cercuri, în cari organele diferitelor ministere se convocau la un loc. Ardealul se împărțise în 10 districte, și

¹ Acum Lonyai și alții.

² Din Deva (1851).

aceste districte se subîmpărțise în 79 de cercuri și 6 orașe paralele cu cercurile.

În centrul unui atare cerc se află oficiul cercual cu un Șef numit Pretore, care aveà sub conducerea sa personalul trebuincios pentru agendele politice administrative, pentru cauzele judiciale, civile și penale, aveà un perceptorat de contribuțiunile publice, un comandant de gendarmerie, medici, avocați etc., cu activitate de competență ce se extindeà pentru mai toate trebuințele poporului, iară pentru afacerile recursuale și de competențe superioare, oficiul cercual făcea pe mijlocitorul întrevenitor. Această întocmire erà o adevărată binefacere pentru popor, și erà de preferit sistemului de mai 'nainte, și a celui actual de acum, bazat pe teoria cea nepractică a așa numitei decentralizare și îndeosebi a despărțirii judecătoriilor de administrațiune etc., pentrucă pecând acum poporul țaran care nu știe deosebi diferitele competențe ale organelor publice, trebuie să alege mult timp dela szolgăbirău la judele cercual, sau la oficiile financiare etc. care adeseori și fără cauză destulă — de multeori din pura indolență îl respinge și-l împinge dela unul la altul ca pe mărul în ciur, până în fine e silit cu bani grei a luà refugiul la vr'un avocat, care să-l încurce și mai tare, — până atunci el află în oficiul cercual, orice trebuință, ce căută. Pretorul îl ascultă, și după trebuință îl dă pe mâna adjunctului administrativ, sau a celui judicial, sau a celui financial etc. și după competență aci trebuià să i-se rezolve cauza, sau să-i mijlocească exoperarea dela locurile mai înalte.

În capul unui atare oficiu cercual și anume în cercul Veneției din țeara Oltului, subordonat oficiului districtual al Brașovului, fui eu denumit ca pretor în 21 Noemvrie 1854, începându-mi activitatea în 30 aceleași luni, și apucându-mă de organizarea noului oficiu, apoi a comunelor subordonate, — aveam un câmp vast de competență și activitate în toate branșele administrative, judiciare, financiare și culturale, — și o responsabilitate multifarie, dară și eram om foarte activ, și mi-a succes a le rezolvî toate spre mulțămirea nu numai a superiorilor dară și a poporului.

Mai înainte de toate întocmii localitățile și aranjai recvizitele necesare a oficiului intern, apoi fui constrâns a dresă

personalul, ce eră atașat mai cu seamă din oficialii fostelor municipii patriarhale cu foarte puțină cunoștință și rutină biurocratică, și în fine umblând din comună în comună am trebuit să introduc pe notarii comunali în manipularea noului organism atât în referințele comunelor față cu oficiul cercual supraordinat, cât și în afacerile competențelor interne comunale. Justiția, atât cât privește cauzele controversate procesuale, cât și treburile de ereditate și de asigurarea averilor populare — fiind încă de pe timpul revoluțiunii, negleșite și desolate în restanțe colosale, fû promovată și adusă în curent mai cu seamă prin introducerea blanchetelor tipărite, și prin instruirea notarilor, de-a pertractă rămasesele, a face acte de împărțire, a vinde averea mobilă a pupililor și a exarândă pe cea imobilă, a administra banii la perceptorat, ca cassa cumulativă orfanală, și a trimite actele de pertractare gata și finalizate numai spre suprareviziune și aprobare, respective spre a subscrie actele de imposesionare, așa încât nu deveni nici un caz în restanță. Pentru cauzele controversate și cele pendente se ținea în toată săptămâna un raport general, unde partidele erau a priori instruite de a se înfățișa și cu dovezile necesare, încât deodată cu predarea incusei se și pertractă și finaliză cauza în aceeași zi de raport; tot atunci se administrau dările la perceptorat, și se primeau de acolo prescrierile ulterioare. Totul mergea punctual și prompt, ca un orologiu și oamenii se dedară la o disciplină, de care și ei înșiși aveau mulțămire și bucurie. Se făceau și se reparau drumurile și podurile prin o concurență dreaptă, care nu intimpină nici un resens; se regulau stradele comunale prin îndreptarea apelor, și prin retragerea grădinilor, ce obicinuiu mainainte a ocupa terenul înaintea caselor de împedecau comunicațiunea; iar acum proprietarii văzând înfrumșetarea comunelor le retrăgeau de bună voie; prin toate comunele s'au ridicat edificii de școală, iară în Veneția și în Ohaba se instituiră școli centrale cu mai multe clase, dotându-se cu câte douăsprăzece mii de floreni fond din împrumutul statului dela a. 1854, a căror obligațiuni comunale le cessionară numitelor școli, însă cea din Veneția cu caracter confesional ortodox român, cea din Ohaba pentru greco-catolici. Sub edificiile acestor școli — precum și sub fundamentul podurilor celor mari dela Păreu, Veneția și

Comăna s'au pus petri fundamentale cu inscripțiunile monumentale.

Eră pretutindeni ordine și disciplină, la care poporașiunea se supunea tot cu plăcere — pentrucă vedeà rezultatele practice chiar în folosul său. Această ordine aduse siguranță în avere, diligență, economie și o bunăstare progresivă. Această stare adevărată că absolutistică, — dar pentru popor tignitoare — fû numai cu părere de rău schimbată cu vieașa așa numită constituțională, ce promitea mai multă libertate, dar avuse mai puțină ordine. Absolutismul biurocratic nu permitea — ce e drept — nici o mișcare națională, dar ținea mult la cultura și ordinea poporului. Mișcările naționale se reîncepeau numai cu slăbirea absolutismului biurocratic.

Cei mai mulți oficiali ai absolutismului biurocratic constau din oameni importați din țările ereditare, Bucovina, Galiția, Moravia, Bohemia etc., iar partea cea mai mică constă din Sasi, Români și Unguri.

La guvernul țării nu eră nici un Român, afară de doi inspectori școlari, Dr. Vasics pentru ortodocși și Dr. Maior pentru greco-catolici, apoi un translator pentru buletinul oficial în calitate de concipist, anume Andreiu Murășianu. La tribunalul de apelașiune în Sibiu erau aplicați doi Români, Ladislau Pop și Ioan Bran de Lemény, iar la direcșiunea financiară — nici unul.

La cele zece judecătoriai colegiale erau aplicați mai pretutindeni câte un Român ca consilier, — dar la prefecturile districtuale politico-administrative nici un Român, ci numai în capul oficiilor cercuale se aflau vre-o patru Români, ca șefi și mai mulți adjuncți — actuari și canceliști. Dintre străini se aflau mulți cu sentimente simpatice pentru Români, sau cel puțin ridicați peste interesele particulare ale diferitelor clase; — s'au găsit însă între ei și de aceia, cari s'au fost dat cu totul în partida aristocrației ungare, în detrimentul foștilor clăcași mai cu seamă Români. Cauzele acestor divergințe erau mai cu seamă interesele agrare. Încă dela anul 1850 guvernatorul Wohlgemuth, și mai târziu în 1851 guvernatorul Schwarzenberg emisera niște ordonanțe, că unde e dubietate în privința naturii alodiale sau coloniale, acolo să se susțină status quo, înainte de 1848 făcându-se învoieli provizorii pentru prestarea servi-

ciilor, până când județele urbariale vor decide cauza în fond; — asemenea să se susțină provizormente și foloasele de pădurit și pășunat, precum și a regalelor de cârcimărit, morărit etc.; — aceste dispozițiuni provizorii se luară și în patenta urbarială din 21 Iunie 1854 — și diregătoriile politice erau chemate a susține aceste provizorii. Pe unde oficialii administrativi erau oameni conștiențioși, pe acolo aceste dispozițiuni se executau corect, — iar pe unde organele administrative erau ori indolente, ori preocupate în contra poporului, pe acolo se făceau multe abuzuri, constrângând poporul a recunoaște că ei n'au ținut posesiuni colonicale, ci au stat numai în referințe contractuale ca arândași, ca diregători de curte, brânișteri domeniiali etc. — sau apoi aceste recunoașteri se treceau în actele de învoială sau în hotărârile scutențiale fără știrea lor. Pe baza acestor acte necorecte apoi mulți foști clăcași își perdeau posesiunea — Leisten oder Räumen — atât pe calea publică, cât și pe cea civilă, și mai pe urmă chiar și în calea proceselor urbariale — până când eu întrând ca membru al tribunulului suprem în senatul urbarial — unde am funcționat 17 ani — îndată la început am răsturnat praxa de mai nainte de a se mai lua în considerare la deciziunea finală atari acte politice de caracter pe cât provizoric, pe atât și silit. Mai întră la mijloc și introducerea catastrului unde atari posesiuni controversate treceau pe numele fostului domn pământesc, — și mai veni apoi și legea silvanală, pe baza căreia sub cuvânt că foștii clăcași devastează pădurile — acestea se restrânseseră tot mai mult în foloasele lor de mai nainte.

Toate aceste măsuri restrângătoare apoi au avut o influință păgubitoare pentru popor la regularea urbarială a posesiunilor, și de ce poporul se întârziă mai tare cu atari regulări — cu atât mai mult devenea scurtat și în pierdere.

În cercul preturei mele — cele mai multe posesiuni erau fiscale, înscrise națiunei săsești, posesiunile grănițere și boieronale, — apoi în comunele ce se țineau odinioară de Alba-superioară — posesiuni de ale conștilor Bethlen, Teleki, Kálnoly și Haller. În privința tuturor acestora mi-a succes a regulă referințele în mod provizor, spre mulțumirea tuturor, încât la regularea definitivă prin scaunele urbariale și prin comisiunea

grănițeră din 1862 pregătirile acelea au înlesnit lucrul și poporul a devenit proprietar a tuturor posesiunilor sale faptice, și a unor însemnate părți de munți și păduri.

În privința regalelor fiscal încă de pe la anul 1821 câștigase pe calea forului producțional oprirea boierilor dela dreptul cârcimăritului — și pe la anul 1855 ceruse executarea acestei sentințe — însă la remonstrarea mea, că atari sentințe în spiritul patentei de avicitate trebuie considerate ca devenite în prescripțiune, execuțiunea se sistează în urma prealaltei rezoluțiuni din 18 Februarie 1856 — și boierii rămăseră în dreptul lor.

În decursul mai de șapte ani, cât am administrat acest cerc pretorial, într'atât de bine am fost regulat trebile administrative, judiciare, financiare și culturale încât mulțumirea populațiunei eră generală, — și întâmplându-se că guvernatorul țării ținea vara contracțiuni și exerciții militare cu centrul statului său în Ohaba, el de aci — după exercițiile militare adesea făcea și excursiuni de vânat prin munții Făgărașului din apropiere, unde venea în contact cu poporul și cu inteligența districtului, odată se exprimă la masă public cam așa: «pe unde umblu eu prin țeară, mai pretutindenea mă molestează ori proprietarii, ori țărani cu piânsori, că pretorii nedreptătesc pe proprietari, sau viceversa pe țărani; — aci sunt eu acum mai de șase săptămâni și încă nu mi-a venit nici din partea proprietarilor, nici din partea țăranilor nici o plânsoare în contra pretorelui că s'ar năpăstui, sau i-ar jefui, sau le-ar face altă nedreptate!» Pe când finea el aceste cuvinte întru și eu în sala de prânzit, și ocupându-mi locul rezervat la masa principelui, jägermeister-ul său, căpitanul Iovics, fiind lângă mine mi-a împărtășit în ce chip s'a exprimat guvernatorul despre mine. Pe timpul acesta apoi devenii și eu vânător mare de urși, porci sălbatici, căprioare și capre negre până la pasiune, — mi-am tras însă de aci un catar de plămâni — de care nu am scăpat cu totul nici astăzi după peste 50 de ani. În oarele libere m'am ocupat și cu adunarea documentelor vechi despre originea boierilor, și asta fu baza disertațiunei ce o ținui la adunarea generală a Asociațiunii din Brașov, la anul 1862. Între nobilimea română din Țeara Oltului, care-și trag libertatea lor boieronală încă dela principii valahi, pe când încă exerciau jurisdicțiunea lor dom-

nească și peste ducatul Făgărașului — ocură foarte puține cazuri de renegațism, cel puțin nu în așa măsură mare ca în țeara Hațegului — și cari s'au renegat, au părăsit poporul numai după ce ridicându-se la demnități oficiale, s'au încuscrit cu familii din vecinul săcuism, de unde se recrutau o seamă mare de oficiali municipali sau dominali-fișcali. Vre-o câțiva Boerești de Berivoi, Herszenyești de Herszeny, Recsei de Teleki sau Vajda Recea, Skoreiescu din Scorei, Czech din Szescsor etc., dar și aceștia foarte sporadic; ceilalți Unguri ce se mai aflau prin Făgăraș, precum sunt Benedek, Csiki, Weszelényi etc. sunt venituri din alte părți. Granița militară a împedecat mult înaintarea străinilor, și așa Țeara Oltului — afară de orașul Făgăraș, care e deja tare maghiarizat — încolo se aflau încă în puritate română; dar dreptul regal al boerilor și a fișcului a contribuit mult pentru înmulțirea jidanilor și a demoralizării prin spirtuoase denaturalizate. Pământul e steril, iar unde e productiv e expus deselor exundări; însă mai toate comunele fiind bine dotate cu păduri și în apropiere de munți pentru pășunat, se susține poporul mai cu seamă din cultura vitelor. Diviziunea locuitorilor în uniți și neuniți slăbește puterea culturală, — totuș școale se află pretutindenea.

IX. Devaluarea absolutismului.

Cu tendințele regimului austriac de a centraliză toate provinciile monarhiei într'un stat omogen cu colorit germanizator nu se putea împacă nici una din celelalte naționalități, afară de Germani. Intre acești din urmă numărău și pe Sașii ardeleni, cari cu toate că regimul centralistic ștersese cu desăvârșire toate instituțiunile municipale săsești și Saxenland-ul lor îl împrăștiă prin celelalte districte administrative ca făina orbului, și totuș aflau recompensă liniștitoare în prospectul realizării marelui idei a germanismului, ce se extindea peste toată țara. Românii, cari de-abea scăpaseră de lanțurile feudalismului maghiar, se văzură înșelați și în constituțiunea din Martie 1849, ce-i ignoră cu totul. Pentru dânșii absolutismul, care egaliză încâtva toate popoarele și le făcuse lor asemenea — eră un solatium miseris socios habuisse dolorum — și de aceea ei purtau cu un fel de indiferentism stoic sarcina acestui absolutism, în care aflau un fel

de egalitate de drept cel puțin în forma negativă, și posibilitatea de a înainta chiar și în starea materială alături cu ceilalți.

Nu așa celelalte naționalități, cari bazate pe dreptul istoric nu puteau exista altfel, decât pe lângă hegemonia peste naționalitățile mai nainte neîndreptățite, și asta nu o puteau ajunge decât a da pe nemții jos ca să se suie ei.

De aci se explică organizarea elementelor nemulțămite în așa numitele «regime secrete» de pe la a. 1851—1854, atât în Ungaria cât și în Ardeal; de aci se explică că ori din care parte eră amenințată monarhia, elementele revoluționare alergau în castrele inimice, ca să ajute la răsturnarea instituțiilor centralizatoare.

Mișcările acestea izbutiră pe față mai întâi în Milan la 6 Februarie 1853 în revolta lui Mazzini, curând după aceea se întâmplă atentatul de asasinare în contra împăratului pe Bastia Vienei prin ungurul Libéni; revolta pregătită în Ungaria și Ardeal fu intimidată prin descoperirea ei și prin justificarea lui Török et consorti la Maros-Vásárhely.

Tot pe atunci izbucnind resbelul oriental, în care împăratul rusec contând pe recunoștința Austriei pentru serviciile din anul 1849, atacă pe Turci. Austria, însă, în loc să ajute pe Rus, luă pozițiune contrară, și silind pe Rusia a se retrage din principatele românești, pe acestea le ocupă ea însăși. Când am primit pretura Veneției-inferioare, trupele austriace erau în trecere pe acolo spre România.

Puternicul Bach trimisese pe frate-său în România, ca să ia administrațiunea țării în mână. Boierii țării însă îi răspuseră cu rezoluțiune: Monsieur Bach! decât cu doue lanțuri în gât (naționalitatea și religiunea) mai bine numai cu unul (adecă: decât să pierdem și naționalitatea și religiunea prin nemți, mai bine ne supunem muscalului, unde ne rămâne cel puțin religiunea).

În tractatul dela Paris din 30 Martie 1856, prin care se finaliză resbelul oriental, principatele române se declarară de independente de ori-ce protectorat și puse sub garanția marilor puteri, recâștigând o parte din Basarabia, prin convențiunea dela Paris din anul 1858, fu recunoscută și uniunea lor. Austriei îi rămase în urma retragerii din principate numai spesele cele

zadarnice mai de o jumătate de miliard și ura Rusiei împreună cu antagonismul Prusiei, apoi cu slăbirea puterilor interne, ce dădu Italiei buna ocaziune de a-i rupe mai întâi Lombardia apoi Veniția.

După renumita cuvântare a lui Napoleon, care se înțelese cu Sardinia despre campania viitoare la 1 Ianuarie 1859 către ambasadorul Austriei Hübner, se începù resbelul italian în care Austria, părăsită de toți, căzu la Solferino cu desăvârșire. Prusia care sta gata în arme ar fi garantat posesiunile austriace în Italia, dacă Austria ar fi lăsat hegemonia germană în mâinile Prusiei. Ea însă privea această pierdere — ce mai târziu totuș s'a întâmplat — de mai mare decât o provincă italiană, de aceea preferă a cedă lui Napoleon Lombardia, care apoi o lăsă lui Victor Emanuel.

Catastrofa aceasta avu mari urmări în internul monarhiei. Austria amenințată nu numai din afară, ci și înlăuntrul ei și slăbită nu numai în partea financiară și militară, dară și din respectul nemulțumirei popoarelor mai cu seamă cu măsurile centralizatoare și iezuitice ale regimului, se convinse în fine că cu sistemul de până atunci nu o mai poate scoate la cale. În 17 Maiu 1859 dimisionându-se contele Bual Schauenstein, în locul lui veni contele Rechtberg, în 21 August urmă dimisiunea prepotentului Bach, pe care-l înlocuî aristocratul polon contele Goluchovski; portofoliul poliției se concretuî lui Stubner, iară în al finanțelor în locul lui Bruch veni Plener. Contele Goluchovski îndată începù a cârni carul regimului spre partea sistemului federalistic al așa numitelor individualități istorice și convocând în 5 Martie 1860 senatul imperial, înmulțit prin mai mulți membrii chemați și din părțile ungare și ardelene, între cari și trei români: Șaguna, Mocionyi și Petrino, Senatul în majoritatea sa se declară pe lângă autonomia istorică a singuraticelor țări ale monarhiei. Urmarea fù emiterea diplomei din 20 Octomvrie 1860, care rezervând afacerile comune pentru senatul imperial, celelalte treburi le lasă în competența dietelor singuraticelor țări ale monarhiei.

În Ardeal, după moartea guvernatorului Schwarzenberg, veni la cârmă principele Lichtenstein (1858), sub care sistemul de administrare cea riguroasă a predecesorului său, începù în pre-

simfîrea resbelului italian, a slăbi și simțul de naționalitate a-și ridică capul și la Români.

Absolutismul — oricât de mult se folosi de oficiali importați din alte provincii — totuș crescû o sumă considerabilă de amploiați administrativi și judiciari dintre Români patrioți, cari din toate părțile acum stau gata pentru orice mișcare națională. Jurnalele române încă începură a se putea pronunța mai liber. «Gazeta Transilvaniei», care luând pajura oficioasă în frunte devenise instrument al jesuitismului lui Thun, acum depune pajura, pășește mai național, — dar năravul ultramontan încă-l păstrează în paguba cauzei comune. «Telegr. Român», care pe cât timp ținû sistema critică se crezû în drept a se propti în defensiva sa, acum și el discută cauzele naționale mai fără sfială. Bărbații de litere începură mai cu curagiu a discuta evenimentele de zi ale politicei nu numai prin jurnale, dar și prin broșuri separate, — și literatura română care pe timpul absolutismului eră restrânsă mai numai, pe lângă afaceri bisericești și școlare, și pe lângă publicațiunile oficioase ale legilor, — acum începû a se extinde și la comentări și la critice.

Eu încă dela anul 1858 am edat în limba română prima parte a comentariului la legile urbariale¹ și în 1859 am finit și

¹ În timpul acela al regimului absolutistic aparițiunea unei astfel de cărți îndrumătoare de popor la folosirea drepturilor sale, eră un lucru mai rar. Comentariul la Patenta urbarială din anul 1854 de Ioan Pușcariu a fost tipărit în tipografia diecezană și recomandat spre cetire la preoțiimea eparhială din partea episcopului Șaguna prin cerculariul din 15 Aprilie 1858, Nr. 381. Curând după darea ei în mâinile publicului cartea a fost denunțată la Locotenența țării din partea pretorelui Cserkavsky dela Baia de Criș, un galițian dușman Românilor, ca periculoasă pentru liniștea publică și aptă a duce poporul în rătăcire a nu se mai supune domnilor de pământ și a pretinde pământ și lemne din păduri, mai ales, că unii preoți, ca Lazar Arsenie din Lunca, ar fi cetit și explicat greșit în biserică § 53 din carte. La această denunțare comunicată consistorului, Șaguna cu hârtia sa din 21 Nov. 1858, Nr. 923 a răspuns, că nimic nu e adevărat din cele arătate și a cerut pedepsirea lui Cserkavsky. Locotenența încunoștiințează în urmă pe Ep. Șaguna prin hârtia din 22 Febr. 1859, Nr. 443 prez., că pe calea prefectului cercului Orăștiei cu Nr. 6490 din 30 Nov. 1858, a reprobat în modul cel mai aspru pășirea pretorului Cserkavsky, adaogă însă, că în interesul ordinii amenințate prin rău înțelegerea cărții din partea poporului preoții să nu o mai cetească în biserică. Șaguna n'a lăsat lucru într'atăta, ci pe baza unei cercetări făcute în comuna Lunca cu ascultarea de martori prin oficiul protopopul al Zarandului în fruntea caruia stă pe atunci protopopul Bașsa a dovedit de nou de false toate denunțările lui Cserkavsky, cerând dela guvern cu datul 31 Maiu 1859 strămutarea aceluia, cecece a și urmat. De însemnătate este aceasta reprezentățiunea pentrucă Șaguna și acum, cum obicinuia, s'a folosit de ocaziune a arată guvernului multe nedreptățiri, ce se fac și acum poporului român, cerând sanarea și curmarea lor pentru totdeauna.

(Nota Editorului).

a II-a parte — ca să deschid poporului vederile în apărarea posesiunilor sale. În a. 1859 am tipărit toate blanchetele de formulare pentru pertractarea afacerilor judiciare în limba română, și le-am împărtășit tuturor preturilor locuite de Români spre imitare. La anul 1860 am tipărit «Die Romänische Amtssprache» care se căută și se trecu mai în două mii de exemplare mai cu seamă la oficialii străini de pe la oficiile locuite de Români. În 20 Martie 1860¹ am pășit mai întâi cu propunerea înființării Asociațiunii transilvane pentru literatura și cultura poporului român; în 30 Iunie 1860 («Tel. Rom.» 26 și 27) am propus introducerea unui costum național; pe când episcopul Șaguna se află în senatul imperial înmulțit, și aci discută cu contele Mailath, eu inițiai adresa de încredere trimisă lui la Viena subscrisă de un număr însemnat de Români mai cu seamă din familia Moilăteștilor nobili din Dejeni etc. (vezi «Tel. Rom. 28»). Luai parte la conferința ministerială din Sibiiu pentru introducerea ortografiei române în afacerile oficioase, și am înscenat trimiterea unei deputațiuni naționale la Viena, pentru câștigarea unui căpitan suprem român pe seama districtului Făgărașului. Articli în «Telegraful Român» din 15 Aug. Nr. 33 de sub Vacarea, din 29 August Nr. 30 privitoare la adunarea săsească din Bistrița; combaterea lui Schuller în Nr. 43 și 46 a «Telegr. Rom.»; combaterea contelui Bethlen Gábor în Nr. 49 a «Tel. Rom.»; în Nr. 52 «Tel. Rom.» am dat direcțiune pentru conferința națională; am înființat o casină română în Făgăraș și am pregătit primirea noului căpitan suprem al Făgărașului. Va să zică mă aruncasem și eu cu totul pe terenul acțiunii naționale.

X. Diploma din 20 Octomvrie 1860 și patenta din 26 Februarie 1861. Cancelarul ard. Br. Kemény.

Deodată cu exmiterea diplomei din 20 Octomvrie 1860 se denumiră baronul Vay de cancelar al Ungariei, baronul Kemény al Ardealului și baronul Sokievici al Croației, — escinzându-se administrațiunea politică, justiția și afacerile de culte și învățământ dela administrațiunea centrală a monarhiei și incre-

¹ Vezi «Tel. Rom.» 12—19 din 1860.

dințându-se numitelor cancelarii; totdeodată se împuterniciră cancelarii a restitui organele municipale de mai înainte; astfel administrațiunea țării scapă de oficialii străini și devine pe mâna indigenilor. Tot în aceeaș zi se împuternici cancelarul Ungariei a convocă dieta Ungariei pe baza legii din 1791 luându-se privire și la clasele foștilor iobagi acum eliberați, în privința cărora rescriptul cere propuneri corăspunzătoare. În urma acestora se convocă o conferență, regnicolară la primatele din Strigoniu pe ziua de 18 Decemvrie 1860. Această conferență însă pretindeă restituirea ministerului unguresc și convocarea dietei pe baza legii electorale din 1848. Dieta Ungariei se și convocă, prin rescriptul din 14 Februarie 1861, pe 2 Aprilie 1861, la Buda pe baza legii electorale din 1848 însă fără de minister ungar.

La desbaterile ce au fost premers în consiliul imperial înmulțit pentru pregătirea Diplomei din 20 Octomvrie 1860 — ideile au fost împărțite în două grupe principale una a Nemților centralistici, cari doreau restituirea constituțiunei centrale din Martie 1849, lăsând provinciilor singuraticice și între acestea și Ungariei, Ardealului etc., numai o competență restrânsă pentru afacerile domestice, alta a vechilor conservativi cari doriau restituirea deplinei autonomii a tuturor țărilor pe baza drepturilor istorice; de această partidă se țineau federaliștii Bohemi, Galitiani etc., apoi Ungurii cari doreau independența Ungariei deocamdată sub orice formă. În mijlocul acestor tendințe divergente se stiliză cuprinsul Diplomei din Octomvrie într'o formă elastică, din care să poată fiecare partidă să-și tragă consecințele sale.

Văzând însă Nemții centralistici direcțiunea centrifugală, ce o au luat Boemii, Polonii și cu deosebire Ungurii, mișcară toate pietrele și nu se odihniră până ce răsturnară pe Goluchovsky sub cuvânt, că acesta sparge monarhia, și o aduce în conflict cu Rusia și cu Prusia pentru restabilirea unei părți a Poloniei, a regatului Bohemiei etc. În 13 Decemvrie 1860 dimisionând Goluchovsky în locul lui veni Schmerling, un adict al centralismului de coloare liberală. Schmerling acum ca ministru de stat se grăbi a dă o interpretare a diplomei din 20 Octomvrie prin patenta din 26 Februarie 1861, în care el concede autonomia singuraticilor țări pe baza constituțiunilor lor de mai

nainte, însă pentru cauzele comune întregii monarhii le chiamă a intra în parlamentul central al Austriei, repărțând pe fiecare provincie, prin urmare și pe Ungaria, Croația și Ardeal numărul proporționat al deputaților. Tot din ziua aceea, el convocă și senatul imperial pe 29 Aprilie 1861 provocând pe cei trei cancelari a trimite din Ungaria, Ardeal și Croația deputații receruți.

Când văzură Ungurii patenta din Februarie și convocarea lor în Reichsrath se făcură foc, și începură a protestă mai întâi de prin comitatele, ce se restaurau tocmai pe atunci.

Dieta Ungariei convocată pe 2 Aprilie 1861 punându-se pe baza legilor din 1848 se declară pe sine de necompetentă fără de a fi convocați și deputații din Ardeal și din Croația, și se rugă de regele pentru restituirea constituțiunei din 1848 in integru, denegând participarea la senatul imperial; — după două adrese remonstratoare ea se dizolvă în 21 August 1861 cu rescript contrasignat de contele Forgacs. Asemenea urmă și Croația, care pretindeă încoronarea regelui cu coroana Croației, și denegând participarea la senatul imperial — se dizolvă în 8 Noemvrie 1861 cu contrasignatura cancelarului Mazuranici. Reichsrath-ul convocat pe 29 Aprilie funcționează fără deputații din țările coroanei ungare, — ca Reichsrath îngust cu competență numai pentru provinciile așa numite ereditare.

În Ardeal într'aceea trebile luară următorul curs:

Prin rescriptul din 20 Octomvrie 1860, îndreptat către contele Rechberg, cancelarul Ardealului baronul Kemény fu provocat de a adună o conferință regnicolară din bărbați chemați din toate naționalitățile Ardealului spre a face propuneri pentru reorganizarea țării cu privință la recerințele actuale; iar prin rescriptul din 21 Decemvrie fu provocat și de-adreptul cancelarul Br. Kemény, ca să se grăbească cu convocarea amintitei anchete la Alba-Iulia, și să pregătească toate pentru organizarea guvernului, a municipiilor și a judecătoriilor, luând respect la toate naționalitățile și limbile din țeară. Conferința aceasta se convocă pe 11 Februarie 1861, la care cancelaria invită sub prezidenția cancelarului opt bărbați Unguri din comitate, opt Săcui, opt Unguri din orașe, opt Sasi și opt Români — cu totul 40 de inși. Între Români se află și mitropolitul Șuluțiu și episcopul Șaguna.

Acești doi arhieri Români în preîngrijirea lor de cele ce se pregătesc pentru reorganizarea țării, adresară din Sibiiu, în 7 Noemvrie 1860, o petițiune către Majestatea Sa pentru denumirea unui cancelar român și pentru chemarea mai multor bărbați români la conferința regnicolară, care să se țină ori în Alba-Iulia ori în Sibiiu. Totdeodată trimiseră și o deputațiune națională la Viena, care predă petițiunea din 10 Decemvrie 1860 la Majestatea Sa pentru ținerea unui congres național român, care să-și descopere postulatele sale în privința reorganizării țării. Aceasta adunare națională se și țină în Sibiiu dela 13 până în 16 Ianuarie, luând parte 160 bărbați de încredere, conchemați din partea arhierilor de ambele confesiuni. La aceasta adunare am participat și eu ca membru și notar, apoi ca membru al comisiunei preconsultătoare, și în fine fui ales și de membru al comitetului național permanent reactivat. Concluzele acestei conferințe naționale au culminat: I. în gravami-
nele că la cancelaria aulică reorganizată de baronul Kemény, națiunea română nu fû deplin respectată, deoarece se aplică numai un consilier, un secretar, doi concipiști etc. — apoi că la conferința regnicolară din Alba-Iulia se convocară pe lângă 24 Unguri și 8 Sasi, numai 8 Români; II. în pretinderea că pe lângă cassarea tuturor legilor aduse mai 'nainte în detrimentul Românilor, națiunea română să se inarticuleze ca națiune politică în rândul celorlalte națiuni ale țării și III. în proiectarea unei legi electorale acomodată recerintelor națiunei române. În sensul acesta se subșternură și două petițiuni din partea conferinței naționale către Majestatea Sa.

Pentru deslușirea lucrului trebuie să fac aci următoarele observațiuni asupra lucrărilor acestora a conferinței naționale:

Ad. I. Ce se atinge de reorganizarea cancelariei aulice prin baronul Kemény, e de însemnat, că acest cancelar eră unul dintre acei aristocrați conservativi ai Ardealului, care pe lângă toată uniunea Ardealului cu Ungaria ar fi dorit, ca țara totuș să nu se fuzioneze cu totul cu Ungaria, ci să aibă o administrațiune separată cu o legislațiune pentru afacerile interne ale Ardealului, și numai în trebile comune să stea sub legislațiunea Ungariei și sub ministerul unguresc — cam așa cum are astăzi Croația. Drept aceea el ar fi dorit a susține și organismul de mai 'nainte bazat pe cele trei națiuni politice, la care

acum să adauge și pe a Românilor ca a patra națiune politică a țării. De aceea el îndată la început fără de a mai aștepta împuternicirea dietei, la reorganizarea cancelariei aulice o împărți în patru secțiuni, una pentru Unguri, alta pentru Săcui și alta pentru Sasi, apoi a patra pentru Români; în capul fiecărei secțiuni denumi câte un consilier aulic, la cea română pe Popp (ca greco-catolic) ca consilier, pe Moldovan ca secretar (greco-oriental), doi concipiști, unul (greco-oriental) pe mine și altul (greco-catolic) pe Dr. Maior și așa mai în jos.

Asemenea proporțiune observă el și la reorganizarea guvernului adaugând pe lângă cele douăsprezece secțiuni de mai nainte încă patru pentru Români cu câte un consilier, secretari alternativi gr.-cat. și gr.-or. etc. în frunte. Tot așa și la tabla regească din M.-Vásárhely.

Prin adaugerea aceasta voi să satisfacă Românilor fără scăzământul drepturilor, ce le aveă celelalte națiuni de mai nainte. Românii, cari înșiși pretindeau a se inarticulă națiunea română în rândul celor de mai nainte, ar fi dorit totuș ca la împărțirea posturilor să se ia respect și la numărăzitatea lor, cu deosebire la cancelaria aulică să se fi denumit doi consilieri aulici, unul din partea greco-catolicilor, altul din a celor greco-orientali. Dar atunci consecința ar fi adus cu sine înmulțirea consilierilor și la Unguri cu privire la cele trei confesiuni ale lor. Nemulțămirea Românilor cu proporțiunea introdusă la cancelaria aulică provocă și incidentul secretarului Moldovan, care puse decretul denumirii sale la dispozițiunea conferenței. Aceasta însă — la îndemnul episcopului Șaguna — avu bunul tact, de a tractă acest incident ca o chestiune personală, și așa a trece peste ea la ordinea zilei. Mai puțin justificabilă eră purcederea cancelarului, că la convocarea conferenței regnicolare din Alba-Iulia pe lângă 8 Unguri, 8 Săcui, 8 Sasi și 8 Români mai adause încă 8 Unguri ca reprezentanți ai orașelor, pentru că între aceștia putea el află și vre-o doi Sasi și vre-o doi Români, ca pe lângă observarea și a diferitelor clase, cum pretindea el că are mandat, putea și aci totdeodată a luă în considerare și proporțiunea națională.

Ad. II. Deși Românii în conferința națională nu se puteau mulțami cu proporțiunea introdusă de cancelarul la reorgani-

zarea cancelariei, totuș ei — la cererea de a se inarticulă națiunea română în rândul celorlalte trei națiuni politice — nu se explicară în ce chip ar dorî de a se execută aceasta cu luarea în considerare a numerozității lor preponderante.

Ad. III. Și mai greu de deslegat eră chestiunea legii electorale. Articulul de lege ardelenesc în 1791, Nr. XII, chemă numai pre nobili la exerciarea dreptului electoral cu vot universal, iar art. de lege II, din a. 1848, pe lângă împrejurarea, că după vederile Românilor, acela nu întruneă formele recerute pentru validitatea lui legală, mai prescrie pentru clasa țăranilor eliberați un cens, ce treceă peste puterea averei de rând a lor. Inzadar se opintî Iosif Hosszu în conferința națională, cu votul seu separat, ca legea din 1791 să se extindă simplamente și peste clasa foștilor iobagi — o propunere pe cât de legală pe atât de simplă: totuși conferența națională primî un proiect de lege electoral, precum îl elaboraseră exmișii spre aceea, Alexandru Lazar și Alexandru Bohățiel sub referada lui G. Barițiu; acest proiect moderă censul la 5 fl. dare, ce e drept aproape de votul universal din a. 1791, însă octroat, apoi orice octroism eră perhorrescat. Românii exchiși mai 'nainte dela legislațiune și dedați la octroismele legilor celor multe pe timpul absolutismului, aveau o aversiune nedumerită de a se provocă la orice lege de mai nainte adusă de nobis sine nobis, și în pozițiunea asta a lor nici nu voiau să reflecteze la acel proiect al octroismelor celor efemere, de care voiă Hosszu să ferească pe Români sub cuvântul, că orice lege octroată se poate revocă tot pe calea octroismului. Conferența nu voiă nici să asculte pe Hosszu, dacă eu ca notar al conferenței nu apelam la libertatea vorbirei.

Concluzele conferenței naționale acum erau un fel de marș-roută legată și pentru membrii români invitați la conferența regnicolară din Alba-Iulia, ce urmă imediat la 11 Februarie 1861. Dar și Ungurii ardeleni sosiră la acea conferență cu deviza pentru legile din 1848, ce o primiră ei ca instrucțiune dela connaționali lor din Pesta. Asemenea și Sasii erau legați de concluzele conferențelor lor naționale din Sibiiu. Intre astfel de împrejurări nu mai puteă fi vorba de pertractări pentru o învoire, ce ar fi fost oportună tocmai la aceasta primă întâl-

nire oficioasă a bărbaților dătători de măsură în afacerile ardelenene. De aceea, în conferința regnicolară, se făcură din partea celor trei naționalități ale Ardealului trei propuneri divergente una de alta. Una a episcopului catolic Hajnad pentru restituirea legilor de uniune și de alegere din 1848, la care propunere se alăturară toți Ungurii și trei Sasi, alta a lui Conrad Schmidt cu un proiect detaliat pentru legea electorală, pe baza celor patru națiuni politice, între cari acum el numără și pe Români; la această propunere se alăturară ceilalți Sasi cu totul cinci; în fine propunerea mitropolitului Șuluțiu cu programa electorală a conferinței din Sibiu, la care se alăturară toți Românii, în număr de 7 inși, al optulea ar fi fost popa Augustin din Alba-Iulia, care însă din cauză că el eră un adict al Uniunii — fû constrâns de mitropolitul său a absentă insinuându-se bolnav. Cancelarul bar. Kemény luând simplamente aceste trei propuneri la protocol încheiă conferința cu declararea, că aceste trei voturi colective le va subșterne Majestății Sale spre ulterioară decideră.

Eu n'am luat parte imediată la această conferință regnicolară, dar cu atât mai activ am fost în privința acestor mișcări pe calea jurnalistică. Între altele am scris în «Telegr. Rom.» la 25 Ianuarie 1861, Nr. 3, și în 31 Ianuarie Nr. 4, doi articoli privitori la conferințele regnicolare, în 3 Februarie, Nr. 5, un răspuns la atacurile jurnalului Korunk. În 18 Februarie, Nr. 7 al «Tel. Rom.» am discutat chestiunea înființării Asociațiunii transilvane, și în 21 Martie am participat la conferința pentru redactarea statutelor acestei asociațiuni, ca notar și referent primindu-se mai întru toate proiectul meu. În acest proiect am staverit și principiul capitalizării de 20% a venitelor care modalitate apoi se primî mai la toate fondurile naționale și bisericești. În fine chemat fiind la cancelaria aulică ca concipist înainte de plecare am luat parte la restaurarea municipiului districtului Făgăraș, unde mi-s'a primit și propunerea pentru introducerea limbei române ca limbă oficioasă a districtului, iar dupăce guvernul nimică concluzele adunării municipale și trimise pe consilierul guvernial Aldulianu ca comisar regesc la Făgăraș pentru restabilirea așa numitei stări legale — mă mai întorsei odată cu el dela Sibiu la Făgăraș — unde adunarea

din nou convocată rămase pe lângă concluzele sale de mai 'nainte. De aci¹ apoi pornii direct spre Viena și ajungând în Pesta tocmai pe timpul sinuciderei contelui Teleki László, care conducea partida opozițională, am fost de față la cuvântarea lui Deák în dieta din Pesta, carele eră conducătorul partidei așa numite a adreșiștilor, și a cărui propunere se primi numai cu două voturi majoritate, dupăce mai mulți în urma morții repentine a lui Teleki, absentară din opozițiune.

Acî în Pesta am făcut mai întâiu cunoștință cu Gozdsu, la a cărui însemnată fundațiune sum eu acum ca președinte al comitetului executiv.

Ajungând la Viena aci depusei jurământul în 13 Maiu 1861 ca concipist aulic și-mi începui activitatea nouă oficială.

XI. Desvoltarea ulterioară până la căderea cancelarului Br. Kemény.

Reîntorcându-se cancelarul Br. Kemény dela conferința regnicolară din Alba-Iulia la postul său în Viena, aci întâmpină el rescriptul regiu din 26 Februarie, prin care se provoacă ardelenii a trimite deputații săi la parlamentul imperial. Se înțelege de sine, ca să poată corăspunde acestei provocări, cancelarul trebuia mai întâi să convoace dieta Ardealului, și ca să se poată întâmplă aceasta avea de lipsă să reorganizeze municipiile din țară, cari erau chemate a executa și alegerile. Deci în urma altissimei rezoluțiuni din 24 Martie se restituiră vechile municipii cu adausul districtului Năsăud format din granița militară, după analogia districtului Făgăraș și denumind șefii jurisdicțiunilor, între aceștia se numiră și doi comiși supremi români (Napcea la Hunedoara și Laday la Alba-sup.) apoi doi căpitani supremi (Bran la Făgăraș și Bohățiel la Năsăud) cu îndrumarea că la 15 Aprilie să ia administrațiunea din mâna organelor absolutismului. În capul fundului regesc se denumi baronul Salmen, ca comite al națiunei săsești.

Însă comitatele și orașele ungurești ca și scaunele săcuești — în loc să ia o atitudine conciliatoare față de Români, ele

¹ Dupăce inteligința din Făgăraș îmi inscenă în onoarea mea un banquet de plecare.

restabilirea simplamente comitetele și oficialii din 1848 și numai încât trebuia acelea întregite, se luă ici coalea foarte puțină considerațiune și la Români, — apoi mai toate se declarară prin adrese și conluze pe lângă legile din 1848, prin urmare și de limba oficială se introduse numai cea maghiară.

Aceste măsuri aducând pe Români la îngrijiri temeinice, ei începură din toate părțile cu proteste și cu deputațiuni reclamatoare la Viena.

Ce e drept cancelarul Br. Kemény cu rescriptul cancelarial din 26 Martie 1861, Nr. 887, ordonă guvernului regiu din Cluj ca să facă pregătirile necesare pentru convocarea dietei ardelenene pe baza legii XI. din anul 1791 cu extinderea dreptului electoral și asupra celor mai 'nainte neîndreptățiți pe lângă un cens de 8 fl. valuta austriacă (adecă cu 40 cr. mai jos ca legea II. din a. 1848) — însă guvernul țării cu reprezentațiunea sa din 1 Iunie remonstră, punându-se pe baza legilor de uniune din 1848. La remonstrațiunea aceasta a guvernului cancelaria totuș în 6 August 1861 făcù propunere ca dieta ardeleană să se convoace în capitala Cluj, însă între propozițiuni să se primească și reviziunea legii de uniune din 1848.

În contra acestei propuneri consilierul român Popp dădù un vot separat cerând ca dieta să se adune nu la Cluj ci la Alba-Iulia, și că în censul de 8 florini să se cuprindă toate dările directe inclusive și darea capului. Acest vot separat cancelarul îl prezentă cu reflexiunile sale în 8 August, Nr. 8, Pres. 322 (vezi-l în colecțiunea mea). În 9 Septemvrie urmă rezoluțiunea preainaltă, prin care dieta se convoacă la Cluj. Însă Schmerling intrevenind, cabinetul cerù dela Kemény rezoluțiunea îndărăt, în locul căreia apoi urmă biletul de mână al împăratului cătră baronul Kemény, în care între propozițiuni se luară numai patru: adecă I. înarticularea națiunei române, II. constituirea guvernului și a tablei regești, III. trimiterea în Reichsrath și IV. revizuirea legilor private și penale, apoi de cens s'a stabilit 8 fl. computându-se toate dările directe, și în comitate să se aleagă tot la 30,000 locuitori un deputat, iar locul dietei să fie Alba-Iulia. Această rezoluțiune primindu-o Br. Kemény în 12 Sept. și considerându-o ca un vot de neîncredere, în ziua următoare și-a cerut dimisiunea. Rescriptul regesc însă se ex-

pedă în limba latină către guvern cu datul din 19 Sept. 1861, Nr. 3024, în care zi se și primi demisiunea baronului Kemény, iară cancelaria aulică rămase sub conducerea consilierului celui mai bătrân Kaboș, interimal. Când oficialii români ai cancelariei și-au luat rămas bun dela Br. Kemény, li-au răspuns: Vă veți convinge mai târziu, că eu am avut intențiuni bune față de Români! Și eu încă cred, că dacă îi succedea lui Kemény inarticularea națiunii române și o autonomie cât de restrânsă a Ardealului, astăzi poate că am stă mai bine, decum am ajuns. Mai departe sunt convins și de aceea, că dacă erau numai cauzele ardelene ce motivară dimisiunea lui Kemény, aceasta poate nu se întâmplă. Dar alte circumstări mai puternice au promovat dimisiunea lui Kemény, și anume curentul politic din Ungaria în contra tendințelor lui Schmerling de a o băgă în Reichsrath. Și acestui curent nu-i putea rezistă nici Kemény. După dizolvarea dietei ungare în 23 August, municipiile, în a căror mână ajunse acum administrațiunea țării, începură a face remonstrațiuni în contra Reichsrath-ului până la excese. Deci în fruntea cabinetului, se puse arhiducele Rainer, în capul locotenenței ungare se comandă generalul contele Palfy, care suspendă adunările marcali și introduse județele militare pentru persecutarea delictelor politice, iar pentru Ardeal după un interval de 18 zile se denumi contele Nádásdy de ministru și conducător al cancelariei aulice a Ardealului.

În intervalul acesta de 18 zile al vacanței postului de cancelar, guvernul Ardealului încercă încă de douăori a remonstra în contra convocării dietei ardelene pe 4 Noemvrie la Alba-Lulia, — odată la 3 Octomvrie 1861 unde cere sistarea rescriptului convocator din 19 Sept. Față de această remonstrare consilierul săsesc Konrad Schmidt, apoi consilierii români Dunca, Aldulian și Lazar dau voturi separate, cel dintâi cere executarea rescriptului convocator, iară cei din urmă trei, deși recunosc că rescriptul convocator stă în contradicere cu legile din 1848, totuș pretind a se divulga rescriptul, ca să i-se dea țării ocaziune de a-și da părerile și dorințele sale asupra lui. Votul acesta separat al Românilor consilieri provoacă în populațiunea română un resens desgustător, și proteste în contra lui. Iară după ce cancelaria aulică făcu propunere pentru amânarea

dietei din cauza scurțimei timpului, în contra cărei reprezentațiunii consilierul Popp dădù al doilea vot separat al său, — în 22 Oct. cancelaria provoacă din nou pe guvernul țării a face pregătirile necesare pentru convocarea dietei, și cerù din arhivul guvernului toate actele privitoare la aducerea legii de uniune din 1848. La aceasta guvernul, în 28 Oct., se scuză, că deși a provocat municipiile de a face conscripțiunile îndreptățitorilor la alegere, totuș din cauza lipsei de organele capace spre aceea, și a materialului trebuincios, încă nu s'a putut execută pregătirile recerute, și alăturând și votul separat al lui Aldulian și a lui Lazar, cari pretind a se extinde censul de 8 fl. și peste părțile fundului regiu, cere inviațiunile ulterioare, și trimite actele privitoare la uniunea din 1848. În sfârșit prin aceste tã-mândări se împiedecă convocarea dietei pe 4 Noemvrie.

Intr'aceea sosì la Viena și deputațiunea națională trimisă de comitetul permanent din Sibiu cu mitropolitul Șuluțiu în frunte și cu membri Bologna și Dr. Rațiu, cari mai adunând pe lângă sine și pe inteligența română aflătoare în Viena, ținură consultațiuni dela 8 Octomvrie până la 30 Noemvrie 1861, și făcură pașii ce-i dictau împrejurările, pe la toate autoritățile mai înalte în interesul național. Pentru ducerea unui ziar despre consultările și pașii acestei deputațiuni, conferințele ei mă însărcinară pe mine (vezi colecțiunea). Din însemnările acestea extrag aci unele momente mai însemnate. Cei trei deputați avură mai întâi audiențe pe la toți ministrii, începând dela arhiducele Rainer până la Schmerling, Plener, Lassel etc., ca să-i informeze despre starea lucrurilor în Ardeal și despre dorințele Românilor. Dela toți aceștia primiră îmbărbătări pentru rezistență în contra tendințelor guvernului ardelean în chestiunea uniunii, a dietei, Reichsrath-ului etc. În 31 Octomvrie dădură în audiență la Maiestatea Sa un protest în contra măsurilor guvernului, cu declararea, că în guvernul acesta Românii n'au nici o încredere. În 5 Noemvrie se ținù o conferință mai largă, la care a luat parte și episcopul Ivașcovici, bancariul Zenovie Pop, Constantin Pop, Popovits Sima, Dobran, Babeș, Hurmuzaki și baronul Vasilko, în care se hotărî susținerea unei foi germane pentru apărarea cauzei române, spre care scop se recomandă de bancarul baron Pop «Oesterreichische Zeitung», căreia să i-se

plătească câte 200 fl. pe lună sub conducerea mitropolitului Șuluțiu.¹ În fine după denumirea contelui Nádásdy de cancelar al Ardealului; deputațiunea făcù vizită și lui predându-i un catalog de acei bărbați români, cari sunt apți pentru a se chema ca regaliști, dimpreună cu o promemoria cu datele statistice despre proporțiunea numerică a Românilor, apoi a posesiunii, a contribuțiunei și a concurenței la miliție față de celelalte națiuni ale țării, care apoi să servească de bază la numărul regaliștilor români (această promemoria statistică am lucrat-o eu, și se află în colecțiunea mea).

Mai amintesc și aceea că conferența deputaților în mai multe rânduri a provocat și pe episcopul Șaguna dela Sibiiu să vină la Viena, ca cu prezența lui să întărească deputațiunea, — însă Șaguna declarând că aderează cu consensul său la toți pașii ce-i întreprinde deputațiunea, dar scuzându-se cu starea sănătății cea sdruncinată — respunse că nu poate veni. În fapt însă lui Șaguna nu-i convenea, că unde intrevine Șuluțiu ca mitropolit în capul vre-unei misiuni naționale, să mai umble și el ca mânzul după iapă, iar unde intrevenea el nu-i plăcea nici ca iapa să umble după mânz.

XII. Cancelarul Nádásdy.

Contele Francisc Nádásdy, fost Tesaurariat în Ardeal, apoi președinte al camerei financiare în Viena, avù o creștere mai mult germană decât ungurească, și ca om avut se numără între acei magnați conservativi, cari se țineau mai mult de Curte decât de mișcările naționale ale Ungurilor. El ca fost președinte al Tesaurariatului ardelenesc mai mult timp, cunoșteă bine referințele Ardealului, având și de soție pe o săsoaică din Brașov Amalia Drauth. Pe timpul absolutismului a fost dela anul 1851 președintele forului de apel din Șopron, dela anul 1855 președinte al forului suprem urbarial, în 1857 se făcù ministru de justiție până la 1860, prin urmare el erà ca pregătit pentru ten-

¹ Poatecă făcea mai bine Șuluțiu, ca pe cât timp a stat în deputațiune la Viena mai două luni, să se fi pus în atingere și cu bărbații mai de frunte ai Ungurilor spre a încercà o apropiere, cu atât mai vârtos cu cât el însuș împărtăși (în 17 Oct. 1861 vezi prot. șed. deput. III) vestea, că Ungurii ar dori a se împacă cu Români.

dințele lui Schmerling din anul 1861. Un văr al său, care eră eredele presuntiv al lui, îi făcù imputare pentruce ține el la sistemul lui Schmerling? la ceea ce el îi răspunse: dacă toți următorii strămoșului nostru decapitat la anul 1671 ar fi urmat direcțiunei revoluționare, astăzi n'ar existà familia conților de Nádásdy.

Cancelarul Nádásdy eră și om rezolut, și el lucră din convicțiune pentrù întrarea Ungurilor în Reichsrath.

Însă văzând el că cu guvernul Ardealului și cu municipiile în organismul lor restaurat nu o va puteà scoate la cale, ca să convoace o dietă ardeleană, care să execute participarea ardelenilor la Reichsrath, — el se apucă mai întâi de transformarea radicală a acelora. Spre acest scop luă lângă sine de vice-cancelar pe baronul Reichenstein, carele eră mâna dreaptă a lui, și care ca ardelean încă cunoștea foarte bine referințele țării. El constrânse pe guvernatorul contele Miko a-și cere dimisiunea, și cu el ieșiră din guvern mai toate acele elemente cari se țineau strâns de uniune. În locul lui Miko la 24 Nov. se denumì generalul contele Crenneville, un indigen ungar de origine francez, de guvernator al țării, iară consiliarul aulic Popp de vice-președinte (mai târziu și Groisz); mai departe pe lângă cei trei consilieri români se mai denumiră și Bologa, eră la tabula regia doi protonotari români Angyal și Orbonaș. În locul fõispanilor dimisionați se denumiră administratori de comitat, între cari la Doboka Vas. Buteanu, iar la Cetatea-de-baltă eu; celelalte posturi vacante pe la cancelaria, guvern, tabula regie și comitate se supliniră prin bărbați unguri, cari serviseră sub absolutism. În capul fundului regiu în locul lui Salmen, devenise la 18 Noemvrie Conrad Schmidt ca comite al Sasilor. La 28 Noemvrie 1861 prin rescriptul cancelarial Nr. 3895 se disolvară comitetele municipale, și oficialii se provocară a depune jurământul, că vor împlini toate ordinațiunile Majestății Sale, altcum se vor dimisionă. Totdeodată se publică și un regulament pentru regularea provizorică a reprezentanților municipali, a cărui cuprins culmină mai cu seamă într'acolo, că reprezentanța constă jumătate din proprietari mari, parte viriliști parte aleși, iară cealaltă parte din aleșii comunelor rurale și orășenești, cu toții în număr proporționat cu populațiunea res-

pectivului comitat dela 30 până la 90 inși, pe lângă cari luau și oficialii superiori municipali parte. Din aceasta se vede că reprezentanța eră întocmită așa că unde veneau în divergență opiniunile clasei aristocratice cu ale clasei democratice totdeauna oficialii comitatensi să poată decide, amăsurat îndrumării șefului. Reprezentanța asta aveà apoi să aleagă pe oficialii în locurile devenite în vacanță, să aleagă comitetele pentru conducerea alegerilor de deputați dietali, să facă reprezentațiuni despre dorințele comitatului etc. Inșă darea de proteste și discuțiunea asupra afacerilor comune rezervate în diploma de 20 Octomvrie și în patenta din 26 Februarie eră oprită. In contra acestor octoiri mai încercă odată guvernul țării la 17 Decemvrie 1861 a remonștră, înșă fără rezultat.

La 25 Ianuarie 1862 am primit decretul denumirii mele de administrator al comitatului Cetatea-de-baltă, în locul repășitului conte Bethlen Farkas. Mai nainte înșă de a plecà la noul post, mai observ acì, că în decursul de 9 luni, cât am fost aplicat ca concipist la cancelaria aulică transilvană, împărțit fiind în secțiunea lui Popp, mai toate proiectele și reprezentațiunile cătră Majestatea Sa le lucram eu în limba germână. Între alte multe am tradus statutele «Asociațiunei transilvane» în limba germână și am făcut reprezentațiunea pentru sancționarea lor, ce s'a întâmplat în 6 Septemvrie 1861. La provocarea directă a cancelariei am compus o promemorie privitoare la reînființarea mitropoliei gr.-or. române dilucidată din punctele de vedere istorico-politice și canonice (vezi și în Col. mea), pe care am predat-o în 20 Ianuarie 1862 cancelarului. Cancelarul cetindu-o o a lăudat promișând a o subșterne consiliului ministerial. Despre aceasta încunoștiinșând și pe episcopul Șaguna, el a luat ansa a se înfățișà la Impăratul cu o deputațiune, care a subșternut reprezentațiunea din 15 Martie 1862 (dupăce plecasem eu de acolo). Pe timpul petrecerii mele la cancelarie am cercetat cu de-amăruntul și arhivul cancelarial, înșă am aflat, că mai toate actele cele mai însemnate le culeseră cineva pe timpul absolutismului, iară din celece am mai aflat mi-am luat unele copii pentru colecțiunea mea. Tot pe atunci începusem a tipări la tipografia Mehitarishiilor formulare de documente, exhibite și expedițiuni în cauze private, civile și procesuale, din care înșă a

ieșit numai primul fasciclu, întrerupându-mi-se lucrarea prin transferarea la Cetatea-de-baltă, unde nu aveam tipografie. Pe lângă acestea am trimis mai mulți articoli de corespondență la «Tel. Român».

In mergerea mea spre locul noiei mele chemări am trecut prin Sibiu, unde lăsându-mi familia am plecat cu poșta până la Elisabetopole. De aci luând cu mine pe vice-comitele comitatului, Iosif Șuluțiu, și ajungând în Bonyha, aci am cercetat pe antecesorul meu comitele Bethlen Farcaș, care deși acum erà capul opozițiunei, totuș se exprimă simpatic despre mine, și erà bun-bucuros că a scăpat de conducerea comitatului, care i-a cauzat spese enorme, (zicea peste 30,000 fl. într'un an) pentru că oficialii și membrii comitatului priveau instituțiunea patriarhală a municipalității mai mult de ocaziune binevenită d'a mîncă și bea pe spesele fôişpanului, decăt a vedeà de un curs regulat al oficiului comitatens.

Noaptea cãtră miezul nopții am ajuns în Dicső-Szt.-Márton, unde se află pretorul comitatens, pãrăsit ca un cuib de cuc, numai cu pãzitorul și inspectorul temnițelor de față. Dimineata sculându-mă îndată am expedat un circular pe la toate autoritățile și oficiile din comitat cu datul din 8 Februarie 1862 încunoștiințându-le, că cu ziua de astăzi am luat conducerea comitatului. Aveam în cancelarie afară de vicecomitele numai încă pe notarul V. Moldovan și pe viconotarul Fritsch, apoi pe un protocolist și un expeditor. Având însă deplină putere de a denumi tot personalul administrativ și judecãtoresc — îndată am convocat o conferință de onorațiori Unguri, Români și Sasi spre a-mi recomandà persoanele apte spre aceea; Românii și Sasii s'au adunat îndată pe ziua designată la mine în pretoriu, iară Ungurii sub conducerea contelui Bethlen la fostul vicecomite în Galfaleu.

În conferința Românilor am staverit pentru jumătate din posturile oficiale interne și externe candidatura persoanelor române, iar jumătate o am rezervat pentru Unguri, cari după Români erau cei mai numãroși în comitat, și câte un Sas, apoi am provocat din nou conferința Ungurilor, unde nu se puteau determinà dacã au să primească posturi sau nu, ca până a doua

zi să-mi trimită lista candidatoare, că altfel voiu fi nevoit a suplini posturile rezervate pentru ei, cu oficiali străini rămași în disponibilitate, și atunci Ungurii vor avea ei înșiși a-și atribui dacă siguranța averii și persoanei lor va ajunge pe mâni străine. Aceasta decisei și a doua zi primii din conferința ungurească propunerile pentru posturile de oficiali rezervate lor. Ce e drept propunerea lor cuprindeă mai tot persoane harnice și puteri tinere, cari parte serviră deja și sub absolutism, parte-și făcuse studiile în academia de drepturi din Sibiu.¹ Așadară îndată expediau decretele de denumire la un jude suprem român (Csergedi) ca președinte al judecătoriei, la al doilea fibirău (Szilágyi) pentru trebile administrative economice, lui Șuluțiu ca vicecomite pentru trebile politico-administrative, și la al doilea vicecomite (Gyarfás) pentru trebile orfanale, lui Moldovan Vasile ca prim notar, iar de viconotari și manipulanți denumii din celelalte naționalități și din Români în proporțiune amăsurată: afară de aceea denumii patru pretori români, trei unguri și un sas dând fiecărui câte un ajutor din altă naționalitate; în fine denumii patru judecători români, patru unguri și un sas, dându-le fiecărui câte un cancelist din altă naționalitate; dintre acești juzi patru erau expuși prin cercuri iară cinci înși la Gremiu, — și așa se începă în comitat o administrațiune promptă și o justiție regulată după toate formele biurocratice, încât curând se restitui încrederea publică și mulțămirea generală.

Ce priveă apoi organele polițiane de siguranță publică, municipiul de mai nainte sistase gendarmeria, și în locul ei întroduseră pandurii de comitat sub conducerea unui hodnogiu. Aceștia îndată după sosirea mea la pretoriu se prezentară în armele lor înșirați în ordine militară; dară unul eră cu baionet, altul cu flinta de vânat, altul cu lance, apoi unul în uniformă de honved, altul în uniformă de pandur, unul în nădragi altul în ismene, unul cu ciacău altul cu pălărie sau căciulă, de-ți eră groază de ei, și gândeam la prima vedere: Doamne păzește-mă de păzitorii mei, că de dușmani mă voiu păzi eu. Le-am mulțămuit pentru prezentarea lor și i-am provocat să-și continue

¹ Dintre aceștia astăzi sunt doi Ferencz Károly, și Illés Károly, septemviri, Vita Sándor, procuror suprem, Csergedi și Gyarfás Ferencz, asessori la tablă, Henteș, președinte de tribunal, Moldovan, președ. orfanal etc.

oficiul lor până la altă dispozițiune. Însă îndată cerui dela guvernatorul Crenneville să restituie funcțiunea gendarmeriei, care se află încă în disponibilitate prin casarmele lor din comitat, ceea ce apoi pe cale telegrafică a și urmat.

După aceea exoperând alegerile pentru reprezentanța comitatului pe baza regulamentului provizoric o am convocat la prima ei întrunire pe 25 Septemvrie 1862.

Reprezentanța aceasta constă din 52 membri, dintre cari 8 viriliști, adică doi conți Bethlen, trei conți Haller, Br. Szentkereszti și Földvári și mitropolitul Șuluțiu, apoi din 18 membri aleși dintre proprietarii mari și 24 din aleșii poporului țăran și 2 dintre comercianți, afară de aceia 13 oficiali superiori cu totul 65. După naționalitate erau 39 unguri, 23 români și 3 sasi. Deschizând ședința am făcut un resumeu¹ despre starea politică, administrativă, judiciară, economică etc. și deslușind chemarea reprezentanței și cercul ei de competență în sensul normativului provizor, am propus mai întâi pertractarea asupra ordinațiunilor guverniale. La aceasta se scoală contele Bethlen Farkas și propune o adresă către Majestatea Sa pentru restituțiunea în integru a constituțiunei din 1848, iar până la sosirea rezoluțiunii comitetul să sisteze activitatea sa.

Eu răspunsei că propunerea lui Bethlen — în sensul instrucțiunei poate să vină la ordine numai după pertractarea asupra ordinațiunilor guverniale, și punându-le toate acestea la ordinea de pertractare se aduse asupra tuturor concluze cu 37 în contra la 28 voturi, că pertractarea se amână până după desbaterea adresei lui Bethlen. Fiindcă și oficialii unguri cea mai mare parte se alăturară la aceea, așa și făcură majoritatea, ce involvă și primirea în merit a adresei; — a doua zi când eră să se pertracteze adresa în merit, dădui declararea, că încât proiectul lui Bethlen cuprinde o rugare către Maiestatea Sa într'atât o admit la desbaterea meritorie, — iară încât aceea cuprinde și un protest cu propunere de sistarea activității reprezentanței, această parte nu se admite la pertractare în sensul §. 17 și 26 al normativului, deci provocai pe propunătorul Bethlen, ca ori să șteargă partea protestatoare din proiect, ori

¹ Vezi-l în Colecțiunea mea.

să însinue recurs cătră guvern, în contra rezoluțiunei acesteia prezidiale. El însă — care ca cap al opozițiunei puneă mai mult pond ca să se pertracteze și să se primească și partea protestului, decât pe celelalte, declară că nu va face nici una nici alta, ci pretinde a se pertractă întreagă propunerea. Deci eu declarai ședința de încheiată, promițând că la proxima întrunire va urmă la pertractare adresa Românilor. Ungurii se depărtară năcăjiți că nu și-au ajuns scopul, și o parte mare din oficialii superiori unguri resignară de posturile lor, pe cari apoi le-am supliniit prin substituirea altora, mai cu seamă din funcționarii disponibili rămași din sistema absolutismului.

Tot cam așa decurseră pertractările municipale și în celelalte jurisdicțiuni cu majoritate ungurească. Însă numai reprezentanței comitatului Solnocului intern îi succese d'a trimite o asemenea reprezentațiune cătră Majestatea Sa, precum intenționase contele Bethlen la Cetatea-de-baltă. Rezoluțiunea pre-înaltă la această adresă a comitatului Solnoc-inferior urmă în 20 Februarie 1863, care pe cât de rezolută pe atât și instructivă se comunică cu toate jurisdicțiunile provocându-le a face pași pregătitori pentru convocarea dietei ardeline.

Tot în ziua aceea adecă în 20 Februarie 1863 guvernul încunoștiință pe Șaguna, că la petițiunea colectivă a lui cu a mitropolitului Șuluțiu din 2 Decemvrie a. t. Majestatea Sa prin altissima rezoluțiune din 17 Februarie s'a îndurat a concede un congres național român sub conducerea ambilor arhieriei spre a se publică altissima rezoluțiune din 18 Oct. 1862 dată la petițiunea conferenței naționale din a. 1861, și spre a i-se dà ocaziune națiunei române de a-și descoperi din nou sentimentul de loialitate față de intențiunile Majestății Sale.

Acest congres național se ținu la 20 Aprilie 1863, la care se convocară din partea ambilor arhieriei prezenți câte 75 cu totul bărbați onorațiori într'o terțialitate preoți și două terțialități civili, dintre cari s'au înfățișat 135. La acest congres am luat și eu parte ca membru al lui, ca notar, și ca membru al comisiunei de elaborarea proiectelor, apoi totdeodată și ca membru al comitetului. Adunarea purcezând din altissima rezoluțiune din 18 Octomvrie 1862 eșită la declarațiunile națiunei române manifestate în adunarea națională din a. 1861, a

compus mai întâiu o adresă de mulțămire și loialitate către Majestatea Sa, descoperindu-și din nou alipirea către legile fundamentale depuse în diploma din 20 Oct. 1860 și în constituțiunea din 26 Febr. 1861. Referentul acestei adrese fù consil. guvernial Aldulian; apoi un elaborat de gravamine și postulate ale națiunei române, a cărui referent am fost eu. Pentru prezentarea adresei la Majestatea Sa alese o deputațiune sub conducerea episcopului Șaguna de 10 membri propuși de dânsul și primiți de adunare, și anume din un consiliar aulic (Moldovan), și un secretar aulic (Anghial), din un consiliar guvernial (Dunca), din un comite suprem (Laday), din un căpitan suprem (Bran), din doi administratori de comitate (Pușcariu și Butean), din consilierul școlar (Dr. Maïor) și din doi preoți (prepositul Pop și protopopul Popazu). I-s'a făcut mai târziu imputare lui Șaguna, că n'a luat în deputațiune și din clasa neguțătorilor și a industrișilor; însă Șaguna voiă ca națiunea română să se prezenteze la autoritățile mai 'nalte prin autorități naționale mai alese. Deputațiunea sosind la Viena și împlinindu-și misiunea sa fù distinsă din partea Staturilor arhiducatului Austriei inferioare și a orașului Viena prin un banchet sub prezidiul principelui Coloredo și a primarului Vienei Zelenca, la care au luat parte mai toți ministrii și autoritățile de frunte. Zăceă în interesul regiului a da acestei deputațiuni o însemnătate cât mai solemnă. Și răspunsul Majestății Sale din 4 Maiu 1863 fù călduros în-tonând cu recunoștință încrederea Românilor în principiile de stat cuprinse în diploma din 20 Octomvrie și patenta din 26 Februarie.

Dupăce și Sasii din Ardeal adresară asemenea descoperiri către Majestatea Sa, și anume reprezentațiunea cea renumită a Universității săsești din 29 Martie 1863 în privința egalei îndreptățiri a naționalităților ardelene pe baza diplomei și patentei, apoi adresa de mulțămire din 27 Ianuarie 1863, în care se întonează unitatea imperiului pe baza constituțiunei puse în lucrare, și la urmă răspunsul îndestulitor al Majestății Sale; în fine se publică și rescriptul împărătesc din 21 Aprilie 1863 prin care se convoacă dieta Ardealului pe 1 Aprilie 1863 la Sibiiu spre regularea trebilor interne ale Ardealului cu îndestulirea tuturor naționalităților, și spre executarea principiilor manifestate

în diplomă și patentă; ca propozițiuni regești se înșirau în acest rescript: 1) egala îndreptățire a națiunii române; 2) întrebuințarea celor trei limbi în afacerile oficioase; 3) compunerea și ordinea dietei; 4) trimiterea la Reichsrath; 5) împărțirea țării; 6) regularea administrațiunii publice; 7) regularea justiției; 8) a tribunalelor; 9) desărcinarea pământului; 10) cărțile funduare; 11) instituirea unei bănci de credit. Pe lângă acest rescript se publică și ordinea pentru compunerea dietei precum și regulamentul afacerilor ei interne, toate în mod provizor până se vor sancționa în formă de lege votată prin dietă.

Pe baza acestora se executară alegerile de deputați dietali în toate părțile țării fără dificultate. Fiind acum censul electoral scăzut la 8 floreni, în care se cuprindeau toate dările directe, în toate cercurile locuite în majoritate de Români reeșiră deputați români, în cele cu majoritate ungurească deputați unguri, și în cele săsești deputați sași.

În comitatul Cetății-de-baltă convocându-se reprezentanța spre alegerea comisiunilor pentru conducerea alegerilor, reprezentanții unguri din respect cătră Majestatea Sa — cum ziceau ei — luară parte activă fără rezervă. Ei pe lângă toată opozițiunea lor principială nu părăsiră terenul dreptului celui mai cardinal din vieța constituțională. Comitatul aveă să aleagă trei deputați; în cercul inferior Români fiind în majoritate absolută aleseră pe canonicul Cipariu, iară în cercul superior Sasii pe baronul Bedeus; o luptă electorală se încinse numai în cercul de mijloc, unde locuesc Unguri, Români și Sasi și unde Ungurii puseră candidatura contelui Bethlen Farkas iară Români pe a lui Ioan Russu alias Orosz; majoritatea căzù pe Russu, dară acățându-se de numirea lui variată în Rusz și Orosz, alegerea lui se dificultă; însă repășind contele Bethlen, care eră și airea ales, Ruszu se verifică de deputat. Cam așa decurseră alegerile și în celelalte părți ale țării; pretutindenea unde poporațiunea eră mestecată se încercară din partea opozițiunii intimidări asupra oamenilor ce stau în legătură cu curțile dominale precum sunt morarii, branișterii etc. cărora li-se amenință, că curțile îi vor dimisiona din pozițiunea lor, ba chiar și la corupțiuni de bani se luă refugiu. Însă Români erau atât de însuflejiți pentru cauza alegerii, încât când sosiau la urnă arătă banii

ce i-au căpătat dela partida contrară¹ și votizau pentru candidatul român. Unde mai e acum însuflețirea Românilor pentru alegere! La ce ticăloșie a adus pe Români neînțelepciunea acelor inteligenți români, cari au inaugurat politica așa numită a pasivității absolute, ce a dat poporul pe mâna corupțiunii străinilor.

După săvârșirea alegerilor m'am dus la dietă, mutându-mi și familia la Sibiu, iară comitatul lăsându-l sub conducerea subalternilor, eu mai numai cu numele am rămas administrator al aceluia.

Mai 'nainte însă de a mă depărta cu totul din acest comitat, se însemnează aci încă următoarele reminiscențe: Timpul liber de agendele oficioase în Cetatea-de-baltă l-am folosit și pentru literatură, și anume litografând niște tabele le-am trimis pe la toți arhierii români de ambele confesiuni cu rugarea, ca prin protopopi să conscrie și să introducă în acele tabele pre toate familiile nobile române, și încât e posibil să-mi trimită și copie despre actele lor nobilitare. Acestei provocări mi-s'a corăspuns în parte considerabilă, și datele acestei conscripțiunii se află în colecțiunea mea. La adunarea Asociațiunii transilvane din Brașov la 28 Iulie 1862 am ținut o disertațiune despre importanța actelor nobilitare a Românilor și am cerut sprijinul Asociațiunii pentru completarea și eventual pentru publicarea lor. Adunarea a primit această disertațiune și propunere cu mare plăcere, însă biroul ei n'a luat la protocol nici o concluziune.

În castelul Cetatea-de-baltă, care precum se știe a fost și în posesiunea lui Ștefan-cel-mare și a următorilor săi, ca loc de refugiu, într'un turn se află o bibliotecă și arhiv vechiu, unde — dupăcum îmi spuneă prefectul castelului — s'ar află chiar și cărți românești rămase dela numiții principi ai Moldovei; eu însă pe lângă toată intețirea mea și promisiunea prefectului, că mai târziu îmi va deschide această bibliotecă — nu mi-am putut ajunge scopul din cauza, că deoparte domeniul eră în proces de ereditare și de regularea pământului cu comunele ce se țineau de acest castel, și administrațiunea castelului nu află de oportun a descoperi tainele arhivului în privința locurilor de

¹ Câte 10 fl. de vot.

pricină, iară de altă parte depărtându-mă de acolo¹ la dietă și Reichsrath nici nu mi-s'a mai dat ocaziune binevenită de a insista la prepositul meu. Poate alții vor fi mai norocoși ca mine.

XIII. Dieta din Sibiiu 1863—1865.

Pertractările dietei ardelene din 1863—5, sunt publicate în protocoalele ședințelor, în ziarele stenografice și în colecțiunea de documente, ce au servit de bază la afacerile ei. De aceea ar fi de prisos a le mai înșiră aci, și a face preistoricul întreg al acestei diete. Dacă totuș voiu reasumă aci momentele cele mai însemnate ale ei, o fac numai într'atăta, încât e de lipsă a intercală între ele și unele vederi, ce nu sunt încă scrise, sau nu se cuprind în acelea.

Dieta eră compusă din 125 deputați aleși și din 40 regaliști chemați din partea coroanei. Proporțiunea acestor membri dietali în privința naționalităților eră așa, că nice una dintre ele nu aveă majoritatea absolută, ci fiecare dintre cele trei naționalități făcea mai mult sau mai puțin în număr numai cam o terțialitate; dieta eră împărțită în 8 secțiuni, dintre cari două cădeau pe comitatele și districtele cu majoritate română, două pe scaunele săcuești și pe orașele ungurești cu majoritate maghiară și două pe scaunele și orașele săsești cu majoritate săsească; aceste șase secțiuni dau trei curii dietale, una română, una ungară și una săsască; peste acestea regaliștii din o terțialitate Unguri, din alta Sasi și alta Români compuneau două secțiuni neutrale. Din acestea se vede că nice o naționalitate nu puteă majoriză pe celelalte, iar unde două naționalități s'ar fi întrunit pentru scurtarea a treilea, acolo contrabalansă regimul prin regaliști, sau prin denegarea sancționării legii.

La începutul dietei se înfățișară numai 94 membri, dintre cari numai patru regaliști unguri; regalitul contele Banffy Miklós ceru un concediu de 15 zile, totuș mai târziu nu se mai înfățișă; baronul Gerlitz nu se însinuă, iară contele Francisc Haller se scuză, că întrând în casa de sus a reichsrathului, e împedecat

¹ Din cauza strâmtoriei pretorului din Dicső-Szt.-Márton, îl lăsa pentru localizarea judecătoriei, iar eu m'am mutat cu partea administrativă în castelul Bethlenesc din opidul Cetatea de Baltă. Am auzit că proprietarul de acum a nimicit arhivul.

a veni; opt regaliști unguri cu episcopul Hajnald în frunte și 44 deputați aleși unguri dădură în 22 Iulie 1863 o declarațiune colectivă la prezidiul dietei, că ei ținând la legile din 1848 nu pot intra în dieta prezentă.¹ Aceasta luându-se ca un act de resignare la mandatul lor, guvernul dispuse alegeri noue în locul lor, însă în cele mai multe locuri ei se realeseră din nou, iară în vre-o câteva locuri alegându-se deputați noi, aceștia intrară succesiv în dietă, -- dară majoritatea cea mare dintre regaliștii și deputații unguri au lipsit până în sfârșit.

Împrejurarea aceasta eră cea mai slabă parte a dietei și lăsă în urma sa cea mai apăsătoare și deprimătoare nedumerire la toți deputații Români și Sasi prevăzători de urmări.

Contele Nadásdy eră un om rezolut în propozitele sale, dar eră încâtva și superstițios. Când deputațiunea națională a congresului trimisă la Viena cu adresa, fû învitată și la el la prânz și observă că la masă sunt 13 inși, îndată pretextă că tocmai are a merge la împăratul pe oara anumită, se depărtă dela masă, și deputațiunea prânzi fără de el.

Asemenea aversiune aveà el în contra zilei de Miercuri, ca o zi nefastă. Se întâmplă totuș, că rescriptul convocator de dietă puse de termin al întrunirii pe 1 Iulie 1863, ce cădea tocmai pe o zi de Mercuri; el demandă, sub pretext că nu sunt toate gata, să se amâne cu câteva zile, și expeditura cancelariei amânându-o pe 15 Iulie, iată că și această zi eră o Mercuri. Când observă el și aceasta — dar prea târziu zise: asta e un malum omen!² El însă nu veni la dietă, ci trimise pe vicecancelarul său baronul Reichenstein³ care eră acum factotum al regimului. Reichenstein, care eră crescut în era absolutismului, deși altcum om foarte genial, nu aveà rutina aceea

¹ Publicată în Okmánytár din Cluj la Ianuarie 1865.

² După altă versiune Nadásdy aveà aversiune contra zilei de Vineri.

³ Reichenstein a fost fiul unui oficial montanistic, carele — când un păstor român găsi un strat de aur la Săcărâmb — îl luă în posesiune în numele fiscului, pentru care fû ridicat la rangul de baron. Fiul său înaintă pe cariera mai întâi financiară până la rangul de consilier aulic, de unde cunoscându-l Nadásdy ca fost Thesaurariu, l-a luat lângă sine ca vicecancelar al Ardealului. După dimisiunea lui de aci punându-se pe întreprinderi speculative, căzû în concurs și muri în mizerie, și cu el se stinse și baronatul.

despre formele parlamentare, cu care să poată da piept față de școala cea veche, în care a fost disciplinată opozițiunea ungu-rească. El căută mijloacele pentru câștigarea sau opugnarea opozițiunei maghiare mai mult în apucături sofistice, decât în deducțiuni reale pe baza desvoltării istorice a constituțiunii pozitive a țării. Ba el căută a câștiga chiar și elementele ce intrară în dietă, pe Români și pe Sasi, cu promisiuni pentru unii în detrimentul celorlalți pe sub ascuns și fără a ști unii de alții. Nu-i — așadar — mirare, că direcțiunea ce o a fost luat regimul tocmai dela început a fost greșită, și că încrederea în el din zi în zi a trebuit să scadă.

Regimul trebuie să știe, că legea fundamentală pe care se bazează constituțiunea Ardealului, e contractul bilateral încheiat între țară și între domnitor sub numirea de diplomă leopoldină din anul 1691 întregită cu sancțiunea pragmatică, din a. 1722. Acest contract încă nu eră alterat nici prin legile de uniune cu Ungaria din 1848, pentrucă comisiunea exmisă în art. I de lege din 1848 §. 2 pentru stipularea condițiunilor uniunei încă nu și-a prezentat operatul misiunei sale în formă de schimbare a contractului fundamental din anul 1691; — aceasta se putea face iară numai prin contract bilateral deoparte între amândouă țările, iară de alta între acestea și Coroana, apoi la un contract între țara Ardealului și între alți factori contrahenți se recere consensul special și al națiunilor politice ale acestei țări tocmai în sensul constituțiunii ei. Cel puțin pe atunci așa stă lucrul.

Deci regimul trebuie să pună pe masa dietei mai 'nainte de toate reviziunea diplomei leopoldine, din care să se elimineze sau să se schimbe acele dispozițiuni, ce nu mai stau în consonanță cu starea faptică, și prin urmare să se fi întregit cu acele dispozițiuni ce le cerea trebuințele moderne. Îndeosebi trebuie modificată și întregită această diplomă mai 'nainte de toate în punctele ce privesc națiunile și confesiunile recepte, adaugându-se la acelea și națiunea română și confesiunile ei ca atari; trebuie mai departe modificată și îndreptată diploma leopoldină în punctele ei ce privesc referințele Ardealului față de coroana Ungariei, apoi față de imperiul întreg încât privește la cauzele comune față de una și de cealaltă, stabilind principiile proporțiunei sau a quotelor de concurență a contribuțiunilor, —

a miliției etc.; trebuia precizat chiar și nexul principelui ardelean față de regele Ungariei, bazat pe uniunea personală, — sau cu alte cuvinte zicând — trebuia chiar și legea de uniune din 1848 revizuită, — trebuia stipulate trebile, rezervate pentru legislațiunea și administrațiunea politică, judiciară, financiară, de cult și învățământ etc. În autonomia țării; — trebuia determinată egalitatea celor trei limbi ale țării în administrațiunea publică, și proporțiunea celor trei naționalități principale la ocuparea posturilor; în fine trebuia legea electorală pe baza căreia s'a compus dieta primită în acea diplomă și ridicată la putere de lege — toate acestea în principiu, rezervându-se dispozițiunile detaliate pentru legile speciale, ce trebuiau după aceea pe rând luate la pertractare. După ce diploma leopoldină era așa în toate punctele ei revizuită și întregită — dieta trebuia să porceadă la compunerea diplomei inaugurale, la formularea jurământului asigurator, a jurământului homagial și a jurământului celor patru națiuni și șase religii recepte — după procedura de mai înainte. Fiind toate acestea pregătite ca legi ante-inaugurale¹ trebuiau toate acestea deodată cu depunerea jurămintelor prescise, sancționate în forma uzitată ca legi fundamentale — și numai după aceea să fi trecut la aducerea legilor speciale; — iar în Reichsrath să fi trimis deputați numai după ce acesta primea și din partea sa diploma revizuită și întărită prin parlament.

Însă după teoria lui Schmerling — care privea în Ardeal nu mai mult, decât o provincie subordonată imperiului tocmai așa ca d. e. Tirolul, Bucovina etc., cărora în lipsa de o constituțiune istorică, li-s'au octroat câte un Landordnung ca eflux al patentei de Februarie, — regimul ardelenesc încă nu se ridică mai presus de acelea, ci a pretins inarticularea diplomei din 20 Octomvrie 1860 și a patentei din 26 Februarie 1861 fără de a lua și Reichsrath-ul vre-un contra-deobligământ față de Ardeal; — a mijlocit trimiterea deputaților în Reichsrath fără să fi stipulat proporțiunea concurenții de sarcini a țării față de imperiu; — a continuat a face legi speciale fără să fi ridicat valoarea dietei la putere de lege, — și a exoperat sancționarea acestor legi fără garanția, ce trebuia să o dea domnitorul prin

¹ În Ungaria se zice: antecoronaționali.

jurământul inaugural etc. Nu a eșit regimul ardelean față de dietă nici cu un program apert, din care aceasta să poată conchide, că unde vrea să iasă lucrurile, ci eșii cu proiectele de lege numai cu țărăita, fără de a lăsa să transpareze legătura uneia cu alta, — și în fine se observă o trăgănare de lucru, care da bănuială, că regimului îi stă la inimă mai mult tendința de a face presiune pe Unguri ca să între în dietă și în Reichsrath, decât a merge înainte numai cu Românii și cu Sasii. Reichenstein purtă rescriptul pentru eventuala disolvare a dietei, — în buzunar, ca să-l scoată îndată ce observă, că dieta vrea să ia o direcțiune contrară intențiunei regimului.

Pe lângă aceste defecte din partea regimului mai concușeră și greșelile Românilor și Sasilor; — de Unguri cari de abia erau de față în dietă în număr de vre-o 8—10 înși — să tăcem.

Românii necum să fie dispuși de a aduce noua organizare a țării în nexul logic cu legile fundamentale ale țării de mai înainte, dela cari — cum ziceau ei au fost exchiși, și cari s'au adus de nobis sine nobis, au preferit de a se alătură la pozițiunea ce o luase regimul, care în rescriptul ce conțineă cuvântul de tron se zice apriat, că nu mai e posibil de a purcede din diploma leopoldină, ci numai din diploma din Octomvrie și din patenta din Februarie. Resensul ce făcù ținuta lui Hoszu în conferența din 1861 și a popii Augustin la conferența regnicolară din Alba-Iulia, cu deosebire însă atacarea votului separat al consilierilor guverniali Dunca, Aldulianu și Lazar, descurajă pe oricare prevăzător al greșelilor ce comise regimul. Asemenea o pățiră și Sasii, dintre cari deputatul Brennerberg din Brașov trebui să-și depună mandatul chiar la începutul dietei, pentru că vederile sale nu stau în consonanță cu marea majoritate a conaționalilor săi.¹

Altă greșală ce au comis Românii — ba chiar și Sasii — a fost, că ei din trecutul istoric ar fi putut prevedea și aceea, că neîntrarea elementului celui mai puternic din țeară în dieta ardeleană, va putea zădărnici orice rezultate stabile; de aceea — pe cât timp deputații Unguri au fost adunați în Sibiiu și au consultat asupra chestiunei întrării lor în dietă sau a abținerii,

¹ Sasii erau buni bucuroși că intră în legătură directă cu Marele germanism.

Românii trebuiau să se pună în atingere cu ei, și ceeace au negles cu ocaziunea conferențelor regnicolare din Alba-Iulia — să fi încercat aci o apropiere a unora de alții.¹ Însă la aceasta nu a cutezat a lua nici unul inițiativă fără pericol de a fi exchis din sinul Românilor. Însuș Gozsdu, care sosise din Pesta la Sibiu spre a face o atare mijlocire se convinsese, că o atare încercare e imposibilă, — până într'atât ajunsese șovinismul român.

Însă cea mai mare greșală ce o au comis Românii la dieta din Sibiu a fost timpul risipit, și ocaziunea cea mai binevenită — dar foarte rău folosită.

În doi ani de zile — dela mijlocul anului 1863 până la mijlocul anului 1865 — de abia s'au adus vre-o 4—5 legi, precum: inarticularea diplomei din Octomvrie 1860 și Februarie 1861, inarticularea națiunei române și a confesiunilor ei, legea despre egala îndreptățire a celor trei limbi ale țării, legea despre forul suprem judiciar, legea despre modul sancționării legilor, modalitatea despre alegerea deputaților în Reichsrath. Celelalte proiecte de lege — precum e legea electorală, legea despre organizarea administrațiunei publice și a justiției, legea despre împărțirea Ardealului, și alte multe proiecte de lege eșite parte din partea regimului, parte din inițiativa singuraticilor deputați,² au rămas parte numai în stadiul preconsultărilor, parte nesancționate, așa încât la schimbarea regimului în anul 1865 Ardealul n'avea nici măcar o lege electorală sancționată; — Reichenstein o ținea în buzunar tământând exoperarea sancționării, sub cuvânt, că îndată cu publicarea ei ar fi fost nevoit a excrie ale-

¹ Episcopul Hajnald făcându-mi o vizită la locuința mea în așa numita Kleine-Kasern din Sibiu, află la mine și pe contele Bethlen Farkas și pe baronul Bánffy Albert, din întâmplare venise și Aldulianu acolo. În acest cerc mic făcând noi întrebare, de ce nu întră în dietă, că poate ne vom putea împăca, Bánffy răspunse, că nu întră numai de aceea, ca să ne poată scăpa și pe noi din Reichsrath, iar episcopul Hajnald (atunci suspendat din funcțiune, eră acum cardinal) ne zise, veniți voi la Pesta, unde toate dorințele naționali ce le aveți le vom garantă prin lege. *Characteristicon!*

² Și eu inițiasem mai multe proiecte de lege, între cari unul în privința rescumpărării regalelor în favoarea comunelor, etc., pentru care autorul anonim al «Siebenbürgen und die östr. Regierung in den letzten vier Jahren, Brackhaus 1865, mă face comunist.

geri noue pentru dietă. Dacă dieta Ardealului ar fi fost o scupcină sârbească, sau o sobranie bulgărească, ar fi isprăvit în două săptămâni mai mult ca ardelenii în doi ani. Fiind în chestiunile cardinale României și Sasii de un acord, dieta eră lipsită de o adevărată opozițiune, și totuș dacă desbaterile au luat un duct trăgănător, acesta se învârteà mai mult pe lângă chestiuni secundare sau mai bine zicând stilare. Cea mai mare parte a deputaților eră din generațiunea mai nouă, bărbați altcum cu mult zel național, dar încă neexperți în vieța parlamentară, cu deosebire României văzându-se — în urma neparticipării Ungurilor la dietă — într'o majoritate precumpănitoare, pretindeau lucruri cari prin exagerația lor puteau în tot momentul periclită existența dietei, — și dacă cei așa numiți «7—8 inși» bărbați români de o conduită mai moderată, nu ar fi avut curajul d'a păși — chiar cu periclitarea popularității lor — ca intermediatori, trebile dietale nici până acolo n'ar fi mers, până unde am văzut că au ajuns.¹ Pluribus loquendi ajunsesse până la nesuportabilitate; la fiecare § vorbiau câte 30—40 inși pro fără de-a fi fost cineva în contră, iar dacă se făcea vre-o reflexiune la antevorbitor, disputa de lana caprina eră gata. La început făcea purtarea protocoalelor și cetirea lor în trei limbi, apoi enunțiațiunile prezidiale asemenea în trei limbi, multă perdere de timp, până mai târziu se simplifică lucrul prin aceea că în fiecare zi se cetea protocolul și se făceau enunțiațiunile prezidiale pe rând în altă limbă din cele trei oficioase. Mai întrà la mijloc și abnormitatea aceea, că după dimineța deputații erau ocupați în dietă și după prânz în comisiuni, seara când se adunau în club spre a se înțelege pentru ordinea zilei ce aveà să urmeze în dietă pe ziua următoare, aci în loc să se înțeleagă unii cu alții prin împărtășiri scurte și discusive, se sculau câte unul sau altul și țineau orațiuni late și întinse câte o oară, două, până când membri osteniți, se depărtau de rămânea numai prezidentul cu oratorul, ca o clocă cu un puiu, iar cei 7—8 inși, cari conduceau trebile, erau siliți dimineța când intrau în dietă, a se înțelege în antișambră asupra procederei ulterioare. Rivalitatea celor doi arhieriei români, ca prezidenți ai întrunirilor na-

¹ Dar lasă că pentru aceea le-a și plătit «Gura satului» cu ilustrațiunile sale.

ționale, ce pe la început se simțea numai ca acoperită sub spuză, luă dimensiuni tot mai mari până mai pe urmă izbucni în flacără. Dacă Șaguna țină vre-o cuvântare mai scurtă, restrânsă la obiectul zilei, Șuluțiu, ca să se arete mai superior, trebuia să-și înceapă cuvântarea sa, ori dela Traian, ori — cel puțin — dela Tuhutum. Treaba acestor rivalități se extinse apoi și între singuraticii deputați români, suspiționându-se unii pe alții prin jurnale și pe alte căi clandestine, încât cei binesimțitori deveniră plini de îngrijorare.¹ Când eră vorba, că o seamă dintre onoraționarii români să se ridice la rangul de baroni, și să se doneze cu bunuri fișcali spre a face o aristocrație română pentru contrabalansarea aristocrației ungare, rivalitatea invidioasă nu-și mai ajungea marginile sale, iară când vre-o câțiva dintre cei mai distinși Români fură decorați cu ordul Coroanei de fier, năcazul celor preterați se manifestă într'un mod foarte necolegial. In fine, după înarticularea națiunei române, venind vorba și de un cap național — bunăoară cum aveau Sasii pe comitele lor săsesc — de nimic nu se temeă mai tare partida lui Șuluțiu, decât de superioritatea ortodoxului Șaguna, care trebuia să știrbeze heghemonia Românilor catolici, și cu deosebire concurența vice-gubernatorului Popp. Deci într'o conferință națională mitropolitul Șuluțiu scoase mâța din sac, și declară, că deoarece națiunea română acum e înarticulată, prin urmare de sine stătătoare, nu mai are lipsă de a mai fi condusă de arhieriei săi, să-și vadă acum de treabă și depunând prezidiul în numele ambilor arhieriei — adaugă: Noi arhieriei suntem ca

¹ Insuși Barițiu, care mai 'nainte eră idolul naționalităților, deveni în dieta din Sibiiu înaintea opozițiunei române atât de nepopular și prigonit, încât se văzû nevoit a cere dela comisarul regesc, contele Crenneville, salvus conductus pentru siguranța persoanei sale. Se vorbea pe atunci, că jurnaliștii ardeleni căpătară dela Reichenstein subvențiuni pentru a lucra în sensul regimului. Trauschenfels și după căderea regimului-mai cercă de-a primi o rată promisă dar încă neplătită; și Barițiu cerçetă la Hosszu, carele deveni vice-prezident al supremului oficiu de contabilitate și controlă a statului ungar, dacă între actele primite se află urme de subvențiunile date din fondul de dispozițiune a lui Schmerling — Nadasdy? Nu știu dacă au existat atari fonduri disponibile pentru ardelenii, atâta însă se știe, că nu se văd urme să se fi folosit cineva de ele într'o măsură palpabilă, deoarece mai toți matadorii dietei din Sibiiu au murit fără se lase vre-o avere după sine.

clocile de găină, cari am clocit ouă de rață, iară pui de rață înotând acum pe apă, găinile nu pot înotă după ei — ci să-și aleagă un cap național din tagma rațelor (civil) carele să-i poată conduce și pe apă și pe uscat. Din acest incident iscându-se o discuție în conferință, presuntivul cap național civil, Popp, trântind ușa dela sala conferinței înaintea nasului lui Șaguna, părăsi conferința. Scisiunea în națiune acum eră pe față!

De aci încolo Șaguna se retrase în rezervă, și a douaoară nici nu mai merse la Reichsrath, — iară în dieta Ardealului ocupă locul în opozițiunea română.

El adevă avea peste toate acestea năcazurile sale și cu Reichenstein și cu Popp viceprezidentul guvernului. Reprezențațiunea deputațiunei naționale cătră Maiestatea Sa, din 15 Martie 1862, pentru restaurarea mitropoliei române, devenise pe mâna cancelariei și a guvernului ardelean spre a-și da părerea sa. Intențiunea acestora însă eră, de a înființa mitropolia ortodoxă, însă numai între marginile Ardealului — vezi Doamne — ca nu prin extensiunea ei și peste părțile Ungariei, să se dea nutremânt rău pentru uniunea Ardealului cu Ungaria (ca și când la uniți n'ar fi fost tot așa). Școalele celor două regimente a graniței disolvate erau să se dea toate sub inspecțiunea confesională a celor două biserici române. Dintre școalele principale numai două se resignară pentru ortodoxi, una la Bărgău și alta la Hațeg; dar fiindcă la Hațeg se află și uniți — cât timp a fost Popp în capul trebilor guverniale, ortodocșii n'au putut deveni în posesiunea acelei școli — ci guvernul preferă a face din ea o casarmă de gendarmerie. Asta și multe asemenea incidente desgustară pe Șaguna față de regimul Ardealului, și el nu putu deveni la realizarea dorinței sale de a vede restaurată mitropolia ortodoxă peste toți Românii din Ungaria și Ardeal, pânăcând la jeluirea sa amară, nu luă Schmerling actele din mâna cancelariei și a guvernului transilvan, să o rezolveze el prin o reprezentațiune a sa separată. Popp merse ca prezident al forului suprem ardelenesc la Viena ducând cu sine pe Bologa și pe Angyal ca consilieri la acelaș tribunal.

Dar peste toate mai mult desgustă și amără pe Românii din dieta Ardealului procederea baronului Reichenstein în privința munților revindicați din ambele confinii a fostei granițe militare române.

Cu toate că Maria Theresia, prin diploma sa dată grănicerilor, declară posesiunile grănicerilor de proprietate a lor, cu toate că împăratul Iosif II, cu ocaziunea rectificării hotarelor între Ardeal și țările române Valahia și Moldova, donă munții așa numiți revindicați grănicerilor, și cu toate că pretendenții acestor munți, pe baza dreptului de vecinătate, precum eră națiunea săsească, aristocrații ardelenesti, și mai multe comune săcuesti, fură de repețiteori și cu deosebire la anul 1813¹ respinse cu pretensiunile lor ideale, totuș Reichenstein, pe timpul când se lucră mai tare de inarticularea diplomelor de Octomvrie și a patentei de Februarie, a națiunii române etc. lucră pe sub ascuns, și parte să recompenseze pe Sași, parte să câștige și pe aristocrații ardeleni pentru Reichsrath, exoperă pe la finea an. 1863 o altissima rezoluțiune, prin care restituindu-se status quo ante de înființarea graniței, tractă comunele grănicere ca foste comune iobăgești, prin urmare fără facultate de a putea avea drept de proprietate peste munții lor, pe aceștia îi resignă națiunii săsești, aristocrației ungurești și comunelor libere săcuesti, iar pe grănicerii români îi îndreptă pentru segregarea folosințelor lor pe calea urbarială; ceea ce însă grănicerii — până în ziua de astăzi — nici această segregare nu o au validitat.²

Această decisiune preainaltă o ținū Reichenstein la sine în secret, arătându-o numai Sasilor și respectivilor aristocrați confidenți, pânăcând cătră finea dietei aflară și Românii de existența ei. Din asta apoi se născū între Români și Sasi o înstrăinare ce amenință cu ruperea politică.³

¹ Vezi decisiunea în Colecțiunea mea.

² Bieții Năsăudeni trebuiră să răscumpere munții revindicați dela erar luând și sarcina evicțiunei asupra lor față de familia Bánffy-Keményi etc., cari încă pretindeau acei munți, pânăcând aceștia și intentară proces de proprietate, ce curge încă — și după situațiunea politică de astăzi — poate fi și perdat pentru foștii grăniceri.

Am văzut că au trebuit Năsăudenii să se împace cu familia Keményi și Bánffy în preț de 315,000 fl. (1889) pentru a căror depurare statul a luat pădurile în administrare și Năsăudenii nu și-au rezervat nici controla nici aplicarea măcar a unei părți din ei ca funcționari forestieri.

³ Când la vorbirea lui Ioan Balomiri un sas reflectă: că nu ne putem învoi pentrucă nu ne înțelegem, Balomiri îi răspunse foarte bine: ba nu ne putem învoi pentrucă ne pricepem unii pe alții prea bine.

În fine — după ce Ardelenii intrară în Reichsrath și ocupând acolo scaunele ce tocmai le părăsiră Cehii când cu eșirea lor din Reichsrath, fură din partea Nemților centraliști primiți la început cu brațele deschise și cu banchete oficioase, la cari Schmerling toastând le zise, că Ardelenii să simtă ce însemnează a se ține de imperiu. Ei într'adevăr o și simțiră la cea mai deaproape pertractare a bugetului, când pretinzând că Ardealul să fie mai bine dotat pentru recerințele sale interne, se văzură deodată deveniți în pozițiunea de cerșitori incomodatori, cărora Giskra, conducătorul opozițiunii, le și aruncă în nas verdictul, că el nu pe ceice au intrat, dar pe ceice au rămas acasă i-a așteptat. Epilogul acestei situațiuni neplăcute a Ardelenilor le făcù apoi cuvântul de tron prin care se închise Reichsrath-ul la anul 1865, când Ardelenii fură mânați acasă, ca să între pe terenul constituirei legale. Finis Dietae Cibiniensis!

Mai nainte însă de a ne luă rămas bun dela ea, mai însemnez acî, că eu în tot decursul ei am fost notar, membru al mai multor comisiuni, și îndeosebi referent al proiectului de lege pentru împărțirea politică a țării, cu care ocaziune am scos la lumină în edițiune separată și «Disertațiunea istorică despre împărțirea politică a Ardealului» (Sibiu 1864, în tipografia lui Filtsch), apoi am retipărit: «Die Romänische Amtsprache», adăogându-i pe lângă terminologia germano-română și partea română-germană.

Cuvântările mele ținute în dieta din Sibiu și în senatul imperial se află în rapoartele stenografice ale acelora. Prin altissima rezoluțiune din 10 Iulie 1864 fui decorat cu ordinul cavaleresc al coroanei de fier, pe baza căruia fui și ridicat în statul ereditar al cavalerilor imperiali (vezi diploma).

XIV. Căderea provizoriului Schmerlingian.

Pe timpul când Românii și Sasi cu vre-o câțiva Unguri în dieta Ardealului și în Reichsrath duceau o lume verde și mergeau înainte fără să știe unde vor să iasă: pe atunci marea majoritate a Ungurilor deveni foarte îngrijată, că Ardealul e pierdut pentru dânșii. Ei erau neconsolați, că după atâta așteptare peste timpul absolutismului, mai perdură încă odată terenul recăștigat

la 1861. Absolutismul îi sărăci cu desăvârșire, iară la anul 1861 se mai și încărcară cu datorii nouă ca să poată figura după obiceiul lor. Credit nu mai aveau, valoarea moșilor încă nesegregate de foștii lor clăcași și neregulate, devalvă cu totul, așa încât, cu un capital român de vre-o câteva milioane, s'ar fi putut cumpără tot Ardealul; — ei cereau acum pâne, care numai prin reocuparea terenului politic o mai puteau câștiga.¹

În Ungaria regimul central al lui Schmerling prin cancelarul Forgács și prezidentul locotenenței guverniale generalul Pálffy voiă — față de rezistența Ungurilor — a apucă pe calea ce o apucase în Ardeal; spre acest sfârșit căută de a câștiga și de a îmbărbăta naționalitățile nēmaghiare pentru ideea centralizării imperiului pe baza diplomei de Octomvrie și a patentei de Februarie. Spre acest scop cea mai mare parte a comitatelor deveni pe mâna de administratori din respectiva naționalitate, la cele românești Români, la cele sârbești Sârbi și la cele slovace și ruțene Slavi, cu a căror ajutor să poată scoate o dietă mai aplicată pentru ideea Reichsrathului, sau nesuccesând nici aceasta, să poată face alegeri directe în Reichsrath.

Mai grea eră pozițiunea regimului față de Nemții Ungariei, cari crescūți fiind sub cler unguresc, se deosebeau cu totul de Sasii ardeleni în privința simțului național, și inteligența eșită din ei eră mai maghiaronă decât însuși Ungurii cei adevărați. Spre câștigarea naționalităților, încă prin biletul de mână cătră contele Forgács din 24 Iulie 1862, se demândă proiectarea unei legi pentru egala îndreptățire a naționalităților ungare. Se insceneră numeroase deputațiuni naționale din partea Slovacilor, Sârbilor și Românilor ungureni pentru împrospătarea aspirațiunilor sale naționale.² Schmerling însă după experiența făcută cu Ardealul, știa acum, că cu naționalitățile celelalte — fără de elementul Ungar — în Ungaria mai puțin o va putea scoate la

¹ Vezi: «Die Nationalitäten» frage de Br. Eötvös, Pest 1865, «Versuch einer detaillirten Lösung der Organisations fragen», de L. Kovács, Pest 1864 etc., cari toate dovedeau că Ungurii erau gata la cele mai posibile concesiuni.

² Pe timpul când erau deputații români în Reichsrath, fostul comite suprem al Cetății-de-peatră Sigismund Popp petreceă timpul mai mult în Viena, îmbiindu-se pe sine de-a fi trimis ca comisar regesc pentru toate comitatele române din Ungaria, ca să le bage în Reichsrath.

cale ca în Ardeal; de aceea el crezù că prin aşteptare — wir können warten — va putea înmuiă pe Unguri. Şi poate că el cu puşine concesioni şi-ar fi şi ajuns scopul, dacă sămânţa ce i-a pregătit căderea nu ar fi prins rădăcini chiar în senatul imperial.

Opoziţiunea Nemţilor centralişti din Reichsrath cu Giskra, Herbst, Rechtsbauer etc. în frunte, năcăjiţi de expediţiunea militară în Schlesvig Holstein, despre care însuşi Schmerling a trebuit să recunoască că a fost de tot greşită (total verfahren), desgustaţi de procedarea cea tândălitoare a lui Schmerling că n'a putut băgă pe Ungurii, Croaţii şi Veneţianii în Reichsrath, iară pe Cehi i-a perdut de-acolo; cătrăniţi că Schmerling nu accede la ştergerea ominosului § 13 din constituţiunea imperială, cei periclită consistenţa, şi revoltaţi pentru derouta finanţelor despre o parte, iară despre altă parte; ademeniţi de neadormiţii Unguri, cari promiseseză Nemţilor centralişti cele mai posibile concesioni pentru împăciuire — numai să delătore pe Schmerling, — în fine declarară pe faţă că nu mai au încredere în Schmerling; la această opoziţiune alăturându-se şi Polonii în antagonismul lor faţă de Ruteni, ce se aflau în castrele lui Schmerling, apoi aristocraţiei federalistici din celelalte provincii, poziţiunea lui Schmerling deveni cu totul clătinată.

La aceste împrejurări interne ale monarhiei pentru regim nefavoritoare, mai concurseră şi pericolele ce ameninţau din afară. Pregătirile pe de o parte ale Italiei în conţelegere cu Franca, ca să elibereze Veneţia de sub mâinile Austriei, pe de altă parte pregătirea Prusiei, ca să delătore cu totul heghemonia Austriei peste Germania, constrânsesă dinastia Habsburg de a se împacă cel puşin cu elementele interne. Conte de Mauritiu Eszterházi, ministrul unguresc în cabinetul lui Schmerling, mijloci mai întâi apropierea partidei vechi conservative a Ungurilor de curte, în urma căreia împăratul cercetă capitala Ungariei — Budapesta, unde pronunţându-se că el e gata a satisface — după putinţă — dorinşelor tuturor popoarelor ce se şin de coroana Ungariei (6 până în 9 Iunie 1865). Curând după aceea urmă (în 26 Iunie) denumirea conservativului Mailath de cancelar al Ungariei, şi a doua zi după aceea Schmerling îşi dădu dimisiunea.

Chestiunea demisionării lui Schmerling rămase încă în secret și criza ministerială se trăgăna până în 27 Iulie, când se încheie Reichsrath-ul. Ardelenii din Reichsrath încă nu simțiră nimic ce se lucră la spinarea lor. Însă când la încheierea Reichsrath-ului în locul împăratului se prezentă frate-său, arhiducele Victor, și ținū cuvântarea de tron ce puneă în vedere conchemarea dietelor legale, atunci mă întoarsei cătră Aldulian cu cuvintele: Frate! mi-se pare că noi am isprăvit-o și cu Reichsrath-ul și cu dieta din Sibiu. După aceea seara la soareaua ținută la împăratul întâlnindu-mă cu Reichenstein, îl întrebai, cum stăm noi cu trebile ardeleni față de cele ce se desvoaltă în Ungaria? El îmi răspunse, că acestea toate nu alterează pozițiunea ardelenilor. Într'aceea depărtându-mă de Reichenstein, văd că generalul de cavalerie, contele Francisc Haller, îmbrăcat din cap până 'n picioare în uniformă roșie husărească — se apropie de mine, — îmi dă o bunăseara, — mă întrebă, cum mă aflu — și când pornesc cătră casă? și răspunzându-i că îndată în dimineața următoare — îmi pofti călătorie bună. Eu făcusem cunoștință cu el încă de când eram la Cetatea-de-baltă administrator, iară el cercetându-și iosagul dela Darlocz, eu îi făcui acolo o vizită de onoare, ce mi-o primii foarte în nume de bine, — apoi se informă dela ceialalți Haller-ești și cu deosebire dela frate-său Haller György despre purtarea mea, acesta mă descriuse în colori foarte favorabile. Dupăce pornii din Viena, cetii prin jurnale primirea demisiunii lui Schmerling și a lui Nádásdy, denumirea de cancelar imperial a lui Belcredi, de cancelar al Ungariei a lui Mailath, — apoi de cancelar al Ardealului a lui Haller, — care se vede — că de când cu întâlnirea mea cu el la soareaua împăratului știă mai multe decât noi — prăpădiții de ardeleni; — știă că eu sunt designat pentru postul de căpitan suprem în Făgăraș, — ceeace însă nu-mi spusese.

Până când am ajuns eu la Cetatea-de-baltă (atunci încă n'aveam drumuri de fier prin Ardeal), vestea schimbărilor în regim ajunsese deja în comitat, — și aflând eu la sosirea mea în castelul Cetății-de-baltă acolo adunați mai toți oficialii foști și pe cei viitori în speranță discutând între păharele cu vin abundante din pivnițele domeniului, Românii erau dăbălăzași cu totul, iar Ungurii voioși făcând glume unii asupra altora. Eră ca de

sigur că se vor face schimbări și la persoanele șefilor municipali — pentru care eu și pachetai îndată mobilele mele, ca să le trimit la Sibiu — și într'o noapte să părăsesc comitatul. Însă într'o bună dimineață vine la mine vicecomitele Gyárfás cu jurnalul ce-l ridicase noaptea dela poșta din Radnoth, și-mi aduce știrea, că în urma altissimei rez. din 29 August 1865 sunt denumit de căpitan suprem al districtului Făgăraș, iar în locul meu se denumesc de comite suprem al comitatului Cetatea-de-baltă — contele Beldi. Deci făcând eu prin comitat încă odată o călătorie îmi luai rămas bun dela cele mai de frunte familii de acolo — și fui la eșirea mea din comitat petrecut de mai mulți onorațiori Unguri și Români până la marginea comitatului. Cu aceasta ocaziune cercetând și pe contele Haller György din Blăjeș, îl întrebai pentrue n'a luat el conducerea comitatului ca unul ce eră iubit de toți? El îmi răspunse, că aceasta o putea face lesne dacă voiă, dar îmbiat fiind chiar de frate-său cancelarul Haller a deprecat. Ți-a fost lesne D-tale — zise el — că ți-ai ales de oficiali pe cine ai voit, — dar ce făceam eu cu vre-o două sute de aspiranți flămânzi de 20 ani? Ar fi fost vai de mine de nu le puteam da la toți până!!

XV. Dieta din Cluj în anul 1865.

Schimbările cele pe neașteptate în sistemul regimului căzură peste Românii ardeleni ca un trăsnet din senin, și-i surprinseră într'atâta încât în amețeala lor — cea mai mare parte din ei își perdură capul. Situațiunea lor acum semănă unui naufragiu, din care fiecare — ca să scape — se apucă de părul celuilalt, și așa în loc să se mântue, să fie laolaltă scufundați cu atât mai neevitabil!

Schimbările acestea se executară cu o grăbnicie ca și când ar fi stat Hanibal ad portas.

Deja în 1 Septembrie se convocă o dietă nouă ardeleană la Cluj pe 19 Noembrie 1865 pe baza art. IX din 1791 cu extinderea dreptului electoral și asupra claselor, mai nainte neîndreptățite pe lângă un cens de 8 fl. fără darea capului, tocmai așa precum proiectase Br. Kemény la 1861. Scopul convocării acestei diete eră numai reviziunea legii de uniune din 1848. Despre dieta prorogată din Sibiu, de inarticularea națiunii ro-

mâne etc. nu se mai face nici o amintire, ca și când n'ar mai fi existat. În urma acestui rescript se restaură toate municipiile ca mai înainte și se pune în lucrare alegerea noilor deputați (cu toate că mandatul celor dela Sibiiu încă nu expirase). Cu rescriptul din 17 Septemvrie 1865 se convocă și dieta Ungariei pe 10 Decemvrie la Pesta pentru actele de inaugurare, încoronare și asigurare în sensul legilor de mai înainte. În 20 Septemvrie eși un manifest imperial cătră toate popoarele, prin care se pune în vedere propunerea diplomei din 20 Octomvrie și patentei din 26 Februarie 1861 la toate dietele legale, prin urmare și dietelor ungare, croate și ardelene spre apreciere liberă; iar până atunci activitatea acestor acte se sistează. Dela această sistare Belcredi se numi ministrul sistărilor. Patenta sistării din 20 Septemvrie 1865 eră subscrisă pe lângă Belcredi și de ceilalți miniștri austriaci de coloare federalistică și de Eszterházy, Mailath, Mazuranici și Haller. Ductul ideilor acestor bărbați de stat eră federalismul pe baza autonomiei istorice a singuraticelor țări. Dar evenimentele ce se îmbulziau cu repeziciune au tras o dungă și peste socoteala vechilor conservativi și federaliști.

Mai înainte însă de a eși la lumină toate aceste acte, ce au dat o direcțiune nouă ideilor de stat, încă prin luna lui August împăratul în îngrijirea sa și pentru soarta Românilor chiamă la sine pe mitropolitul Șaguna, și — descoperindu-i, că constrâns prin situațiunea externă și internă a monarhiei — s'a hotărît a se împacă cu Ungurii și ale face concesiuni pe baza constituțiunei lor legale, îl asigură însă că va avea de grije ca și pe calea asta să se satisfacă dreptelor aspirațiuni ale națiunei române, numai să se știe acomoda noiei situațiuni purceasă din preafnalta sa dorință. Eră aceasta o prea binevoitoare atențiune a domnitorului, descoperind din bun timp prin Șaguna și Românilor ce are să urmeze, și dacă Românii cari din trecut trebuiseră să învețe, că orice acțiune a lor fără sprijinul curții, e imposibilă, — s'ar fi știut folosî de această preafnalță indigitare, ca să între îndată cu Ungurii în negociațiuni de a complană și cauza română, aceasta ar stă astăzi cu mult mai bine, decât cum am ajuns. Dar soarta mână pe Români tocmai în direcțiunea contrară.

Când a eșit mitropolitul Șaguna dela audiența susamintită — Popp, președintele forului suprem ardelenesc în Viena, ținându-i calea, l-a întrebat pe Șaguna, că ce a înțeles dela împăratul? Șaguna eșind dela audiență cam îngrijat i-a răspuns: Mein lieber Schatz! (ăsta eră cuvântul lui de predilecțiune când agrăia vre-un prietin al său) — wir sind geliefert! suntem dați jertfă pe mâna Ungurilor! Tot ce putem face este de a ne co-înțelege, cum să ne acomodăm împrejurărilor ca să putem mântui cauza română. Cu acestea despărțindu-se — Șaguna se reîntoarce îndată la Sibiiu, ca reculegându-se să chibzuiască mai departe ce e de făcut? Comitetul național eră dizolvat de Șuluțiu¹ — cu cine eră să se înțeleagă?

Popp însă asemenea îngrijit de soartea națiunei și — dupăcum de sine se înțelege — chiar și de periclitarea înaltei sale pozițiuni pe de o parte, iar pe de alta instigat și de partida Schmerling-iană și de cea militară, care nu se putea împrietini cu noua direcțiune, ce eră să se inaugureze pe terenul politic, și de aceea sperând, că prin o reacțiune nouă îi va mai succede încă odată, cum i-a fost succes când cu întrântirea lui Kemény — de a împedecă cursul trebilor devenit în văgașul Ungurilor, — scrise îndată mitropolitului Șuluțiu, care pe atunci se află la apele minerale din Előpatak, — că deoarece Șaguna e angajat prin însuș împăratul a se acomodă direcțiunei celei noue, — să se pună el — Șuluțiu — în capul trebilor naționale, și să înceapă o reacțiune din toate părțile pentru salvarea cauzei române. Șuluțiu îndată chemă la Előpatak pe Barițiu și pe Murașianu, redactorul «Gazetei Transilvaniei» și conferind cu ei, — aceștia — cari și altcum nu erau amicii lui Șaguna — ațâțară ambițiunea bătrânului Șuluțiu în contra rivalului său Șaguna și prin aceea, că e și o vătămare pentru capul bisericei greco-catolice, când împăratul — chemând la sine numai pe Șaguna — crezû, că numai acesta e capul Românilor! Să arete că Șaguna nu valorează nimica fără concursul lui Șuluțiu, — să arete, că nu Șaguna, ci el Șuluțiu e conducătorul Românilor etc.! De aci încolo agitațiunile în contra lui Șaguna cât pe sub mână, cât și apert prin jurnale se porniră ca dintr'o comandă, suspiciunându-se, că el în audiența la împăratul a tradat cauza ro-

¹ Vezi mai sus la conferințele dietale.

mână¹ — că el nu reprezintă pe Români și n'a putut vorbi la împăratul în numele acestora, că națiunea e reprezentată numai prin aleșii săi din dietă; — că o conferență națională, ce o ar intenționa capii bisericești, ar fi urgisită de națiune — cu un cuvânt — pe față vorbind, că orice ar încerca Șaguna — bine sau rău — ar întimpină din partea națiunii resens și opozițiune, — și se va arăta că împăratul a greșit, când s'a îndreptat la adresa lui Șaguna etc.

Într'aceea bătrânul Șuluțiu, vătămat până în adâncul inimei că fu ignorat de împăratul și sumuțat asupra lui Șaguna, întreprându-și cura dela Előpatak se întoarse la Blaj — nu pe calea cea obicinuită a sa prin Sibiiu, ci de-adreptul prin Cohalm, pe Târnavă în jos. El nu voi a da față cu Șaguna în Sibiiu, — unde nu-l lăsă ambițiunea a se informă mai deaproape, ce a isprăvit la împăratul? Alta — că ce eră să și înceapă el cu Șaguna, când mitropoliții — după declarațiunea proprie în conferența română dela dieta din Sibiiu — își depuseră mandatul și disolvase comitetul național permanent — pentru că națiunea eră deja inarticulată — de sine stătătoare — nu mai aveà lipsă de cloci, cari să o conducă. Intențiunea lui eră acum să înceapă o acțiune națională fără Șaguna — sau chiar și peste voia lui — cu națiunea inarticulată — independentă.

El convocă la Blaj o conferență din oamenii săi, ca să se consulte asupra măsurilor ce sunt a se luă în contra vânzării de națiune a lui Șaguna în audiența dela împăratul — se înțelege, că cu națiunea inarticulată — independentă! Dar într'aceea sosește rescriptul convocător de dietă din Cluj, prin care se luă așternutul inarticulării națiunii independente, — și se găsiră în acea conferență și oameni, cari nu aflară de oportun a începe o acțiune cu ignorarea lui Șaguna; — se deciseră așa-dară, ca să se convoace un congres național pe 20 Octomvrie, ca pe o zi de demonstrațiune pentru diploma de Octomvrie și patenta de Februarie, și la convocarea acestui congres — fără învoirea guvernului — să fie silit și Șaguna. Deci în 10 Septemvrie 1865 adresându-se Șuluțiu cătră Șaguna, îl provocă pe acesta ca să convoace congresul național pe 20 Octomvrie fără a mai cere spre aceea concesiunea guvernului.

¹ Ca și când nu împăratul ar fi îndrumat pe Șaguna, ci Șaguna ar fi poruncit împăratului ce să facă.

Şaguna — văzându-se prin această provocare tras într'o dilemă fatală — deoarece jurnalistica română strigă sus şi tare, că o conferenţă naţională convocată prin arhieriei, fiind octroată, ar fi urgisită de naţiune deoparte, iar de altă parte convocarea unui congres prin capii bisericeşti, fără ştirea — ba chiar şi în contra învoierei guvernului, — i-ar aduce pe aceia şi bisericile lor, în conflict cu autorităţile statului, în fine, deoarece atarei convocări de congres ar fi trebuit să premerge o preconsultare matură prin comitetul naţional permanent despre procedura şi scopul lui: îndată, încă în ziua primirei susmenţionatei provocări, adecă la 23 Sept. 1865 Nr. 230 pr. îi răspunde mitropolitului Şuluşiu, că — *flere possem sed juvare non* — la un lucru așa precipitat nu poate luă parte, pentrucă nu vrea să se compromită cauza naţională nici într'un chip, — cel puţin nu cu vina arhierieilor.

Atâta le-a trebuit antagoniştilor lui Şaguna. Ori că el convocă congresul şi atunci venea în conflict şi cu naţiunea, care strigă că atare congres e urgisit, şi nu-i trebuie, — apoi cu guvernul care l-ar fi oprit, — ori apoi că nu se învoia, şi atunci Şaguna eră vânzător de naţiune. Şi într'adevăr «Concordia» din Pesta¹ şi publică îndată provocarea lui Şuluşiu cătră Şaguna, pentru convocarea congresului, căreia apoi şi urmă comentarele asupra capului lui Şaguna. Guvernul — venindu-i la cunoştinţă descoperirea ce făcû «Concordia» — luă ansă cu decretul său Nr. 499 îndreptat cătră ambii mitropoliţi, cu provocare dea-dreptul la Nr. 75 al «Concordiei» de a-i trage pe amândoi la răspundere, cum de ei cutează a înscenă o adunare naţională fără ştirea şi consensul guvernului? Şaguna răspunde îndată (7 Oct.) că a primit — ce e drept învitarea dela mitropolitul Şuluşiu — dar i-a răspuns, că el nu află de consult (nicht rathlich) convocarea congresului fără învoierea guvernului. Ce eră să zică alta, ca scuză? Ce a răspuns Şuluşiu guvernului — nu ştim, — poate timpul va descoperi şi aceasta.

Ce se ştie însă este, că Şuluşiu, care nu ştia că şi Şaguna fû tras la răspundere, şi cu atât mai puţin li veni în minte, că la toate guvernele se află un bureau de presă, ce controlează toate descoperirile jurnalistice, — bănuia, că numai Şaguna i-a

¹ Nr. 75 din anul 1865.

denunțat provocarea pentru conchemarea congresului, — mai pe urmă — dupăce află de răspunsul dat de Șaguna guvernului întrevestit prin jurnale cuvântul nicht rätlich (neconsult) în unrathsam (periculos) (vezi epistolele apologetice tipărite în tipogr. arhid., Sibiiu 1867). Bănuelile se sforțară până la culmea lor, în loc de a păși pe calea unei conțelegeri liniștite, pe calea mai întâi a comitetului național permanent, — între altele să încerce și o apropiere de bărbații unguri, în a căror mâni deveni noua creațiune a trebilor de stat.¹

Într'aceea alegerile pentru dieta din Cluj erau în deplină curgere, și Români pe unde alegătorii erau în majoritate au ales deputați români, iar unde erau în minoritate, sau împedecați prin organele administrative — dând câte un protest — s'au abținut dela alegere. Chiar și jurnalele române îmbărbătau la alegere și divergența de opinii se manifestă acum numai în privința chestiunei, că să între Români în dietă, sau nu? Buruiana pasivității absolute, ce a înebunit mai târziu pe Români, ca să se abțină dela dreptul electoral chiar și acolo unde alegătorii români sunt în majoritate, încă nu răsărise, iar dacă Românilor atunci nu le-au succes, a alege mai mulți decât vre-o 10—12 deputați, cauza eră cu deosebire censul cel peste mă-

¹ Șuluțiu din ansa ținutei sale politice fū chemat și la Viena ad audiendum verbum regium; din ansa asta antagonistii lui Șaguna cari erau nu numai între Români uniți, dar și între Unguri — au scornit următorul bon-mot, pe carele ni l-a spus Alexandru Mocsony, că l-a auzit enarându-l contele Haller Eugeniu deputat dietal 1889: — Eram zice acesta — în casă la unchiul meu contele Francisc Haller cancelarul Ardealului, când întrară la audiență pe rând mai întâiu Șaguna, pe carele l-a primit în picioare spunându-i că dorința Majestății e uniunea Ardealului, la care Șaguna ar fi răspuns că se va conformă acestei dorințe etc. Eșind Șaguna și întrând Șuluțiu a început să spună curat că el e în contra Uniunei, la care cancelarul îndată i-a dat scaun poftindu-l să șadă etc. Dupăce a eșit și Șuluțiu s'a întors cancelarul către nepotul său zicându-i: I-ai văzut pe amândoi? Amândoi sunt contra uniunei ca și mine, dar Șuluțiu cel puțin e sincer, el spune pe față, pe când Șaguna e un perfid etc.

Această scornitură însă n'are nici o bază. Mai întâi e phisice imposibilă pentrucă niciodată nu a fost pe timpul acela Șaguna cu Șuluțiu în Viena, iară cancelarul în Ardeal n'a fost, ca să-i primească pe amândoi deodată. Apoi dacă i-ar fi primit, ar fi primit întâi pe Șuluțiu și apoi pe Șaguna, — și în fine nepotul cancelarului, carele eră numai un băiețandru nu putea fi de față la audiențe oficioase, cel puțin nu se cuvenea.

sură, ce se aruncă pe clasa celor mai nainte neîndreptățiți, adică pe poporul țăran, și volnicia organelor municipale, cari mai peste tot deveniră în mâna Ungurilor. Mai toate comitatele, scaunele săcuesti și orașele săcuio-maghiare aleseră Unguri, iar cele săsești Sasi. Numai în comitatul Clujului Ungurii lăsară un cerc pentru Iosif Hosszu, iar Români reușiră numai în districtul Făgăraș, unde se aleseră vicarul Antoneli și protopopul (măi târziu episcopul, acum mitropolitul) Meșianu, în districtul Năsăudului Florian și Murășianu, în scaunul Mercurei, Dr. Rațiu și Ioan Măcelariu, apoi în scaunul Orăștiei Tulbașiu și Balomiri, iar în orașul Hațeg Dr. Petcu și Balas, — cu totul 11 deputați, cari se și înfățișară cu toții la dietă. Afară de aceștia guvernul mai chemă încă 34 de regaliști români, anume: pe ambii mitropoliți Șuluțiu și Șaguna, pe episcopii Vancea și Dobra, pe prezidentul forului suprem judiciar Popp, pe consilierii de curte Moldovan, Angyal și Bologa, pe consilierii guverniali Lazar, Buteanu și Măcelariu, apoi pe secretarii Popovici, Barb, Poruțiu și Vaida, pe viceprezidentul tablei Aldulianu și pe asesorii acestei table Orbonaș, Moga, Stroia, Roman, Gridan și Găitan, pe comitele suprem Láday și pe căpitanii supremi Bohățiel și Pușcariu, pe consilierii școlastici Dr. Vasici și Dr. Maior, pe consilierii pensionați Manu, Domșa și Ioan, pe prepositul Popp, pe directorul gimnazial Muntean, pe bancheriul Pop și pe directorul de fabrică G. Barițiu. Dintre aceștia se înfățișară numai 19 inși. Dintre cei 15 regaliști români ce lipseau se scuzară episcopii Vancea și Dobra, apoi Manu și bancherul Pop prin starea sănătății, prezidentul tribunalului suprem, cu cei trei consilieri de acolo din Viena prin împedecarea oficiului, iar ceilalți absențară fără scuză. Prin urmare deputații și regaliștii români înfățișați la dietă erau cu totul 30 inși. Față de aceștia stau 31 deputați și vre-o 20 regaliști cu totul vre-o 51 de Sasi, iar față de Români și Sasi laolaltă în număr de circa 91 inși stau 58 deputați și 137 regaliști, cu totul circa 195 Unguri și Săcui. Între regaliștii unguri erau chemați și alții noi, precum chiar și regaliștii dela dieta din Sibiu, apoi toți oficialii supremi.

Eră aceasta — evident — o disproporțiune bătătoare la ochi, însă ea n'ar fi avut nici o însemnătate morală, dacă curtea dinastică ar fi vrut să iă în ponderare dorința a două naționalități,

adecă a Românilor și Sasilor față de tendințele ungurești, — însă curtea dinastică — în fața războiului pruso-italian eră cu totul pe lângă Unguri, și dacă intrau Ungurii chiar și în dieta din Sibiiu, unde două națiuni politice Ungurii și Săcuii ar fi stat față de națiunea politică română și cea sasă — între voturile curialice s'ar fi contrabalansat reciproc — decidea curtea (dinastia), după interesele ce-i dictau împrejurările și preponderanța Ungariei. Nu pentru Ungurii din Ardeal, ci pentru împăciuirea Ungariei s'a jertfit Ardealul în favoarea aceleia, față de care voturile Sasilor și Românilor din Ardeal — oricât de mare ar fi fost numărul lor — nu ajungeau nimica. Dacă aceasta forță de împrejurări politice ar fi fost bine luată în vedere de Români, ei nu cădeau în precipisul iluziunilor sale.

Cea dintâi datorință, ce au simțit cei 30 deputați și regaliști români, după ajungerea lor în Cluj, a fost a se întruni în conferință națională spre a se înțelege despre modul purcederei lor față de dietă. Această conferință constituindu-se după modul uzitat sub prezidența ambilor mitropoliți, mai 'nainte de toate a expedat telegrame către toți regaliștii români, cari încă nu s'au înfățișat, cu înțetire, că îndată să vină la Cluj să concure și cu votul lor la consultările și deciziunile conferinței, cu deosebire se doreă tare prezența prezidentului Popp dela Viena și a lui Barișiu, care pe atunci se află la fabrica lui de hârtie în Zernești. Inșă dela ambii aceștia sosiră răspunsuri telegrafice, că ei concrezându-se pe deplin în hotăririle ce le va află de lipsă a le aduce conferința naționaia sub prezidiul ambilor mitropoliți, — deocamdată împedecați fiind prin afaceri, dela cari nu se pot depărta — poate numai mai târziu vor putea sosi la Cluj etc.

Prin aceste răspunsuri telegrafice conferința națională — încâtva liniștită — totuși mai stă sub greutatea discordiilor ce premerseră în privința intenționatei convocări a unui congres național. Văzând însă că mai toată elita inteligenței române acum e adunată aci, și această adunare — neoctroiată de arhieriei — poate reprezenta chiar și un congres național, — după desbateri serioase, în sfârșit hotări acceptând cu unanimitate adresa către Majestatea Sa din 9 Decemvrie 1865, pe care afară de Hossu, care aveă cu totul alte vederi, subscriindu-o toți ceialalți 29 inși, o predă lui Șaguna, ca să o prezenteze în dietă,

Dieta erà prezidată de baronul Kemény Ferencz, fostul cancelar din a. 1861, — însă el nu mai erà acela ce erà atunci, — adecă omul cel conservativ, care ar mai fi dorit oarecare autonomie a Ardealului pe baza de patru națiuni politice etc. Dieta așa numită — română — din Sibiiu, adusesse și pe cei mai conservativi unguri la convingere, că mântuirea lor e acuma numai contopirea totată a Ardealului cu Ungaria. Cu toate acestea de limba oficioasă a acestei așa numite diete se considerară tustrele limbile patriei, ungurească, nemțească și română, în cari nu numai discusiunea erà deplin liberă, dară așa se redigiară și protocoalele, rapoartele stenografice și celelalte acte.

Prima propunere din partea Ungurilor o făcù deputatul Zeik, ca să se facă cătră Majestatea Sa o adresă, că deoarece prin legile din 1848 Ardealul e unit cu Ungaria, și de aceea această adunare (așa numea el dieta din Cluj) nu poate fi competentă de a se dimitte în reviziunea legilor de uniune, Majestatea Sa să se îndure a conchemă pe reprezentanții Ardealului la dieta comună din Pesta, unde apoi să se iă în considerare și dreptele postulate ale celorlalte naționalități. La această propunere se alăturară și șase deputați Sasi, cu adausul, ca să se garanteze întregitatea pământului săsesc, cu toate privilegiile lor, apoi deputatul român Hossu cu adausul de cerere, ca Majestatea Sa să primească și titlul de Mare duce al Românilor, — să se înarticuleze națiunea română ca națiune politică, să se înarticuleze egala îndreptățire a limbei române, să se extindă legea electorală a Ungariei și peste Ardeal etc.

A doua propunere — a fost a lui Șaguna — cea subscrisă de 29 membrii, în care Românii declară, că nefiind dieta prezentă competentă pentru reviziunea vre-unei legi, să se sancționeze legea electorală votată în dieta din Sibiiu, și pe baza aceleia să se convoace o dietă nouă ardeleană pe baza diplomei din 20 Octomvrie 1860.

A treia propunere a fost a Sasilor făcută de Ranicher și subscrisă de 25 deputați și 3 regaliști Sasi, (ceialalți regaliști Sasi nedând nici un semn de viață au dispărut între regaliștii Ungurilor sau au absentat). În această propunere majoritatea Sasilor neputând recunoaște validitatea legilor de uniune din

1848 prin urmare și mai cu seamă în urma rescriptului din 15 Iunie 1863 și a legilor din 26 Octombrie 1863, (înarticulară diploma din 20 Octombrie 1860—și a națiunii române), nici a dietei acesteia în compozițiunea ei de acum; totuși dacă ei au intrat în aceasta la expresa dorință a Majestății Sale, au venit cu scopul de a pretinde, ca referințele de uniune între Ardeal și Ungaria să se reguleze pe baza unui contract bilateral între ambele părți.

Din aceste trei propuneri principale se vede că nici una din cele trei naționalități ale Ardealului n'a recunoscut legalitatea dietei din Cluj, ci pre aceasta o au privit cu toții numai de o adunare regnicolară, cum a fost chiar și cea din Alba-Iulia la a. 1861, unde să li-se dea ocaziune binevenită de a-și descoperi fiecare dorințele sale. Și într'adevăr asupra acestor trei propuneri — afară de motivările propunătorilor, — nu s'a încins nici o dezbateră, și nu s'a adus nici o lege; ci după ce prezidentul lăsă a se votiză simplu asupra lor, adresa majorității ungurești se subșternu Majestății Sale, dimpreună cu adresele Românilor și a Sasilor. Deciziunea asupra lor eră numai în mâna Domnitorului. Acesta și răspunse prin rescriptul său din 25 Decembrie 1865, că luând la cunoștință atât adresa majorității, cât și opiniunile separate ale Românilor și Sasilor, și dorind ca chestiunile privitoare la referințele de stat ale întregii monarhii, să se deslege cât mai îngrabă, concede ca Ardealul să ia parte pe baza legii electorale din 1848 la dieta de încoronare din Ungaria, unde au a se regulă și chestiunile comune sus amintite ale monarhiei, iar uniunea definitivă a Ardealului cu Ungaria, o face dependentă dela regularea corăspunzătoare a tuturor țărilor ținătoare de Coroana Ungariei între sine, și dela deplina garantare a pretensiunilor de drept ale deosebitelor naționalități și confesiuni; până atunci legile ce sunt în vigoare nu se alterează. Cu aceasta dieta din Cluj în 9 Ian. 1866, se amână pe timp nedeterminat. Avem acum trei diete, două amânate, cea din Sibiiu și cea din Cluj, și una ce ne așteptă, dieta de încoronare din Pesta.

Din acest rescript se vede, că toate chestiunile cardinale: regularea referințelor de stat între monarhie și între țările ce se țin de Coroana Ungariei, adică Ungaria, Ardealul, Croația

și Fiume, despre una, iar despre altă parte regularea acestor provincii față de Coroana Ungariei, sau cu alte cuvinte uniunea lor sau autonomia lor, chestiunea naționalităților, a limbii și a bisericilor lor, administrațiunea, justiția, finanțele etc. — rămăseră încă pendente — și focularul deslegării lor se puse acuma la Pesta.

Deputații și regaliștii români mai 'nainte de despărțirea și depărtarea lor din Cluj¹ hotărîră, că orice teren ni-se va deschide, să pășim pe cel activ și solidar pentru apărarea cauzei naționale. Jurnalistica română se pronunță cu recunoștință față de deputații și regaliștii lor că n'au desperat de cauza română ci au purces solidar. Terenul eră încă deschis, și până la încoronare mai trecu un interval de un an și jumătate; mult se putea încă face în favorul Românilor, dacă le-ar fi știut bine folosii. Soarta însă și aci voi să ne părăsească. Zizaniile naționale și discordiile între Români se începură din nou.

XVI. Pregătirea pentru dieta de încoronare din Pesta.

Pe când ardelenii erau preocupați cu trebile dela așa numită dietă din Cluj, pe atunci în regiunile mai înalte dătătoare de ton, lucrurile se desvoltau repede și într'o direcțiune, ce covârșea vederile cele înguste ale Românilor.

După sistarea constituțiunei imperiale se deschiseră la 23 Noemvrie 1863 toate dietele provinciale ale țărilor germano-slave, ca să se manifesteze și ele în privința regulării trebilor comune. Provinciile cele cu majoritate germană, se declarară pentru continuitatea constituțiunei imperiale din 26 Februarie 1861; Galiția și Bucovina se declarară pentru manifestul din Septemvrie, adecă pentru reconstruirea monarhiei pe bazele federalismului. Bohemia și Moravia merseră și mai departe, pretinzând întegritatea coroanei lui St. Venceslav, și încoro-

¹ Eu am pornit dela Cluj la Sibiiu tot într'un car de poștă cu Șaguna și cu servitorul acestuia Simon. Când eram în vârful dealului între Apold și Săliște, unde mai mulți lucrători diregeau drumul, caii dela căruța poștii se spăriră de o zeghe neagră, ce o lăsă un lucrător de marginea drumului, și căruța poștii se răsturnă cu noi. De abia puturăm să ieșim. Nu e semn bun de cele ce am isprăvit la Cluj — zisei eu. — Ba e semn bun răspuse Șaguna că nu ne-am răsturnat în prăpastia — ce se începeă tocmai lângă locul răsturnării.

narea regelui ca rege al Bohemiei, Moraviei și Silesiei, (cu Ungurii). Împăratul primind în 29 Decembrie 1865 adresa Cehilor le puse în vedere voința de a se încoronă ca rege al Bohemiei. Polonii devenind la putere în Galiția, începură a prigoni pe Ruteni și a le scoate limba din oficii și din școli, pentru că au fost Schmerlingiști. Între astfel de divergențe pozițiunea federalistului Belcredi, începù a se clătina, și ca să se susțină, trebui să cedeze presiunilor ungurești.

În Ungaria împăratul — ca rege al Ungariei — deschide dieta de încoronare din Pesta la 10 Decembrie — în persoană și în limba maghiară. În cuvântul de tron se recunoaște integritatea coroanei ungare — și continuitatea formală a legislațiunii din 1848, — cu toate acestea legile din 1848 nu se pot reactiva până nu se vor revidă și se vor regulă referințele trebilor comune cu monarhia; numai după ce se vor întâmpla toate acestea va fi gata de a se încoronă ca rege al Ungariei. În adresa de răspuns la cuvântul de tron — ce o propuse Deák pe baza înțelegerii din conferența ținută în 11 Noembrie 1865 la primatele din Strigoniu — Ungurii întoarseră foaia, pretinzând, ca regele mai întâi să se încoroneze amăsurat uzului și legilor din 1848 în dieta reintregită prin Croația și Ardeal, apoi se vor dimitte în reviziunea acelor legi. În rescriptul din 3 Martie replicător, și în adresa din 26 Aprilie duplicatoare, amândoi factorii legislativi rămân pe punctele pozițiunilor luate. Regimul central tot crede încă, că Ungurii în fine se vor învoi la un organ central pentru trebile comune ale monarhiei pe baza federațiunii.

Într'aceea erumpe războiul pruso-italian în contra Austriei — și dieta Ungariei se amână, — negociațiunile ulterioare se întrerupseră. Războiul început la 14 Iunie, fù scurt și pierdut de Austria și față de Prusia și față de Italia. Pacea cu Prusia se încheiă la Praga în 23 August, iar cu Italia în 3 Octomvrie 1866 la Viena. Austria cedă Veneția Italiei, iar Germania-de-Nord o lăsă sub conducerea Prusiei. Ministrul prezident al Saxoniei baronul Beust — compromisat față de Prusia, sub a cărei supremație devenise acum și Saxonia — se chemă ca ministru al trebilor externe la Viena — și aderând la vederile Ungurilor — înlătorează pe Belcredi, și întră cu Ungurii în pertrac-

tări directe. Austria văzându-se scoasă cu totul din Germania și din Italia, părăsită de toți aliații săi, — sdruncinată cu totul în privința financiară și militară, și îndrumată de Bismarck — puternicul cancelar al Germaniei, — să-și caute de aci încolo centrul său în Budapesta, numai hezită de aci înainte a se împacă cu Ungurii cu orice preț.

Dacă — deci — până aci, adecă până când Ungurii erau strâmtorați pe de o parte prin ideea regimului central, ce tindea către federalism, iar pe de altă parte prin pretensiunile de autonomie ale provinciilor ținătoare de coroana Ungariei și cu deosebire de drepturi naționale politice a singuraticelor naționalități, și Românii ardeleni ar fi alergat din bun timp la Pesta, spre a stoarce dela Unguri condițiuni de împăciuire cât se poate mai favorabile, ar fi urmat înțelepțește; după încheierea războiului cu Prusia și Italia, eră prea târziu.

Într'aceea ce făcură Românii ardeleni?

După predarea adresei la dieta din Cluj, deputații și regaliștii români — cum am arătat și mai sus — se înțeleseră, că orice va urmă, să porceadă și pe viitor în conțelegere solidară. O pozițiune determinată pentru cele următoare nu putură încă preciză — pentrucă prezidentul dietei încheiând pertractările în 18 Decemvrie și amănând dieta până la sosirea răspunsului regesc, cei mai mulți deputați și regaliști se depărtară, și la publicarea rescriptului în 9 Ianuarie nu se mai înfățișară, când apoi dieta se amână iară pe timp nedeterminat. Deputații și regaliștii Români ne mai putând conveni laolaltă nu avură ocaziune nici de a se înțelege ce pozițiune au de a mai luă după rescript; — dar și altcum prin excrierea de alegeri nouă — misiunea lor eră încetată. Problema cea nouă acum urmă să devină pe mâna noilor deputați ce se vor alege. De aceea jurnalele române, atât «Tel. Rom.», cât și «Gazeta Tr.»¹ îmbărbătau pe Români a participă la alegerile pentru dieta de încoronare din Pesta. Într'aceea însă prezidentul tribunalului suprem Popp din Viena pe de o parte, iar pe de altă parte Barișiu dela Zernești, începură a luă la critică purtarea deputaților și regaliștilor români, că au întrat în dieta feudală din Cluj și făcură pe mitropolitul Șulușiu să creadă, că el a fost sedus de mitro-

¹ Vezi G. Tr. No. 1—12 din 1886.

politul Șaguna,¹ — dădură apoi parola că Românii să se abțină dela trimiterea de deputați la dieta de încoronare din Pesta etc. Față de aceste contramandări, ce eșiau sub diferite forme de corespondențe anonime prin «Gaz. Tr.» și prin «Concordia», — tot «Gaz. Tr.» primește în Nr. 5 din anul 1866 — și răspunsul Drului Rațiu la «Comentariile rescriptelor din urmă» ce cuprindeă următoarele pasaje:

«Participarea la alegeri în împrejurările de față și în lipsa unui congres național s'a considerat și din partea regalștilor și deputaților români dela dieta din Cluj de cel mai apt mijloc spre a dà expresiune iertată și legiuită dorințelor naționale, și spre a apăra cu demnitate onoarea națiunii și a autonomiei patriei; alegătorii români își vor împlini datoria, dacă vor concentra voturile în bărbați probați etc.». În Nr. 9 «Gazeta Tr.» eși o provocare din Blaj, subscrisă de mai mulți, în care se ziceă:

¹ Ca să discrediteze pe Șaguna înaintea publicului român, antaagoniștii lui lățiră și vestea, că Șaguna ar fi luat și bani dela Unguri la dieta din Cluj. Ansă la această travestire a lucrului a dat împrejurarea, că Șaguna pe lângă salariul său de 12,000 fl. avizați la Cassa din Sibiu în rate lunare mai trăgeă încă un adaos de funcțiune de 8000 fl. din deosebita grație a Majestăței Sale, ce i-se plăteă în tot anul la speciala asignare, și pe care o pretinde și urmașii săi. Deoarece însă Șaguna devenise cu Reichenstein în opozițiune — această subvențiune rămase pe un an și jumătate în restanță. După căderea lui Reichenstein, Șaguna se folosi de ocaziunea sosirii sale la Cluj, ca să soliciteze la guvernatoarele Crenneville, plățirea sumei restanțe, ceace Crenneville îi și exoperă asigurând suma restantă (mi se pare vre-o 12000 fl. pe 1½ an) la Cassa din Cluj, de unde apoi se și lățiră vorbele. — Dela Unguri însă el n'a putut primi nimic.

Suma această asigurată fiind spre plățire la Cassa din Cluj tocmai pe timpul ținerii dietei, a fost trecută și în jurnalele exactoratului de acolo, unde se află ca executor românul unit Macedonffy; acesta aflându-se în stare materială restrânsă trimise pe muerea sa să ceară un ajutor — adecă să cerșească dela Șaguna, încavartirat la protopopul din Cluj. Eram tocmai de față când Șaguna îi respinse cererea zicând, că are el destui confesionali de ai săi pe care să-i ajute, ea să meargă la Mitropolitul unit după ajutor.

Acest incident a dat din răsbunare ansă la lățirea vestii, că Șaguna a vândut nașja pentru 12,000 fl. și jurnale anti-Șaguniste au făcut capital din aceasta, precum și din împrejurarea că ceruse încă de mai nainte, dela Șmerling, apoi mai târziu și dela următorul cancelar Mailat al guvernului unguresc o dotațiune a bisericei ortodoxe prin un domeniu, Deva, Hune-doaia sau Făgăraș, ceace nu s'a realizat.

«Românii să-și aleagă, iară prin locurile, unde nu e consult a se abțineă cu totul (adecă unde nu sunt în majoritate) bărbați naționali deplin probați etc. — prin aceasta nu ne vom derogă nimica dreptului nostru de a reclama și în viitor în contra legilor nedreptățitoare etc.». În Nr. 10 «Gazeta Tr.»: «Motivele pentru activitate și în contra pasivității» subsemnate de y—z, între altele cuprinde și următoarele pasage: «— oare înțelept este, ca noi să rămânem singuri izolați pe terenul negațiunei sau al pasivității — nici măcar Sasii cu noi — într'un timp de o eră nouă politică, de o întocmire generală a monarhiei etc. Noi Românii, pe regatul Croației nu-l putem imită, este un stat național, municipiile și reprezentanța regatului se află în mâinile și dispozițiunea națiunei sale, pe când Transilvania stă din patru națiuni, între cari națiunea română în dieta patriei, fie aceea orișicum compusă, nu putea aveà nicicum majoritatea absolută — de reprezentanți etc., — va să zică politica negațiunei absolute pentru Români este nepractică, este imposibilă etc.». În protestul minorității române din Teaca, publicat în Nr. 11 al «Gaz. Tr.» între altele vine și următoarea motivare: «Pentru că noi ținem tare lângă votul — așa numit al minorității, așternut prin Ex. Sa Andreiu baron de Șaguna și contele Alexandru St. Șuluțiu, ambii mitropoliți români și cei 27 consoți, așternut dietei din Cluj etc. În declarațiunea minorității române din Cojocna din 22 Februarie, publicată în Nr. 21 al «Gaz. Tr.» se cuprinde și acestea: «În fine cunoaștem de al nostru votul reprezentanților și regaliștilor propus prin Ex. Sa mitropolitul Andrei baron de Șaguna, care în rescriptul din 25 Dec. 1865 se vede a fi luat în considerare». În 29 Maiu 1866 «Gaz. Tr.» Nr. 43 corespondentul B. scrie încă în modul următor: «Națiunea română are capi și bărbați, cari și mulțămesc națiunei pe lângă existență și pozițiunea; acestora ca unor conducători și-a încredințat soarta și viitorul — cu actul alegerilor dietale și-a manifestat dorința din nou și încrederea în conducătorii și aleșii săi etc.».

Între astfel de enunțiațiuni manifestate chiar în «Gazeta Transilvaniei», care devine organul cel mai pronunțat pentru pasivitate (să tăcem de «Telegraful Român» care eră pronunțatul organ al activiștilor) și față de vocile sporadice pentru ab-

ținere — decurseră alegerile în Ardeal pentru dieta de încornare din Pesta.

După votul unanim și înțelegerea avută cu ocaziunea dietei din Cluj, ori a fost corectă, ori greșită — eră o netactică din partea acelor organe de a conturbă acum — tocmai în mijlocul alegerilor — conțelegerea restabilită între cei doi mitropoliți, și purcederea lor cea solidară cu elita inteligenței române.

Pașii întreprinși de deputații și regaliștii români la Cluj, acuma erau o faptă îndeplinită și purcederea ulterioară deja fixată — nu se mai putea face nefăcut. Și oare ce greșală politică eră aceea, că Româniî chemați de domnitorul s'au folosit de adunarea la un loc a națiunilor ardelene, la o adunare regnicolară, pe care nimenea nu o a recunoscut de un for legislativ, spre a dă un protest ce descopereă dorințele Româniilor? N'au întrat și Ungurii în atari adunări extraordinare spre a-și manifestă dorințele lor, precum a fost în consiliul imperial înmulțit, ba chiar și în dieta din Pesta, pe care nu o recunoșteau de legală fără ardeleni, Croați etc.?¹ Dar dacă totuș vreă cineva să caute și să afle vre-o greșală în purcederea Româniilor la dieta din Cluj, apoi aceasta s'ar putea reduce numai la următoarele două momente:

a) a fost o greșală neiertabilă, ca dintre regaliștii Români, chemați la adunarea din Cluj, tocmai aceia, dela cari au eșit imputările în contra celor prezentați, — nu s'au înfățișat — adecă: prezidentul tribunalului suprem ardelenesc Popp cu consilierii săi aulici Bologna și Moldovan din Viena, — apoi Barițiu dela Zernești cu popularitatea lui cea mare; — și dacă ei n'au vrut să între în dieta — cum o numeau ei cea feudală — să fi întrat cel puțin în conferența națională a deputaților și regaliștilor Români, ca să le fi spus: măi nu întrați în dietă că e feudală! — să ne fi explicat de ce e feudală? și ce avem de a așteptă dacă nu vom întră în dieta cea feudală? Dacă ei așa ne-ar fi capacitat pentru altă procedere mai corăspunzătoare, poate că ne alăturam cu toții părerii lor, iar dupăce ei nu s'au

¹ Ba chiar și deputații și regaliștii unguri la dieta din Sibiu, pentru ce au participat la alegeri și primind mandatul pe baza unei legi octroite, pentruce s'au adresat cu protestul lor cătră președintele dietei, dacă această dietă a fost ilegală?

înfățișat să ne lumineze mai bine, și am făcut pași greșiți — apoi acestea se pot impută numai retragerii lor dela câmpul luptei. După bătaie e lesne a fi erou!¹

b) a doua greșală a fost, că deputații și regaliștii Români, după ce au văzut, că centrul acțiunilor politice eră derivat la Pesta, și tocmai de aceea și Ungurii din Ardeal, încă primeau parola lor din Pesta, — îndată după încheierea dietei din Cluj, nu s'au dus așa cum erau cu toții 29 inși cu mitropoliții în frunte, și cu Popp și Barițiu cu totul la Pesta, unde se așteptă și Monarhul, să tracteze cu acesta și cu bărbații dătători de ton, cum erau Deák, Andrásy etc. și să exopereze pentru Ardeal și pentru națiunea română cele mai posibile concesii, — așa dupăcum tractau Ungurii pe de o parte cu Monarhul, iar pe de altă parte cu Croația. Timpul ar fi fost cel mai potrivit, pentrucă Ungurii erau tocmai pe atunci legați prin rescriptele regești îndreptate contra dietei, cari încă nu concedau restituirea în integru a legilor din 1848, ci făceă dependentă și uniunea Ardealului și încoronarea numai dela reviziunea acestor legi, și dela mulțumirea naționalităților.

Acest pas însă Români nu au cutezat a-l face față de încriminările, că au intrat în dieta feudală din Cluj; numai atâta le-ar mai fi trebuit, să se ducă acum să mai colinde și pe la Pesta!

Între aceste divergențe de păreri în sinul Românilor se executară în luna lui Februarie și Martie și prin Ardeal alege-rile pentru dieta din Pesta, și Ungurii cu Sasii se și grăbiră, a-și ocupa locurile acolo. Români încă reușiră cu 14 deputați, deși censul eră mai mare ca la dieta din Cluj, unde reușiră

¹ Popp care altcum eră om foarte isteț și zelos naționalist, ca să nu-și pericliteze pozițiunea, nu se expunea niciodată când nu eră sigur de reușită. Și cu ocaziunea votului său separat în contra lui Keményi la a. 1861, el o făcu aceasta numai la asigurarea lui Schmerling. La dieta din Sibiu ceru dela conferența națională indemnitate, ca și acolo, unde Români vor să ia pozițiune diferită de a guvernului, el să poată totuși votiza cu acesta. El se credeă îndreptățit și față de dieta din Cluj a se făloși de acea indemnitate spre a nu păși pe față în contra guvernului. Apoi de Barițiu se știe, că cu toată activitatea sa cea mare pe terenul literar, nu eră capace de o inițiativă pozitivă pe terenul politic, ci-i plăceă a rămâne în rezervă, ca apoi să exceleze posteriormente pe calea criticeii.

numai 11 inși; — însă în casa de sus legea din a. 1848 chemă numai pe regaliștii denumiți atunci cu excluderea oficialilor — prin urmare dintre Români fură acuma chemați numai cei doi mitropoliți, ca episcopi ai Ardealului, deoarece mitropoliile române și episcopiile lor de nou create, încă nu erau inarticulate.¹ După alegeri deputatul Mercurei Ilie Măcelariu, consilier la guvern, în 16 Aprilie 1866 se adresează și cătră mine ca cătră căpitanul suprem al Făgărașului, că dacă se vor finaliză și aci alegerile până la 21 Aprilie, să trimit pe deputații aleși pe ziua aceea la Cluj, unde se vor întruni și ceialalți deputați Români. Însă alegerile la Făgăraș nu se putură finaliză până atunci, deoarece în cercul de alegere inferior prima încercare de alegere se zădărnici prin aceea, că alesul deputat baronul Ursu, — fiind chemat ca comandant al insulei Lissa, — resignă de mandat, și intreveni necesitatea unei alegeri noue — pentru care nu se află candidat care să poată reuși față de contele Teleki Sándor, care câștigase o parte mare de boieri în partea sa — până ce inteligența districtului află cu cale de a mă pune pe mine candidat. Eu nu voiam să pășesc ca candidat — așteptând a fi chemat în casa de sus, dupăcum mi-s'ar fi convenit. Așa fiind eu ales de deputat mai târziu² nici n'aș fi putut merge la conferință, chemat de Măcelariu la Cluj pe 21 Aprilie, dar nici nu știu ce se alese de acea conferință. Tot în acea pozițiune erau și năsăudenii, cari în urma resignării deputatului ales la Monor cav. d'Aldulianu, trebuî a se face alegere nouă, la care apoi se alese Alexandru Lazar.

În urma acestor impedimente de a se întruni toți deputații români la o preconsultare în privința participării la dieta de încoronare din Pesta, Ilie Măcelariu și-a prezentat credenționalele la dieta din Pesta în 14 Maiu 1866 și a intrat în dietă unde află și pe Moldovan dela Vizakna și pe Tulbaș și Balo-

¹ Dar pe când comiții supremi ai comitatelor fură chemați ca regaliști, căpitanii supremi români dela Făgăraș și Năsăud nu fură chemați, și mi-se pare nici comitele suprem Laday al Albei-superioare. Dintre regaliștii unguri din a. 1848 cei mai mulți muriseră, iară din rest cea mai mare parte se aleseră de deputați, încât pentru casa de sus și din ei pușini mai rămaseră.

² În 9 Iunie 1866.

miri deputații dela Orăștie. Curând după aceea la 26 Iunie dieta se amână din cauza resbelului.

Într'aceea se mai dădù odată ocaziune Românilor de a se întruni cu toții la adunarea Asociațiunii transilvane din 15 August 1866 la Alba-Iulia, unde pe lângă ambii mitropoliți conveni mai toată inteligența română, care folosindu-se de această convenire, desbătură în conferința națională și cauza politică a națiunei.

Aci — cu toate discordiile ce premeraseră — inteligența adunată află cu cale de a se face un memorandum sub formă de adresă către Majestatea Sa, în care recapitulându-se situațiunea, în care au devenit Românii, să descopere și dreptele lor postulate, față cu reorganizarea politică a monarhiei peste tot, și a Ardealului în special. Președintele tribunalului suprem L. Popp, propuse trimiterea ambilor mitropoliți cu această adresă; mitropolitul Șuluțiu, scuzându-se cu bătrânețele deprecă primirea misiunei; deci rămase să meargă Șaguna, care se și exprimă, că nu e de lipsă să meargă ambii mitropoliți deodată. Șuluțiu mai observă, că mitropoliții nu se mai pot subscrie în acea adresă ca președenți ai comitetului național, din cauză că — dupăcum s'a fost exprimat mai de multeori, și acum este de părere, că comitetul național a încetat cu înarticularea națiunei române. Această părere combătută fiind din partea conferinței, în fine conferința hotărî, ca memorandumul să-l pregătească mitropolitul Șuluțiu la Blaj în conșelegere cu mitropolitul Șaguna, apoi subscriindu-l ambii mitropoliți în numele națiunei române, să se ducă Șaguna cu el și să-l predea împăratului. Timpul eră suprem, dară încă nu de tot întârziat, că Românii să mai încerce ultimul lor pas legal sub scutul autorităților legale, pentrucă rășboiul încă nu eră încheiat și situațiunea Ungurilor încă nu eră precizată. Însă soarta și de astădată ne debelă cu totul. Când au eșit mitropoliții din acea conferință rebus quasi sic bene gestis — și după ei ceialalți membrii ai conferinței — Popp oprî pe aceștia în ușa localului (a școalei) și le zise: «Nu lăsăm noi varza pe gura țapului, nici ugerul pe sufletul vițelului!» Pe când așadară Șaguna așteptă să-i sosească memorandumul dela Blaj la Sibiiu ca să pornească cu el la împăratul, pe atunci la Blaj se ținù o nouă conferență, în care se institui un comitet

nou de acțiune sub prezidiul canonicului Fekete, cu secretarul mitropolitului Dr. Bobb ca notar, și se hotărî aci, ca în locul lui Șaguna să meargă cu memorandumul, ce se va găti, Barițiu și Dr. Rațiu, pentru cari să se adune dela națiune plenipotență și bani de călătorie. Prepararea publicului român pentru aceasta nouă acțiune, se inaugură prin un articlu în «Gazeta Trans.» Nr. 74 sub titlu «Incurcătorii». La un circular al lui Fekete către protopopii greco-catolici se adunară în decursul lunei Sept.—Oct. 37 plenipotențe cu 1493 subscripțiuni adunate, și făcându-se un memorandum cu datul din Brașov și Turda scris de G. Barițiu și Dr. I. Rațiu, acela se încredință la mâna lui Rațiu spre a-l subșterne singur la împăratul, scuzându-se Barițiu prin starea cea ruinată a sănătății. Dr. Rațiu cerând audiență, pentru predarea adresei, el fû îndrumat a-și predă — petițiunea sa — pentru redeschiderea dietei transilvane¹ spre înaintare mai departe pe calea autorităților. Dr. Rațiu însă mergând la Viena, în audiență privată, predă memorandumul împăratului, — de unde înapoiindu-se simplu la autoritățile de manipulațiune, Rațiu o primî îndărăpt cu rezoluțiunea primarului din Turda — admanuată prin un servitor, că Majestatea Sa nu s'a îndurat a dispune nimica despre acea petițiune. Iată dară unde a dus cauza română o acțiune unilaterală cu delăturarea capilor naționali-bisericești!²

¹ Cel puțin așa ne spune broșura tipărită la Römer & Comp în Brașov, 1867, — se zice însă că pretextul cererii pentru audiență ar fi fost, că Rațiu să ofere Majestății Sale în numele națiunei române două batalioane de voluntari români, ca să-l scoată din nevoia cu Prusii, unde se aflau și voluntari unguri — cu toată resbelul încetase. Aci îmi aduc aminte de anecdota generalului Bucow, care când cu înființarea graniței trecea dela Făgăraș la Brașov comitat de o trupă puternică. Primarul din Făgăraș îl îmbiă cu vr'o zece panduri ca să fie siguri în contra hoților, — și el îi răspunde: gut-gut! Ihr Dumen Kerls von Fogaras.

² În privința aceasta foarte nemerit reflectează Șaguna în hârtia sa din 1 Febr. 1867 No. 63 p. ref. îndreptată către Mitropolitul Șuluțiu unde zice: «Dar ce nu pot suprimă este, că cauza națională după directivele date de dictatura Exc. Tale, s'a smuls de pe terenul continuității legale al comitetului permanent, care e efluxul totalității naționale, și s'a dat spre dispozițiunea privată a particularilor, înfățișându-se înaintea tronului — acum mai întâi — ca o cauză privată ajunsă pe calea instanțelor ordinare. Prin aceasta s'a format un caz de precedență a nesolidarității naționale, ce poate deveni fatal pentru națiune. (NB. a și venit după aceea în urma inaugurării pa-

Dar pasul acesta greșit al acțiunii unilaterale mai aduse afară de rezultatul cel rușinător, încă și alte inconveniențe triste.

În 30 Octomvrie 1866 — adecă după ce în 23 Octomvrie, se denegase primirea deputaților plenipotențiați Barițiu și Rațiu în audiență la împăratul, protopopul gr.-cat. din Sibiiu, predă mitropolitului Șaguna hârtia mitropolitului Șuluțiu, datată încă din 22 Octomvrie Nr. 1345, prin care provoacă pe Șaguna, că ori ambii mitropoliți să ia asupra lor acțiunea încredințată lui Barițiu și Rațiu, ori să dea și el (Șaguna) plenipotență și bani acestora spre continuarea acțiunii; la care însă Șaguna îi răspunde cu datul din 1 Noemvrie, Nr. pres. 189, că el la o întreprindere deja compromisă nu poate concurge, și că el nu poate recunoaște o acțiune în numele națiunii, decât care ese pe calea comiteului național. Încă nu apucase a expedă acest răspuns (ce sosi la Blaj numai în 9 Nov.), și iată că Șaguna se pomenește cu un decret guvernial din 2 Noemvrie, Nr. 884/866 pres., îndreptat către ambii mitropoliți, pe care îi trage la răspundere, pentru provocările comitetului condus de canonicul Fekete, către protopopii grecești (sic) spre a adună subscripțiuni și colecte în treabă națională. Mai vine după aceea și incidentul, că brașovenii depeșează în 12 Noemvrie, la adresa «Tel. Rom.», că ei au rupt plenipotența pentru Barițiu și Rațiu. Din aceste împrejurări se naște între «Gazeta Trans.» și «Tel. Rom.», niște polemii, cari devalvând în personalități, avură urmarea, că mitropolitul Șuluțiu, sumuțiat de consulenții săi neconștientioși, pierzându-și cumpătul, cu scrisoarea sa din 30 Decemvrie 1866,¹ excomunică pe Șaguna din sinul națiunii române.

sivității prin particularii adunați la Mercurea etc., oare nu te-ai înfiora Exc. Ta, dacă d. e. vre-un unionist Român, sprijinit de autoritatea organelor administrative ar adună nu sute dar mii de subscripțiuni sub asemenea pretexte, cum au circulat la adunarea plenipotențierilor pentru DD. Barițiu și Rațiu, și au pășit cu ele în numele națiunii române în direcțiunea principiilor contrare. Dar să nu mergem la posibilități, Te întreb ce zici Exc. Ta la subscripțiunile adunate prin Unguri dela atâtea mii de boeri Români în cutare jurisdicțiune (Făgăraș) în contra alegerii unui deputat român? (în contra lui Pușcariu), Ce zici de subscripțiunile din cercul Vingardului la adresa de încredere pentru Deak? sunt și acestea căli și fapte cari să reprezenteze națiunea? O! așa nici Klain, nici Bob cu Adamovici, nici Lemeny cu Moga, și nici Șaguna cu Șuluțiu nu au mai proces în apărarea cauzei naționale! (vezi scrisori apolog.)

¹ Nr. 1745 — se vede însă din stil că e fabricată de altul și scrisă numai de mitrop. Șuluțiu.

În ziua când primi Șaguna bula de excomunicațiune al lui Șuluțiu, — în 2 Ianuarie 1867 — eu din întâmplare sosind dela Făgăraș, unde eram căpitan suprem, la Sibiiu, și cercetând pe Șaguna, îl află într'o stare turburată cu doctozorul Szabó lângă sine, care-i puneă comprese reci pe cap. Întrebându-l ce are? îmi răspunde — arătându-mi cu mâna la hârtiile de pe masă, — cetește! Eu percurgând actul lui Șaguna de mai multe coale în grabă, întrebai pe Șaguna: apoi comedia asta te turbură, nu vezi că Șuluțiu și-a pierdut capul, vrei și Exc. Ta să ți-l pierzi? Ei și ce i-ai răspuns? Nu i-am răspuns încă, dară îi voi u adevărul simplu primirea fără a mai reflecta la cuprinsul ei, că sunt bolnav și nu pot! Iar doctozorul Szabó adause: trebuie hârtia băgată în foc, că de se mai ocupă cu ea, îl poate costă vieța! Eu reflectai, că nici să nu se ocupe cu ea acum, dar nici în foc nu se poate băgă, deoarece e act cu număr oficios, la care pozițiunea mitropolitului ca cap al bisericei e dator să răspundă în fond! Luai apoi toate actele referitoare la obiect spre studiare promițându-i, că voi u cercă a face un proiect de răspuns cât se poate de obiectiv. Și cu aceasta se mai mulcomi Șaguna.

Ajungând acasă la Făgăraș și cetind actul cu atențiune, am venit la convingerea, că el a fost așa de jezuitic țesut și cu intențiune ilustrat, încât nu numai să omoare moralicește pe Șaguna, dar când îl va ceti, să-l și lovească guta. Cuprinsul lui căută nu numai de a înegrî și nimici toată vieța, toate faptele și toate meritele lui Șaguna pe terenul social, politic, național, bisericesc și literar, dar descoperea fără rezervă și ura cea grozavă față de rivalul său, invidia față de superioritatea lui, și cu deosebire antagonismul cel nedumerit față cu biserica ortodoxă română, încât ar fi o enigmă, cum totuș pe lângă atari sentimente nutrite mai bine de douăzeci de ani ale lui Șuluțiu față de Șaguna, au putut totuș să stea amândoi lângă olaltă ca prezidenți ai adunărilor naționale dela 1861 încoace, dacă nu ne-o ar deslegă faptul, că Șuluțiu simțind superioritatea spiritului lui Șaguna și trecerea cea autoritativă a lui la locurile mai înalte, nu ar fi simțit necesitatea, ca alăturându-se la toate acțiunile lui Șaguna ori să-l contrabalanseze, ori să împartă meritul rezultatelor, luându-și el partea leului, ca mitropolit mai bătrân și cap al bisericei celei mai ocrotite de omnipotența catolicismului.

Eu concepând un proiect de răspuns l-am trimis lui Șaguna, care îndreptând cele de îndreptat și mai adaugând ce a crezut a mai fi de lipsă¹ l-a expedat mitropolitului Șuluțiu cu datul din 1 Februarie 1867 Nr. prez. 63. Acesta a fost lucrat svaviter in modo fortiter in re, cu care Șaguna nu i-a rămas nimica dator lui Șuluțiu; și fiindcă Șuluțiu lăsa a circula bula sa de excomunicațiune în mai multe exemplare pe la oamenii săi mai aleși, dela cari apoi și brașovenii ortodocși știură a-și câștiga un exemplar, după ce se tipări scrisorile apologetice ale lui Șaguna și după ce le cetiră, ziseră: am aflat în ele ce am așteptat!²

La aceasta replică Șuluțiu răspunde lui Șaguna sub datul 22 Februarie 1867 Nr. 238, în care zice, că Șaguna a extors dela el expectorațiunile din 31 Decembrie 1866 numai prin vătămarile din «Telegraful Român», organul lui Șaguna.³ La aceasta Șaguna în scriptul său final din 4 Martie Nr. 105, respinge învinuirea că «Telegraful Român» l-ar fi vătămat vredodată, și citând zisa apostolului Pavel către Timotei: «Alexandru Călderariu multe rele i-a făcut, plătească-i Domnul după faptele sale»; așa zice și el: «Alexandru arhiepiscopul greco-catolic multe rele mi-a făcut, plătească-i Domnul după faptele sale».

Cu acestea s'a finit dureroasa tragedie națională, a cărei actori trebuia să stea în armonie pe scena aceea, unde se tractă de reconstrucțiunea statului. Dar s'a pierdut și ocaziunea asta după cum s'a pierdut la constituirea fundamentală a Ardealului sub Leopold I la anul 1691, când Românii pierdură această ocaziune orbiți de agitațiunile proselitistice.

¹ Inscrisurile adaugate de Șaguna se cunosc nu numai din stil dar și din întreruperea firului ideilor.

² În broșura «Scrisori apologetice» Șaguna tipări numai răspunsurile sale pentru că nu se simți autorizat ale tipări și pe ale lui Șuluțiu. Acelea însă se aflau în colecțiunea documentelor lui Șaguna, ce le adunase el la cererea mea pentru mine și le încredinșase înainte de moartea lui, fratelui meu Protosincelul Pușcariu, ca să mi-le dea mie, de unde însă reclamându-le arhimandritul Popea, acum se află la el, (ca episcop în Caransebeș).

³ Stilul acestui răspuns (Nr. prez. 238) se vede că e al lui Șuluțiu, pe când actul de excomunicare al lui Șuluțiu din 31/19 Dec. 1866 Nr. 1415 se deosebesc cu totul atât în stil cât și în tendință. Se zice a fi fost elaborată de clericul fanatic Dr. Bob ajutat de canonicul Fekete.

Antagoniștii de astăzi au putut răsturnă pe Șaguna de pe terenul conducerii naționale — însă n'au mai fost harnici de a putea substitui pe altul în locul lui.²

Șaguna văzându-se așa de infam părăsit de o parte a națiunii, — văzând că din cauza pașilor celor greșiți ai acesteia, trebile naționale sunt periclitate fără de a le mai putea ajuta, și în fine văzând că de ultimul refugiu al națiunii mai restează numai biserica: nu i-a rămas nici lui alta, decât să caute de a o mântui măcar pe aceasta față de noua legislațiune.

XVII. Dieta de încoronare.

Dupăce cauza națională devenise în ăst mod derailată de pe terenul comitetului național, și părăsită de conducătorii ei autorizați prin pozițiunea lor legală, — a rămas de a fi apărută numai de ablegații dietali Români — dar într'un stadiu, când nici aceștia nu mai puteau să-i mai ajute mult.

Deputații Români aleși din Ardeal cu toții erau următorii: Alexandru Bohățiel și I. Aldulian, mai târziu Al. Lazar dela Năsăud; I. Pușcariu și Popp Gridanul dela Făgăraș; Simion Balomiri și Dr. Tincu dela Sassebeș; Ioan Balomiri și Tulbaș dela Orăștie; Ilie Măcelariu dela Mercurea; Iosif Hossu dela Cluj; Moldovan dela Vizakna; Dr. Petcu dela Hunedoara; Dr. Ioan Rațiu dela Hațeg (care însă nu s'a prezentat) și Ioan Boer dela Alba-Iulia (care în decursul dietei a răposat).²

Dupăce se redeschise dieta de încoronare — la 19 Nov. 1866, și jurnalele române se sfășiau între sine asupra întrebării, că au de a merge deputații români la Pesta sau nu? și au de a participă la desbateri sau să asiste numai la actul de încoronare? etc. — în confuziunea asta de idei — eu ca deputat al cercului inferior al districtului Făgăraș, încercai mai întâi o con-

² Barițiu Ist. Trans. III pag. 331 scrie: «Românii din Transilvania au de a-și mulțămî rezultatele cele mari naționale, afară de grația Impăratului, eminentului talent și extraordinarei istețimi diplomatice și pătrunderii politice a lui Șaguna.

² În locul lui apoi se alese canonicul Papfalvi din Blaj. Alegerea deputaților Români ardeleni se putu execută numai succesiv începând dela 15 Februarie 1866 când se alese mai întâi procurorul Moldovan la Vizakna până la 28 Maiu când se făcu alegerea deputaților din districtul Făgărașului, precând Dieta se amână din cauza războiului Prusiac.

venire a tuturor deputaților la Mercurea, spre a ne conțelege despre o purcedere solidară — primii însă răspuns dela Ilie Măcelariu din Cluj, cu datul de 14 Decemvrie 1866, că deoa-rece vre-o câțiva deputați români au trecut deja prin Cluj la Pesta, o convenire cu toții numai acolo e posibilă; iar în 3 Ianuarie 1867 primesc tot dela Măcelariu din Cluj următoarea telegramă: «Aici toți de părere să mergem la Pesta, Năsăudenii Incunoștiințați telegrafic să pornească Joi. Ilie». Iară dela Năsăud îmi sosește următoarea telegramă: «Înainte de verificare nu plecăm. Bohățiel». (NB. Municipiul Năsăud nu eră prevăzut în legile din 1848). Deci adunând eu inteligența districtului Făgăraș la o consultare, aceasta provocă pe deputații săi să meargă la Pesta, cu care ocaziune prezidentul comisiunii alegătoare în cercul inferior, căpitanul în pensiune Vasile Stanciu declară, că la caz de resignare a deputaților aleși, el la o a treia alegere nu mai prezidează, fiind convins, că atunci nu va mai eși din urnă deputat român.

Deci în Februarie 1867, plecară și deputații Făgărașului la Pesta, unde eu chemând la cvartirul meu pe deputații români din Ardeal, ce se aflau acolo, la 4 Martie constituirăm un club al deputaților ardeleni români, sub prezidiul lui Ilie Măcelariu și se însărcină Ioan Balomiri cu purtarea ziarului. Constituirea acestui Club deocamdată separat de al deputaților români din Ungaria¹ fû necesară și de aceea, că aceștia formaseră deja un

¹ Deputații Români din părțile Ungariei și din Banat în număr de 22 inși se constituiră încă pela începutul lui Februarie 1866 într'un club național, alegându-se Ant. Mocsonyi de președinte, Aur. Maniu de notar, și Babeș de bărbat de încredere spre a negoția cu Deak în trebile naționale. La început se vedeă o aplecare de apropiere între acest club și între partidul lui Deák, pentru că acesta se învoi a se luă în considerațiune și Români la alegerea tuturor comisiunilor dietale. Însă curând după aceea se răciră referințele amicale, pentrucă clubul Românilor ungureni propuse pentru comisiunea afacerilor comune patru Români, Ant. Mocsonyi, Babeș, Hodoș și Mihaly, pe când Dieta la propunerea clubului Deak aleseră pe Ant. Mocsonyi, Gozsdu, Ioanovici și Hossu; De aceea Babeș supărat că a fost izgonit, face în 21 Aprilie o propunere ca să se iă privire mai considerabilă la alegerea Românilor în comisiuni, motivând, că până acum s'au ales Români răi. Aceasta provoacă resensul Dietei, și mai târziu și scisiune chiar în clubul Român. (Vezi Concordia pag. 13—476.) Altă cauză a înstrăinării clubului român de Unguri — fără deosebire de partid, — a fost

club al tuturor naționalităților ungare, cari față de manifestările jurnalelor opoziționale române, că deputații români ardeleni să nu între în dieta Pestană, nu aflară de oportun a invita și pe deputații români din Ardeal ca să participe și ei. Clubul Românilor ardeleni hotărăște între sine o procedere solidară pe baza concluzelor, ce le va aduce prin majoritate de voturi și în principiu o pășire pe terenul activității în sensul rescriptului convocător din 25 Decemvrie 1865 — spre a mântui ce se mai poate mântui, pentru că într'aceea pertractările între dietă și domnitor înaintaseră mult în favoarea terenului legal din 1848, — și pe când dieta debăteă noua adresă către regele, întervenind Beust ca mijlocitor pe sub mână, acesta pertractă cu Deák, Andrassy și ceilalți bărbați dătători de ton ai Ungariei și stabilirea toate punctele de complanațiune deoparte în numele domnitorului, iar de altă parte în numele țărilor ținătoare de coroana Ungariei, rezervându-se ca referințele acestora față de Ungaria să se reguleze mai târziu aparte.

În 18 Februarie 1867 se publică rescriptul regesc, prin care contele Andrassy e denumit de ministru prezident al ministerului unguresc, cu Wenkheim pentru interne, Lonyai finanțe, Eötvös culte și învățământ, Horváth justiție, Miko comunicațiune și Gorové comerțul și industria. Portfoliul pentru apărarea țării și-l rezervase pentru sine ministrul prezident.

Acest minister acum desvoltă o activitate neobosită ca să dea forma recerută pactelor încheiate între coroană și între

---

că clubul Românilor invitând și pe cluburile celorlalte naționalități a se constitui într'un club a tuturor naționalităților nemaghiare, Ungurii priviră într'aceasta o coalițiune dușmănoasă lor. Cu toate acestea în comisiunea pentru legea de naționalități se aleseră Faur, Gozsdu, Ioanovici, și Ant. Mocsonyi, apoi Hossu din Ardeal, iară în comisiunea pentru regulamentul Cassei G. Mocsonyi și Vlad, în fine în comisiunea pentru Uniune din partea Ardelenilor Hosszu și Moldovan (alți Români Ardeleni încă nu sosiră la dietă). De altmintrelea clubul Românilor ungureni la dezbateră adresei, ce premerse tuturor proiectelor de lege și cuprindeau principiile conducătoare ale dietei, declară acolo că revocând toate amendamentele din anul 1861 se învoește cu cuprinsul adresei. Numai Borlea și cu Hodoș ridicară cuvântul pentru autonomia Ardealului, și pentru reincorporarea parțium-urilor la Ardeal, iar Vlad pentru formarea unei monarhii federative, însă federate nu pe individualitățile istorice, cum înțelegeau federaliștii aristocrați, ci pe naționalități.

bărbații Ungariei, prezentând pe rând proiectele de lege pentru pertractare la dietă, pe cari apoi monarhul să le sancționeze deodată cu încoronarea sa.

Față de aceste pregătiri clubul deputaților români ardeleni, ca să poată lua și din partea sa pozițiune de o acțiune corăspunzătoare exmite mai întâi din sinul său doi delegați, pe Măcelariu și pe mine (Pușcariu), ca să meargă la Deák, la ministru-prezident Andrásy și la alți bărbați de stat, spre a sondă situațiunea politică și a se informă despre tendințele regimului în privința deslegării chestiunei ardelenene. Însă mai 'nainte de a păși pe calea indigitată, Măcelariu comunicând această hotărîre, a clubului Ardelenilor români cu deputații români din clubul naționalităților ungare, aceștia îl desmântară de a întreprinde vre-o acțiune specială ardeleană, și de aceea declară în ședința conferinței ardelenene din 6 Martie, că el declină dela sine misiunea la Deák etc. primită în ședința precedentă, ci abținându-se dela orice acțiune, rămâne pasiv până la încoronare. După această declarațiune el cu vre-o câțiva consoți de părere părăsind conferința, clubul deveni prin aceea împedecat de a-și mai putea continuă consultările, mai cu seamă că deputații Năsăudului și a Sebeșului încă nu sosiseră.

A doua zi după acestea, adecă în 7 Martie — totuș Măcelariu încercă, la desbaterea asupra împuternicirii ministrilor de a organiza municipiile în Ardeal — a vorbi în dietă în limba română, însă întrerupt fiind de prezident între larma cea mai mare a dietei, fû îndrumat să continue în sensul regulamentului casei, în limba oficială a acesteia, Măcelariu însă renunță la cuvânt în limba maghiară.¹ După acest incident întervenind și feriile Paștilor, consultările clubului ardelenesc se reînnoiră sub prezidiul lui Bohățiel deputatul Năsăudului, însărcinat fiind eu cu purtarea ziarului. La 30 Maiu 1867, conferința având în vedere, că între actele antecoronaționale, cea mai însemnată eră

¹ Din incidentul acesta jurnalele române pe de o parte lăudară curagiul lui Măcelariu, pe de altă parte însă se puse în mișcare (April 1867) o adresă spre subscriere cu grămada (în massă) pentru a da deputaților români din Ardeal vot de încredere. Din partea universității săsești încă se puseră pe masa dietei în 7 Aprilie un protest în contra știrbirei drepturilor municipale săsești prin deputatul Ranicher, însă fû combătut de Fabricius.

diploma inaugurală, ce cuprinde și jurământul regelui că va susține toate legile de mai nainte, între cari erau și legile de uniunea Ardealului, fără de a fi fost acestea încă revăzute, — află timpul înțeșitor de a face din partea sa o propunere la dietă, ca în diploma inaugurală să se constate rezervarea de reviziune a legilor de uniune și să se recunoască egala îndreptățire a națiunii române din Ardeal, cu celelalte națiuni și confesiuni recepte de acolo, iar cu formularea acestei propuneri se însărcină deputatul Bohățiel; mai departe conferința hotărî, pentru cazul când ar veni la desbatere chestiunea uniunii Ardealului cu Ungaria, Românii ardeleni să fie gata cu un proiect din partea lor, în ce chip ar dori ei să se deslege această chestiune și cu elaborarea acestui proiect fui eu (Pușcariu) însărcinat.

Dupăce ambele proiecte fură elaborate — se înțelege de sine — cu privire la stadiul, în care înaintase cursul treburilor dietale, și conferința le primi, ca să le asigure și în dietă un rezultat favorabil, în 3 Iunie toți deputații ardeleni români se duseră la Deák, în cvartirul acestuia la hotelul «Regina Angliei», spre a i-le împărtăși și a-l ruga ca pe unul, dela care depindea mult, să ne sprijinească. Deák — primindu-ne pe toți — afară de Măcelariu, care rămase la poartă așteptând rezultatul, spre a-l comunica clubului Românilor ungureni, — conversă cu noi mai două oare, foarte amical. Dupăce ceti mai întâi propunerea de rezervă la diploma inaugurală, Deák ne răspunse cam acestea: «Temerile voastre în privința diplomei inaugurale sunt nefundate, numai închipuite, pentrucă legile din 1848, prin cari s'a enunțat egala îndreptățire a tuturor locuitorilor fără deosebire de naționalitate și confesiune, au abrogat toate legile prejudioase de mai nainte, iar ce privește special legile voastre ardeleni de națiuni și confesiuni recepte etc., acestea acum nu mai au altă valoare decât istorică, și toate acestea se vor regulă prin legile ce se vor aduce în privința uniunii Ardealului, a egalei îndreptățiri naționale, și a întrebuintării libere a limbilor, a autonomiei bisericilor etc. Dar fiindcă încoronarea se va întâmplă acum peste patru-cinci zile, nu mai e timp de a le pertracta ca legi antecoronaționale, ci se vor pune la ordinea zilei îndată după încoronare. Și noi — zise Deák mai încolo — am aveă încă multe proiecte de legi anticoronaționale, precum ar

fi legile pentru cvota sarcinilor și datoriiilor publice, apoi a convențiunei de vamă și de comerț față cu țările din cealaltă parte a monarhiei, apoi pentru regularea referințelor noastre față de Croația, care încă nu e reprezentată în dietă etc. Dar timpul întinșind de a veni odată în ordine legală cu încoronarea regelui, fără de care nu se poate sancționa nici o lege, — trebuie să le amânăm toate pe rând până după încoronare. Și altcum diploma inaugurală are un stil vechiu stereotip ce deobligă pe toți factorii legislativi la susținerea legilor numai în general, și de aceea specialități precum pretindeți voi nu se pot lua în ea; acestea toate însă nu împedecă, ca o legă de îmai nainte, pentru a cărei susținere trebuie să joare și regele, să nu se poată schimbă mai târziu pe calea sa legală.

Cu toate acestea — dacă voi totuș, după explicațiunile ce v'am dat, mai aveți vre-o nedumerire, aduceți propunerea voastră în dietă, și eu sunt gata a vă da și acolo explicațiunile și asigurările odihnitoare, ce vi le-am dat și aci».

Trecând apoi la operatul despre condițiunile uniunei¹ după ce Deák l-a cetit întreg, cu toată atențiunea zise: «operatul acesta este bine lucrat și cu deplină consecință logică compus, dar voi v'ați întârziat cu el. Dacă voi mi l-ați fi prezentat la începutul dietei — acum un an² — pe când toate se aflau numai în stadiul negociațiunilor de împăciuire, și părerile despre chestiunea Ardealului încă dubii, eu poate că aș fi găsit oarecari puncte de mănecare spre a scoate la cale, ca voi Ardelenii să aveți un guvern separat sub ministerul unguresc și în locul dietei oarecare comitet provincial (Landesausschuss) precum eră ideea chiar și în anul 1848, nu-mi aduc aminte bine, dar voiu căută să văd dacă a rămas vre-o urmă despre aceea în pertractările din anul 1848? Însă acum dupăcum cunosc eu părerile chiar ale Ungurilor ardeleni, în ce chip are să se reguleze uniunea Ardealului, vă spun drept, că în stadiul în care ne aflăm astăzi, nici mie nu-mi mai stă în putere de a eși cu un proiect precum e acesta, sau de a-l lua măcar de material al vre-unei pertractări în dietă. Dar pentru aceea voi veți fi pe

¹ Publicat și în «Observatorul din Sibiiu», anul 1884 No. 10.

² Când Românii erau ocupați cu încăierarea partidelor și deputații români din Ardeal încă nu erau în Pesta.

deplin îndemnizați prin legea de naționalitate și prin libera întrebuintare a limbii române în comune, în municipii și la toate oficiile publice, afară de dietă și de dicasteriile centrale, unde ca simbol al unității de stat limba va fi exclusiv cea maghiară». După unele replicări ce i-se mai făcuse din partea noastră cu privire la referințele analoge ale Croației, la izolarea etnică a Maghiarilor și Românilor prin urmare la necesitatea apropierii și alierii acestora etc., Deák răspunse: «Bine, bine! numai trebuie să vă reflectez mai întâi, că în Croația e numai o națiune și încă o națiune omogenă slavă, pe când la voi în Ardeal sunt trei sau patru, și de aceea la regularea treburilor ardeleni nu putem lua în considerațiune numai dorințele Românilor, ci și a celorlalți locuitori etc. Eu recunosc necesitatea apropierii și alierii Ungurilor și Românilor, dar noi Ungurii de panslavism n'avem nici o teamă, deoarece Croații și Polonii precum și Slavii din părțile vestului sunt națiuni catolice, cari niciodată nu vor face cauză comună cu panslavismul ortodoxiei rusești, și de aceea ei ne sunt aliații noștri cei mai deaproape și cei mai naturali etc.»¹

Cu aceste informațiuni desiluzionați eșind dela Deák, a doua zi în 4 Iunie, deputații români adunându-se de nou în conferință, Măcelariu cetind proiectul diplomei inaugurale propune, că deoarece acela e așa stilizat încât nu prejudică nimica Ardealului, deputații români ardeleni să nu mai facă nici o propunere, ca să nu dea ansă la o discuțiune în dietă, care să provoace vre-un concluz tocmai prejudicios, adăogând, că încât este el informat, nici din partea clubului național din Ungaria nu se va face nici o propunere; la această părere alăturându-se și alții, în fine conferința conveni într'aceea, că dacă la desbaterea proiectului de diplomă în dietă nu se va face din nici o parte vre-o provocare prejudicioasă în privința uniunii și a na-

¹ La această ocaziune, după ce cam isprăvisem discursul, — Deák deodată trece cu vorba la Șaguna și ne istorisi, când s'a înfățișat Șaguna mai întâi în consiliul ministrilor ungurești din anul 1848 și când a întrat pe ușe — zice Deák — m'a frapat frumseția omului acestuia.

Din altă parte am auzit, că și Kossuth înmărmurise la vederea lui — se vede din un fel de presimț, că va avea încă de lucru cu el, după cum s'a și întâmplat.

fiunilor din Ardeal, să nu se facă nici din partea Românilor ardeleni vre-o propunere; la din contră Bohățiel să pășească cu propunerea rezervatoare a conferinței; pentru cazul acesta Măcelariu însinuă, că el va păși încă cu negațiunea de competență a dietei în afacerile ardelenne.

În 5 Iunie proiectul de lege al diplomei înaugurale se primî în dietă fără dificultare, iar o propunere stilară a lui Borlea nu fû considerată.

În 8 Iunie se executară ceremoniile de încoronare, și regele sancționă toate legile antecoronaționale — prealabil în 12 Iunie, iar în formă legală la 28 Iulie 1867. Între aceste legi se cuprindeă și art. XII despre pactul dualistic încheiat pe de o parte între țările coroanei ungare și între celelalte țări ale monarhiei, — prin care purcezând din sancțiunea pragmatică dela anul 1723, se recunosc afaceri comune întregului imperiu, precum sunt trebile externe, miliția pentru apărarea comună și finanțele ce se recer pentru toate acestea, fiind de a se regulă prin delegațiunile paritetice ale ambelor părți din monarhie, — iar toate celelalte afaceri interne se rezervară pentru legislațiunea internă; — totdeodată se obligă Ungaria cu țările ei a luă o aliquota parte din sarcinile și datoriile de stat comune. Aceste quote precum și convențiunea vamală se regulară pe câte 10 ani mai întâi prin articlii XIV—XVI îndată după încoronare și se sancționară în 27 Decemvrie 1867,¹ dimpreună cu articolul XVII despre egala îndreptățire a jidovilor, de cari acum Ungaria aveă lipsă cu intețire, ca să poată face datorii de stat pe contul său spre a-și consolida pozițiunea recâștigată. Pactul dualistic, ce a pus bază nouă constituțiunei ungare și referințelor de dreptul public al ei față de cealaltă parte a monarhiei, s'a încheiat în numele tuturor țărilor ținătoare de coroana Ungariei, cu toate că Croația încă nu întrase în dieta ungară, și condițiunile uniunei Ardealului încă nu erau regulate; dar atât coroana, cât și dieta Ungariei s'au crezut a fi îndreptățite spre aceea îndată ce țările consoațe Croația, Fiume și Ardealul au fost învitate a participă în dietă la pertractarea acelu pact. Încât se atinge de Români — clubul deputaților ungureni n'a aflat de lipsă a face nici o

¹ Pactul dualistic primindu-se și din partea Reichsratului nemțesc, se sancționă pentru partea aceea a monarhiei în 24 Decemvrie 1867.

dificultate principială la desbaterea chestiunilor comune, nici în comisiune, nici în dietă, — iar deputații români din Ardeal parte încă nu intraseră în dietă pe când se debăteă acele proiecte, parte încă nu aflară cauză rezonabilă de a mai apăra centralismul Reichsrat-ului nemțesc, care acum se lăpădase de ardeleni, și derivase afacerile comune la delegațiunile paritetice ale ambelor părți ale monarhiei eșite din legislațiunile lor, acum cu totul separate.

Sub astfel de împrejurări, deputaților români ardeleni după încoronare nu le rămase alta, decât a se coînțelege mai întâi în privința ținutei față de pertractarea condițiunilor de uniune ale Ardealului. Spre acest scop ei se mai întruniră la 14—17 Iunie în conferințele lor, unde pe lângă proiectul meu (Pușcariu) mai prezentă și Hosszu un proiect pregătit de el. Conferința debătând asupra ambelor proiecte — întregi proiectul meu cu unele adause din proiectul lui Hosszu în forma cum s'a publicat apoi și în «Observatorul» din Sibiiu 1884 Nr. 10.¹

La 2 Iulie amânându-se dieta, chestiunea ardeleană veni la ordinea zilei numai în sesiunea următoare.

Ministerul ungar îndată după încoronare voind a scăpa de șefii jurisdicțiunilor, cari erau angajați cu sistemul de mai 'nainte, în 19 Iunie 1867 fui și eu ridicat din postul de căpitan suprem al Făgărașului și pus în disponibilitate, până când în 17 Decembrie 1867 fui chemat ca consilier de secțiune în ministerul cultelor pentru despărțământul trebilor greco-orientale.

La ridicarea mea din postul de căpitan suprem al Făgărașului a contribuit mult agitațiunile contelui Teleky Sándor (surdul) care ca proprietar mare din ținutul Făgărașului candidase de deputat, ca pe calea aceasta să devină și căpitan suprem al acestui district. Dar căzând față de mine în cercul inferior al districtului Făgăraș, umblă totuș să ajungă căpitan suprem. El cercetându-mă odată în pretoriul meu se jeluî, că țărării îi devastează pădurile și nu află remediu pe la autoritățile districtuale. Eu îndată trăsai clopoțelul ca să vină înlăuntru vice-

¹ O manciatate aveă acest proiect, că nu determină proporțiunea sarcinilor publice ale Ardealului față de Ungaria, — adecă așa numita cuotă — dar această chestiune se rezervă pentru timpul, când s'ar fi văzut, în ce chip are a se deslegă ea și față de Croația.

căpitanul districtului, pe care întrebându-l înaintea contelui Teleki, dacă se află la oficialat vre-o plânsoare din partea domeniului contelui despre devastări sau alte prevaricări de păduri? — și răspunzând, că nu se află, — mă îndreptai cătră contele zicându-i: «iată domnule conte, că ești rău informat!» — Cu acestea ducându-se la Cluj, pretinde dela comisarul regesc contele Pechy — delăturarea mea.

Tot pe atunci se puse în mișcare și fostul vice-căpitan din anul 1848 Jakab Gyuri, care încă așteptă dela schimbarea sistemului să fie el denumit de căpitan suprem, și de aceea înscenase o deputațiune din Ungurii din Făgăraș cătră contele Pechy, fostul guvernator în Cluj, pretinzând schimbarea căpitanului suprem. Aceasta deputațiune cu Jakab György în frunte luă și pe un amărit de român, numit: Aiser, care trecea de caraghiosul orașului, ca să arete că toate naționalitățile sunt la un gând — deși acela nu pricepea nici un cuvânt ungurește și nici nu știă de ce se lucră, ci i-se spuse că deputațiunea n'are alt scop, decât a bineventă pe comisarul regesc. Când întră deputațiunea aceasta la comisarul regesc în Cluj, eră de față și mitropolitul Șuluțiu, de care conducătorul deputațiunii făgărășene nu se sfiă a cere delăturarea căpitanului suprem actual și înlocuirea lui cu un bărbat mai patriot etc.

După eșirea deputațiunii acesteia comisarul regesc contele Pechy se înțelese cu mitropolitul Șuluțiu de a trimite la Făgăraș de căpitan suprem pe un român de confesiunea greco-catolică pentrucă până atunci fusese doi căpitani supremi după olaltă greco-orientali (Bran de Lemeny și Pușcariu); urmarea fū că în loc să denumească pe nepotul mitropolitului vice-comitele dela Cetatea de Baltă Iosif Șuluțiu, pentru care mitropolitul bătu șiaua să se priceapă iapa, se trimise la Făgăraș de căpitan suprem Vasilie Tămaș concipistul guvernial, — iară eu fui prin decretul regesc din 19 Iunie 1867 pus în disponibilitate. În urma acestei dispozițiuni, după ce am predat oficiul lui Tamas, m'am mutat provizormente cu familia la Sibiu.

Deși am fost puțin timp prezent în funcțiunea de căpitan suprem al districtului Făgăraș — dus fiind mai toată durata pe la dieta din Cluj și la cea din Pesta — totuși am folosit ocaziunea intervalelor prezenței mele de a mă ocupa și cu trebile

cele mai însemnate ale districtului, adevărat reorganiză comunele, pentru cari am elaborat și tipărit (la Filsch în Sibiu 1866) directivele pentru organizarea comunelor, un manual pentru judecătorii comunali, un statut pentru comuna colectivă Bran etc. a regenerat școalele, — a ameliorat drumurile de comunicațiune — cu deosebire pe cele leagă ținutul Făgărașului cu al Branului etc.

XVIII. Epilogul dietei de încoronare.

După amânarea dietei de încoronare membrii casei de sus și de jos s'au împrăștiat în toate părțile, ducându-se pe la ale sale sub presiunea diferitelor sentimente și dispozițiuni ale inimei. Ungurii erau în supremul lor extaz de bucurie, că dorințele lor dela 1848 — pentru cari s'au luptat și au suferit atâta timp — au venit din nou la valoare, și că valoarea asta acum s'a stabilit prin încoronarea și jurământul regelui după toate formele seculare, ce le pretindea constituțiunea țării.

Celelalte naționalități sub apăsarea îngrijirii pentru viitorul lor — mai cu seamă, că regularea referințelor naționale față de elementul venit acum la putere se amânase până după încoronare — se consolau acum numai cu speranța, că Ungurii după experiență aproape de douăzeci de ani, în cari au putut vedea ce amară e sclăvia politică, vor fi mai drepți și mai echitabili față de naționalitățile conlocuitoare.

Această speranță însă îndeosebi la Românii din Ardeal scăzû mai până la zerul barometrului ce-i înghețâ inima. De abia se finalizează actul de încoronare și ministerul ungar îndată și exoperă altissimele rezoluțiuni, prin care dizolvându-se dietele amânate din Sibiu și Cluj, cu o trăsătură de peană se declară toate legile aduse în dieta din Sibiu de nule și scoase din orice valoare.

Acest dezastru cutrierător atât eră de dureros pentru Români, încât ei în furia turburărilor numai erau în stare de a căută adevăratele cauze ale acestor urmări triste, dar acum neîncunjurabile, — ci perzându-și toată calmitatea și tot cumpătul, începură între sine un bellum omnium contra omnes. Fiecare căută și află în cel mai deaproape al său un factor vinovat, o cauză neiertabilă a pozițiunei celei precare în care ajunsese națiunea.

Acestea toate apoi deschiseră din nou terenul încriminărilor și rivalităților confesionale și personale.

La actul de încoronare luară parte pe lângă deputații cunoscuți români și arhieriei români de ambele confesiuni — afară de mitropolitul Șuluțiu, care-și scuză absența cu bătrânețele și cu starea cea sdruncinată a sănătății. Mitropolitul Șaguna a participat la actul încoronării în biserica lui Mathia din Buda — dar la conductul regal, unde și episcopii trebuiau să călărească — Șaguna n'a mai luat parte — scuzându-se cu neputința de a călări din cauza unei vătămări la buric, de care pătimea de mult.

Absența mitropolitului Șuluțiu dela actul încoronării se luă din partea ultraiștilor români drept merit — pe când înfățișarea lui Șaguna la încoronare se explică ca un act de tradare națională și în contra autonomiei Ardealului — deși el tocmai așa de bine eră mitropolit român ortodox al Ardealului ca și al Ungariei.

Mai urmă și decorarea mitropolitului Șaguna cu coroana de fier cl. I și a lui Gozsdu cu ordul Leopoldin cl. III, — fără ca să fie decorat totdeodată și mitropolitul Șuluțiu, — apoi iritațiunea ambițională între oamenii partidului acestuia a câștigat nutremânt nou, care transplantându-se și pe terenul jurnalistic român, națiunea deveni din nou împărțită în două tabere inimice.

Între astfel de auspicii, prima ocaziune de a se adună inteligența română se dădă cu întrunirea generală a Asociațiunei transilvane pentru literatura și cultura poporului român, ce se țină la 26 August 1867 în Cluj.

Acî trebui a se dà expresiune demonstrativă în contra lui Șaguna despre una, iar despre altă parte vot de încredere celui mai pronunțat antagonist al aceluia, — lui Papp László, prezidentului dela tribunalul suprem al Ardealului, ce se mutase dela Viena la Cluj, — un vot de încredere ce credeau ei a fi de lipsă, și pentru de a-i întări pozițiunea oficială, ce acum eră în pericol de a o pierde.

Sub prezidenția lui ad-hoc, adunarea generală a Asociațiunei îl alese de prezident pe lângă votizare nominală apertă, cu abaterea praxeii observate la alegerea secretă cu cedule a prezidentului de mai 'nainte Șaguna, — iar pe acesta — îl de-

lătură fără să-i descopere mulțămăta pentru înființarea acestei Asociațiuni, ce o a fost condus dela început până atunci.

Bucuria pentru delăturarea lui Șaguna din prezidenția Asociațiunei a fost la culmea ei în Blaj — unde mitropolitul Șuluțiu dând un banchet în onoarea noului prezident, a dat expresiune părerii sale de bine pentru delăturarea rivalului său — prin aceea, că — în contra datinei sale proverbiale de moderațiune dietetică — excedând de astădată în mâncare și beutură, din aceea și-a atras aprindere de intestine și la vre-o câteva zile a și murit (în 7 Septemvrie 1867).

Mitropolitul Șaguna văzându-se acum părăsit de națiunea cea ingrată nu numai de pe terenul politic dar și de pe cel literar — s'a retras în ostracismul său, între marginile sferei bisericesti, ca cel puțin pe aceasta să o mântuie — pe cât îi va sta în putință — de pericolele ce o ameninșau.

De aceea el umblă cu înțetire pe la curte și pe la noul minister ungar, și cu deosebire pe la conșcolarul și amicul său din copilărie baronul Eötvös, acum ministrul cultelor și al învățământului public — pentru inarticularea în legile Ungariei a mitropoliei române ortodoxe și a autonomiei bisericesti.

Dupăce însă dieta se întruni în 30 Septemvrie 1867 numai pe un timp scurt, cu deosebire pentru împuternicirea ministerului în privința sarcinilor publice, pe anul următor, și de aceea amânându-se din nou în 30 Decemvrie pentru sărbătorile cărlegiului, se readună din nou numai în 4 Martie 1868, ministrul Eötvös deveni în pozițiune de-a prezenta proiectul de lege pentru biserica ortodoxă română numai în 30 Martie 1868 în Dietă, unde după desbateri serioase primindu-se se sancționă în cunoscutul articol de lege IX din anul 1868.

În chestiunile politico-naționale — dela care-l depărtă națiunea militantă — Șaguna nu a mai putut lua parte activă și cu atât mai puțin conducătoare — iar națiunea care a fost harnică de-a răsturna un far luminător, cum i-a fost Șaguna mai un pătrar de secol — n'a fost în stare a mai afla un alt Șaguna.

De altmintrelea — afacerile politico-naționale fără de Șaguna acum au decurs în următorul mod:

Cu începerea dietei în 30 Septemvrie prezidiul acesteia anunță, că deputatul Mercurei Ilie Măcelariu și-a depus man-

datul fără motivare, — iar în 10 Octomvrie 1867 anunță că Ilie Măcelariu fiind din nou ales și-a prezentat credenționalele; — Ilie Măcelariu adevărat stând sub presiunea jurnalelor române, cari erau de părere, că după ce deputații ardeleni au fost aleși numai pentru actul încoronării, a crezut de cuviință de-a apela din nou la votul alegătorilor, și după ce fu din nou ales, el intră din nou în dietă ca deputat constituțional.

Însă jurnalistica română nu eră mulțumită nici cu atâta, ci pretindea, că deputații români din Ardeal — terminându-și misiunea cu actul încoronării — să iasă din dieta Ungariei. De aceea deputatul Hațegului Ioan Rațiu, în 14 Martie 1868 rezignează cu motivarea în sensul acela.

Nemulțămirea Românilor ardeleni cu rezultatele dietei din Pesta crescând tot mai tare își află expresiunea sa și în pronunțamentul din 15 Maiu 1868 făcut din anza aniversării de douăzeci de ani ai adunării naționale din 1848. În acest pronunțament nu se pretindea mai puțin decât cassarea tuturor hotărârilor dietei pestane în privința Ardealului, restituirea dietei sibienă și reactivarea tuturor legilor aduse acolo.

Acest pronunțament aflând un ecou și la Slovaci aceștia încă se adunară în 6 Iunie, ca la aniversarea zilei din 6 Iunie 1861 când ei adunați la Thurocz-St.-Marton, cerură dela Schmerling a se înființa o Slovacie din cele 13 comitate slovace — situate în nordul Ungariei.

Asemenea mișcări în contra consolidării Ungurilor se înscenează și între Sârbi sub conducerea lui Miletici, și între Ruteni sub Dobransky. Aceștia adunând la 15 Iunie în Pesta o seamă de Ruteni, Slovaci, Sârbi și Români, în care se subscrie o petițiune pentru regularea chestiunii de naționalitate.

Între astfel de împrejurări regimul ungar — se văzu constrâns de-a lua măsuri represive, precum eră destituirea lui Miletici din postul său de primar în Neoplanta, penzionarea lui Măcelariu și Dobransky, și mai târziu destituirea lui Babeș din postul său ca jude la forul apelator din Pesta, — cu deosebire însă prigonirea înscenătorilor pronunțamentului dela Blaj, în privința căruia la interpelarea lui Măcelariu în 14 Iulie, ministrul justiției Horvath răspunse că el va pune sub acuzațiune pe respectivii pentru trădare de patrie. Totuși la intervenirea

celorlalți deputați ardeleni români, între cari eram și eu — ministrul Horvath sistă procesul criminal intentat prin procuratura din Maros-Vásárhely în contra autorilor pronunțamentului dela Blaj.

Între astfel de iritațiuni se discută în dietă cele mai importante proiecte de legi privitoare la biserica ortodoxă-română, la școalele și învățământul public, la chestiunea de limbă și naționalitate, la unirea Croaței și a Transilvaniei cu Ungaria etc.

Mai întâi se discută proiectul de lege pentru despărțirea ierarhică a Românilor de Sârbi în cele dintâi zile ale luni lui Maiu, va să zică până când Ungurii încă nu erau în măsură mai mare iritați asupra Românilor, după cum veniră ei apoi după pronunțamentul din 15 Maiu.

Dieta Ungariei — afară de vre-o câțiva — prețiși păgubași sârbești, și de vre-o câțiva săcui încăpăținați din Ardeal — arată sub conducerea liberalului ministru baron Eötvös mare simpatie pentru cauza bisericeii române.

Anume la § 6 (al legii IX din 1868) ce veni la desbatere în ședința din 8 Maiu — după ce propunerea mea de-a se numi și biserica română ortodoxă ca și cea sârbească în § precedent, (5) — *națională* — fû mai cu seamă din partea Săcuilor ardeleni foarte vehement combătută¹, se sculă ministrul Eötvös și sprijinind propunerea mea cu motivarea că e o consecință logică a §-lui 5 — făcû ca casa să o primească, și așa să devină în putere de lege.

Însă legea aceasta (IX—1868) avû și o parte fatală pentru Români. Grecii adecă dela Brașov ca și cei din Pesta având bisericile lor laolaltă cu Români, purtau în contra acestora pentru hegemonia limbei grecești și pentru scoaterea Românilor din biserică încă din secolul trecut (1788), procese, ce nu se curmaseră încă definitiv și făceau existența laolaltă nesuferibilă. De aceea ei aflară din incidentul despărțirii ierarhice a Românilor de Sârbi — ocaziunea cea mai binevenită de-a se socoti

¹ La desbaterea acestei legi precum și la desbaterea legii școlare, unde luai gimnaziul român din Brașov în apărare, deputatul Berzenczei se sculă de repețiteori contra mea zicând: că cum poate un consilier ministerial pentru culte să vorbească în contra ministrului său, la care eu îndată reflectai, că eu vorbesc ca deputat nu ca consilier ministerial.

în ce chip s'ar putea și ei emancipă atât de Români cât și de Sârbi. Spre acest scop ei câștigând pe vre-o câțiva deputați unguri din Pesta și Săcui din apropierea Brașovului, mijlociră prin aceștia primirea unui § nou adecă al 9-lea în proiectul de lege încă până eră sub preconsultare în comisiunea dietală, prin care se garantă autonomia bisericească pentru acei creștini de religiuena ortodoxă-orientală cari nu sunt nici Sârbi, nici Români, — subînțelegându-se așadară aci atât Grecii, cât și dacă ar deveni vre-o comună bisericească de-a se maghiariză, sau vre-o comună ungurească de-a trece la biserica ortodoxă-orientală, atunci acestea să nu fie subordonate bisericei naționale sârbești sau românești¹.

Urmarea fù că Grecii din Pesta nu mai primiră în comunitatea bisericească nici un Român, și așa ei câștigând pentru sine și pe macedo-românii grecizați în 6 Februarie 1888 scoaseră limba română din biserică, iară Grecii din Brașov câștigară prin proces pe calea judecătoriei scoaterea Românilor din biserica comună fără de nici o escontentare din averea cea mare lăsată bisericei de principele român Brâncoveanul.

Ideea baronului Eötvös eră încă peatunci de-a creă o ierarhie grecească, crezând că în Ungaria se vor află vre-o patruzeci până la cincizeci de mii de Greci, — la ceeace eu îi reflectai, că nu se află nici patru-cinci sute de suflete în toată monarhia. Dar despre aceste două biserici grecești din Brașov și Budapesta, cu care m'am ocupat și le-am studiat cu deamăruntul încă de când eram în ministerul lui Eötvös consilier de secțiune, și referent în afacerile greco-orientale bisericești și școlare, — voi vorbi într'un tractat separat.

Acum să trecem la luarea firului de unde l-am lăsat.

În considerarea necesității de a se apăra cu puteri unite drepturile de naționalitate și limbă față de proiectele de lege, ce erau în privința aceasta puse în vedere — se formă clubul central așa numit al naționalităților, în care acum înțrară și deputații ardeleni români.

În acest club se aflau vre-o 14 din părțile Ungariei, 9 din părțile banatice și vre-o 13 din părțile Ardealului, cu totul vre-o 36 deputați Români, — anume: Andreiu, Anton, George și Ale-

¹ § 9 al legii IX din 1868 în dietă se primi fără de nici o discuțiune.

xandru Mocsonyi, Babeș, Vlad, Jvacskovics, Medan, Varga, Gozdu, Papp Sigism., Papp Simeon, Papp Gligore, Maniu, A. Roman, Hodoș, Borlea, Mihályi, Végső, Faur, Ioanovici, Popovici-Deseanu, Popovici Sigismund și Demetriu Ionescu, apoi ardelenii mai sus înșirați.

Erau aceștia un număr considerabil, care formă o forță de 72 voturi pro sau contra în dietă, — și dacă ei luau pentru interesele specific române o pozițiune mai practică, puteau să constrângă și regim și dietă de a lua cont de prezența lor mai mult decât cum s'a întâmplat. Însă deputații români nici nu s'au constituit într'un club propriu românesc, nici n'au putut câștiga pentru sine pe toate naționalitățile din Ungaria; ci de abia au putut atrage la sine vre-o 7—8 Sârbi și vre-o 2—3 Ruteni; — iar pe Sasii ardeleni, pe Nemții și Slovacia din Ungaria nu i-au putut câștiga.

De aci urmarea a fost, că în clubul naționalităților — în loc de scopuri practice — predominau mai mult idealuri teoretice, și românul Babeș se întreacă cu sârbul Miletici și ambii cu ruteanul Dobrzansky, despre aceea, că cum să răstoarne dualismul, cum să introducă votul universal, și cum să împartă Ungaria în cantoane naționale.

Iar cei patru Mocsonyi-ești, a căror pozițiune socială mai înaltă avea chemarea de a face pe mijlocitorii între națiunea maghiară și română — trebuiră să țină umerii la toate extravaganțele clubului slovaco-român.

Prin acestea toată națiunea română se înfățișă ca aliată cu panslavismul cel mai dușman Ungariei.

Urmarea fû că Ungurii din zi în zi deveniră tot mai rezervați și restrânși cu concesiunile față de naționalități, până când succedându-le împăciuirea cu Croația, se văzură destul de tari de a delătură orice considerațiuni față de celelalte naționalități și cu deosebire față de Ardeal.

Croații — cari rezistară atât lui Schmerling de a intra în Reichsrath, cât și Ungurilor de a intra în dieta din Pesta până ce nu li-se vor împlini toate dorințele, de cari se ținea reîncorporarea Slavoniei și Dalmației, a graniței și a Fiumei, apoi încoronarea regelui cu coroana lui Zvonimir etc., — acum dupăce văzură că Nemții și Ungurii au încheiat pactul dualismului și

că regele se încoronă cu coroana Sfântului Stefan, — părăsiți de toate părțile, și dați pe mâna ministerului ungar, care exoperă o dietă croată cu majoritate maghiaronă — se văzură siliți a primi foaia nescrisă ce le-o oferî Deák și a se împacă cu orice preț cu Ungaria. Condițiunile uniunei cu Ungaria fură: autonomia țării în afacerile administrative interne, în justiție, în cult și în învățământ, — pe când afacerile celelalte, precum finanțele, apărarea țării, comunicațiunea și negoțul, cu poștele și telegraful — se subordinară ministerului ungar și prin acesta afacerilor comune cu întregul imperiu. Pentru afacerile interne Croația are dieta sa provincială, din care trimite 29 deputați în dieta ungară (unde sunt 405) și doi magnați în casa de sus, — iar de aci 4 delegați dintre cei 29 deputați și unul dintre magnați în delegațiunea pentru cauzele comune cu imperiul. Pentru acoperirea trebuințelor interne ale Croației ministrul Ungariei pune 2½ milioane la dispozițiunea dietei croate. Acest pact se primî și se sancțiună prin art. XXX din anul 1868 al Ungariei.

În 24 Noemvrie 1868 intrară 29 deputați ai Croației în dieta Ungariei spre cea mai mare bucurie a Ungurilor — tocmai în ziua când se puse la desbatere legea de naționalitate. Bucuria jubilară a dietei ungare, că după douăzeci de ani de întrerupere văzû pe frații săi Croați iar în mijlocul său, se conturbă prin propunerea ce urmă din partea lui Ilie Măcelariu și a consoților săi cu privire la proiectul de lege despre uniunea Ardealului cu Ungaria, ce se prezentase cu o zi mai înainte. Măcelariu adecă cerea relegarea acestei chestiuni la dieta din Sibiu. Resensul dietei din Pesta la această propunere revoltase spiritele, încât de abiă după o oră se putû face liniște spre a intră în desbaterea legi de naționalitate.

În privința aducerii unei legi pentru egala îndreptățire a naționalităților din Ungaria, dieta Ungariei din anul 1861 ca să câștige pe naționalități spre a se rupe de gravitatea spre Viena, exmise o comisiune ca să elaboreze un proiect de lege; acesta se și prezentă dietei în 9 August subscris de referentul if. Bartal György, iar dieta primindu-l în principiu, declară că îndată ce dieta se va întregi (cu Croația și Ardealul) și regele se va încoronă, acest proiect se va ridică la valoare de lege.

Deși deputații români cari erau membrii acestei comisiuni Aloisiu Vlad și Sigismund Popovici au dat în contră un vot separat pentru extinderea drepturilor naționale — totuș putem zice, că proiectul comisiunii primit și de dietă eră cu mult mai favorabil ca cele ce au urmat în anul 1867/8.

Dieta Ungariei redeschisă la anul 1865 exmise din nou o comisiune preconsultătoare în privința chestiunii de limbă și naționalitate, — însă aceasta comisiune acum — din ce se întâreau Ungurii mai tare în pozițiunea recăștigată în urma împăciuirii cu Nemții și cu regele, de aceea scădeau în concesionile lor față de naționalități. Rezultatul consultațiunilor comisionale se manifestă într'un proiect nou al lui Nyári, care eră numai o negațiune a promisiunilor făcute la 1861 când și Ungurii erau strămtorați. Chestiunea aceasta se ventilă și în clubul central al naționalităților, la care acum erau admiși și deputații ardeleni. Acî se formulă contra-proiectul clubului de naționalități,¹ ce se prezentă mai întâi comisiunii dietale ca vot separat subscris de Anton Mocsonyi, Stefan Branovacs și Svetozar Miletics, cari pretindeau împărțirea Ungariei după cele șase naționalități, și împărțirea tuturor beneficiilor de stat în proporțiunea națională, precum e limba, oficiali, școli etc.

Eră evident, că după proiectul acesta al naționalităților, preponderanța Ungurilor s'ar fi restrâns numai la teritorul, unde ei sunt mai compacti, între Tisa și Dunăre, — iar ceialalți Unguri și Nemți ar fi devenit sub heghemonia Românilor, Sârbilor, Slovacilor și Rutenilor, — ceea ce acum în stadiul în care ajunseseră Ungurii cu succesele lor, se pareă o absurditate. De aceea nici Sasii din Ardeal, nici Nemții din Ungaria, ba chiar nici Slovacii nu se alăturară la acest proiect, — iar Românii din Ardeal trebuiau să țină mai mult la legile aduse în Sibiiu despre limbă, decât la proiectul naționalităților, ce nu se potriveă pentru dânșii. Când legea de naționalitate se petreceă prin secțiunile cele năue ale dietei, eu și Babeș dintre Români ne aflam în secțiunea VI, unde eră și Deák împărțit.

¹ Pe baza programului conferinței naționale române și sârbe din 16 Aprilie 1868, unde subscriindu-se o adresă către dietă, aceasta se prezentă prin Al. Mocsonyi în ședința din 20 Aprilie, care o relegă la comisiunea dietală exmisă în cauza naționalităților.

Acolo eu¹ cu proiectul de lege din 1861 în mână mă sculasem și zisei adresându-mă de-adreptul cătră Deák: că despre o parte noi Români din Ardeal nu putem veni într'o pozițiune mai nefavorabilă în privința drepturilor naționale, decât cum le-am avut în Ardeal, iar despre altă parte chiar dacă luăm în considerare numai naționalitățile din Ungaria mai îngustă, apoi Ungurii trebuie să-și aducă aminte că la anul 1861 și-au dat cuvântul de onoare, că îndată după încoronarea regelui acel proiect va deveni în valoare de lege, — și acum ce vedem? o negațiune oposită dela vorba dată! La aceasta Deák — îmi ceru cartea — din care cetisem vre-o câteva pasage — zicând cu voce iritată: add ide azt a könyvet! — și dupăce trecu cu ochii peste proiectul din 1861 — sistă ulterioarele desbateri, zicând că va face el un proiect de lege nou.

Celelalte 8 secțiuni primiseră deja proiectul lui Nyári, și așteptau să-l primească și secțiunea a IV-a și a trimite un raport pentru comisiunea centrală.

Dupăce însă înțeleseră că Deák vreă să deă lucrului altă direcțiune și a se întoarce la proiectul din 1861 se revoltară, și seara în club o deputațiune de vre-o 40—50 inși² cu Paczolay (pe care foile umoristice îl numiau «alter Deák» pentru asemănarea fizică-corporală) în frunte declarară, că dacă Deák nu va primi proiectul lui Nyári, ei trec cu toții la opozițiune.

Deák deoparte legat de cuvântul dat naționalităților, iară de altă parte terorizat chiar de partida sa, elaboră un proiect nou care apropiindu-se de cel din 1861, să împace partidele, fû primit de comisiunea centrală și prezentat dietei împestrîțat cu cuvintele «*a lehetőségig*», adică «încât e cu putință» pe baza căreia apoi mai târziu să poată zice, că nimic nu e cu putință pentru naționalități.

Contrapropunerea naționalităților mai sus amintită fû apărută de Dr. Al. Mocsonyi, în două cuvântări mai frumoase decât rezultatul lor.

Eu și Bohățiel la desbaterea generală am descoperit dorința, de a se regulă chestiunea de naționalitate și limbă pentru Ardeal, cu ocaziunea legii pentru uniunea Ardealului. Asemenea dorință exprimă și Ranicher în numele Sasilor.

¹ Vezi «Albina» 1868.

² Mai cu seamă ardeleni săcui.

A patra zi a desbaterei generale, adecă în 28 Noemvrie, punându-se proiectul comisiunei la vot nominal, se primî din 405 ablegați, cu majoritate de 267 voturi, față de 24 voturi contrare și 134 absente. Între Românii cari au votat contra, au fost: Babeș, Balomiri Ioan, Măcelariu, Maniu, Medanu, Mocsonyeștii (afară de Anton, absentat), Bohățiel, Borlea, Pop Sigism., Popoviciu Deseanu, Popoviciu Sigismund, Pușcariu, Roman, Tincu, Tulbașiu și Varga, — dintre Sârbi: Dimitrievics, Manoilovics, Miletics, Stoiacskovics și Trifunacz, apoi ruteanul Dobrzansky.

Dupăce se primî proiectul majorității, Mocsonyi și Miletits declarară în numele naționalităților, că ei nu iau parte la desbaterea specială, — la ceeace Deák răspunse, că nu poate aici nimenea declară ceva în numele unei naționalități, pentrucă deputații nu reprezintă naționalități, ci simplu cercuri electorale.

Așa trecu această lege și peste desbaterea specială, fără ulterioara pedecă și se sancționă prin art. 44 din a. 1868.¹

Prin legea aceasta Ungurii — își asigurară hegemonia limbei maghiare, iar limbele celorlalte naționalități se strâmtoriră între marginile comunităților, în biserică și în învățământ în școlile confesionale.

Imediat după primirea legii de naționalitate în 1 Decemvrie urmă desbaterea legii asupra «Uniunei Ardealului cu Ungaria»² — Măcelariu își motivă — între răgnetele întrerupătoare — propunerea sa de a se relegă această chestiune la dieta din Sibiiu; Pușcariu își descoperi dorința, că precum s'a încheiat

¹ În casa de sus primatele Ungariei (slovac) combătând principiul de naționalitate, fu resfrânt de episcopul român Szilagyî și de patriarhul Mășirevics.

² Cu vre-o câteva zile înainte de a veni la ordinea dietei proiectul de lege pentru Uniunea Ardealului, noi vr'o câțiva deputați ardeleni: Eu, Bohățiel etc. din nou ne-am dus la Deák spre a-l înduplecă de a primî proiectul meu — analog cu al Croației — și amintit la pag. 113 (Observatorul Nr. 10 din anul 1884), însă Deák ne răspunse că acum mai puțin prospect e de a se luă atari dorințe în considerațiune. Dupăce așadară nici Deák de o parte nici clubul naționalităților n'au voit a luă acest operat în băgare de seamă, deputații ardeleni cari țineau la el, ca să nu apară scisiunea și în dietă, preferiră a nu-l prezentă la dietă. El avu oarecare apreciere numai după 15 ani în Observatorul Nr. 10 anul 1884.

pactul cu provinciile cislaitane, apoi cu Croația pe calea înțelegierilor și învoielilor reciproce, așa să se caute mod și ocaziune de-a se deslegă și chestiunea uniunii Ardealului pe calea concertațiunii și învoielei bilaterale între ambele țări.

Hosszu care prezentase încă din 14 Noemvrie un proiect de lege electoral pentru Ardeal — văzând că legea de uniune se precipitează fără a se mai lua în considerațiune interesele Românilor și ale Sasilor, se exprimă, că speranțele lui de 20 ani acum le vede deodată nimicite.

Înzadar se încercă și sasul Ranicher de-a exoperă o amănare până în sesiunea viitoare spre a pregăti lucrul mai bine, — ministrul internelor baronul Wenkheim, persifiă aceste dorințe cu cuvintele: Noi avem destulă răbdare, totuș ne rugăm de contrarii noștri a resignă la cuvânt, ca legea să devină cât mai curând sancționată», la cece episcopul săsesc Binder răspunse: că el tocmai contrarul voiește, ca legea să nu se sancționeze. Într'o zi se silnicî primirea legii de uniune, cece în faptă e o fuziune desăvârșită a țării Ardealului în contra voimții Românilor și Sasilor². Ea se sancționează prin art. 43 din 1868. Ungaria pentru pierderea de jumătate a Croației se despăgubi prin câștigarea deplină a Ardealului.

Ca un fel de recompensă se primî cu art. 38 legea școlară, care recunoaște existența școalelor confesionale cu limba de propunere a respectivei naționalități; art. 39 despre inarticularea metropoliei greco-catolice române și a episcopatelor din Lugoj și Gherla; art. 48 despre cauzele divorțiale la căsătorii mixte; — art. 53 despre reciprocitate între confesiunile creștine (la cece nici dieta din Sibiu nu ajunseser).

Ca să nu iasă nici jidanii cu mâna goală se șterse străngerea uzurei, — și proprietarilor celor mari li-se deschiseră izvoare nouă de venite din despăgubirea dijmelor ce li-se ga-

² Eră în proaspătă memorie la Unguri uniunea Moldovei cu România, căreia ei voiră a-i da un contra pond prin uniunea Ardealului. Această împrejurare și coalițiunea naționalităților în adunarea din Timișoara și în clubul central precumpăniră și la deciderea Ungurilor ardeleni, cari până atunci stau la îndoiială, oare să nu păstreze ei totuș vre-o oarecare autonomie pentru Ardeal? (vezi și necrologul contelui Banffy în «Pester Lloyd» Nr. din 1868).

rantă prin legea art. 29¹ — iar aristocrației de bani i-se dădă mai multe concesiuni pentru construirea de drumuri ferate.

Delegațiunea convocată pentru prima oară se arată practică, — și așa se încheie în 9 Decembrie 1868 trieniul dietei de încoronare, ce încoronă toate dorințele Ungurilor nutrite dela 1848 încoace, — iar naționalitățile, în deosebire României se văzură dați în discrețiunea elementului maghiar, cu care ori n'a știut, ori n'a putut să se împace.

Dacă ei au greșit, că n'au putut face aceasta, apoi în desperarea lor — ducându-se pe acasă — au căzut într'o greșeală și mai mare — în greșeala pasivității politice, prin care ei și-au săpat groapa proprie.

Istoria lor politică de aci încolo e istoria pasivității, istoria cea mai tristă decând trăiesc Românii cu Ungurii laolaltă. Eu am scris despre această pasivitate mai întâi în «Telegraful Român» la 1872 — apoi în «Viitorul» din anul 1884 în 25 de articoli. Dacă voi mai putea continua descrierea evenimentelor ulterioare în forma, în care am început și am ajuns până aci, — apoi o voi face a treiaoră iar sub titlul de «Pasivitatea Românilor și urmările ei»²

* * *

Acî încheind îmi însemnez numai următoarele episoade din viața mea particulară și oficială pe timpul de când ești din funcțiunea ca căpitan suprem al districtului Făgăraș și de-venii în disponibilitate:

¹ Prin legea aceasta ștergându-se limitarea uzurei, a căzut jertfă aceleia mai întâi poporul rural îndatorindu-se pe la jidani cărciumari pe lângă uzura nemaipomenită, precum eră dela tot florenul pe zi un crucer — până și 10 cruceri — mai adaugându-se și spese procesuale și execuționale — încât în scurt timp culeseră multe din moșiile țărănești. Numai după ce jidani așa înavușiți nu se mai mulțumeau cu moșiile țărănești, ci începură a-și tinde mâna și la castelele și domeniile aristocratice, atunci mai întâi la 1877 apoi la 1883 se văzū legislațiunea îndemnată a luă măsuri mai aspre în contra uzurăriei. Dar cam târziu! Domeniile cele mai frumoase erau deja în mâna jidovilor, cari maghiarizându-și numele — se mestecă cu aristocrația ungară de neam.

² Am făcut-o în partea a II-a.

Intervenirea mea în cauza de drept a comunelor românești de pe așa zisul «Fundus regius». Fiindcă tot în anul 1863, când prin influința lui Reichenstein au fost lipsiți Grănițerii români de munții lor,¹ fură desmembrate prin cancelaria aulică transilvană și scaunele Săliștei și al Tălmaciului de «Fundul regesc» și Românii din aceste scaune fură socotiți în rândul jobagilor cu consecințele sale de drept, — a fost de lipsă, ca această nedreptățire să se repara.

În conștințare cu comunele românești din aceste scaune am compus eu pe baza datelor istorice o petițiune în formă de memorand² și în calitate de deputat al dietei din Pesta, o-am prezentat dietei în anul 1868. În acest memorand susținând cu argumente temeinice autohtonă veche a Românilor de pe fundul regesc și egalitatea lor de drept față de ceilalți locuitori — am cerut reîncorporarea comunelor românești din numitele scaune cu celelalte scaune și județe.

Memorandul prezentat de mine în dieta din Pesta a fost combătut de fruntașul sas, avocatul Dr. W. Bruckner, care trase consecințe de drept nefavorabile pentru Români. Cu toate acestea memorandul n'a rămas fără urmări, căci ministerul de interne cu Nr. 20,826 din 21 Ianuarie 1869 a dispus reîncorporarea scaunelor Săliște și Tălmăciu la fundul regesc.

În anul 1871 fiind în pregătire proiectul de regulare urbană, comunele românești din scaunele Săliște și Tălmăciu au înaintat în anul 1872 ministrului de justiție Horváth B. o petițiune pentru a se considera Românii egal îndreptățiți cu Sasii. Această petițiune a fost lucrată pe baza documentelor cuprinse în memorandul meu, completate cu alte documente importante, de avocatul din Sibiu Dr. Ioan Borcia, și prezentată ministrului în traducere maghiară de avocatul ungar Simon Florent din Cluj.

Această petițiune încă a fost de folos, căci ministrul la aducerea legii urbariale a eximat deocamdată numitele scaune, — rezervându-se pe mai târziu regularea referințelor lor urbariale. Într'aceea în anul 1877 prin ordinațiunile ministeriale din

¹ Vezi pag. 79.

² Emlékirat — Memorand — tipărit în broșură în limba maghiară și în «Gazeta Transilvaniei» din anul 1868 în limba română.

8 Februarie Nr. 711 și din 2 Martie Nr. 951 s'a enunțat, că comunele românești din scaunele Săliște, Tâlmaciu și comunele Brănene din districtul de odinioară al Brașovului fac parte din fundul regesc și sunt părtașe la averea universității, ceea ce a cauzat Sasilor mare nemulțămire și supărare.

Fiindcă Sasii au făcut în trecut și vor face și în viitor¹ din istoria patriei noastre, o armă pentru a susține și apăra privilegiile lor usurpate față de Români, nu va fi de prisos a-mi descoperi și aci pe scurt convingerile mele despre colonizarea Sasilor în părțile noastre.

Expedițiunile cruciate, trăgând cu sine o mulțime nenumărată de oameni lipsiți de pământuri, mai cu seamă din șesurile Rhinului, constătătoare mai ales din Flandrezi, prea des împorate, au lăsat în călătoria lor spre Orient un șir de coloniști nemți prin Scepus-ul și Sătmar-ul Ungariei-superioare, precum și mai departe prin Sălăgiu, Deș, Bistrița, Rodna, Reghin, Murăș-Oșorheiu, Cluj, Turda, Trăscău, Aiud, Alba-Iulia, apoi prin părțile meridionale ale Ardealului (ducatul Amlășului) pe Murăș, Târnave și Olt, începând dela Orăștie până la Baraoltul-săcuesc, — care teren apoi mult timp, s'a numit și Țeara-săsească, a cărei imunități politice și bisericești sub un comite suprem politic și un preposit bisericesc independent de episcopul Ardealului, se întăriră prin cunoscutul privilegiu Andrean din anul 1224.²

¹ Autorul «*Notițelor*» etc. n'a trăit să cetească și să cunoască studiul arhivarului cetății Sibiiului și al universității fundului regesc, G. Müller tipărit în «*Archiv für siebenbürgische Landeskunde*» Tom. 38 fascicollii 1—2, 1912, sub titlul «*Rumänen in Siebenbürger Sachsenlande*», — prin care încearcă să dovedească, că Români din fostul «*fundus regius*» au fost un fel de jobagi ai Sasilor, — nici recensiunea la această scriere, făcută iară de un intelectual sas, R. Br. și publicată în revista «*Landeswirtschaftliche Blätter*», care laudând pe G. Müller pentru lucrarea sa, trage din ea consecuințe de drept pentru excluderea Românilor dela averea universității, — nici argumentele șubrede, anahronistice ale unui deputat sas — întârziat, folosite în anul acesta în dieta din Pesta pentru restrângerea dreptului electoral pentru Români.

(Nota editorului).

² Tenoarea acestui privilegiu seamănă mult cu privilegiul lui Ladislav V, din 29 August 1457 dat celor opt districte românești din Banatul Timișan, reînviind imunitățile lor recunoscute încă de mai înainte și de Sigismund regele Ungariei (1387—1437).

Iată așadar — originea cea adevărată a colonizării Ardealului cu Sasi¹ numiți de Români până în ziua de astăzi — Floanderi, cari o pun a fi urmat la chemarea lui Géza II între anii 1141—1161. Concedem, ca să fi urmat o parte de colonizare și sub Géza, dară — deoarece din diferitele dialecte ce le vorbesc și astăzi Sasii ardeleni, se vede, că ei n'au venit toți deodată, ci succesive în decursul duratei expedițiilor cruciate, și din diferite părți ale Germaniei-de-jos, nu greșim dacă vom susține, că expedițiunile cruciate au dat ansă la aceasta colonizare² și că scopul principal al ei a fost semănarea și înrădăcinarea catolicismului în Ardeal, îndreptat în contra șismaticilor români, și nu pretextul — cum zic ei — de a împopula și cultivă locurile deșerte de prin Ardeal.

Cumcă locurile ocupate de coloniștii Sasi n'au fost deșerte³ și fără stăpâni, se poate vedeă lămurit nu numai din vechile diplome, ce constată, că până și marginile dealungul Ardealului erau pe atunci ocupate și păzite de plăiașii și castrenzii români, și numite districte și kneziate olahale. Dar chiar și din procesele⁴ cele multe și seculare, ce s'au început îndată după descălecarea Sasilor, și au durat până în prezent între Români și Sasi pentru hotare, din care rezultă că Sasii sprijiniți de imensa putere armată a cruciaților, și de autoritatea regilor apostolici, s'au așezat tot pe hotarele comunelor române, rupând din ele mai cu seamă părțile inferioare și lăsând Românilor părțile mai muntoase, — așa de exemplu: Sibiiul s'a așezat pe teritoriul Reșinarului, Cristianul pe al Poplăcii, Cisnădia pe al Sadului, Tălmăciul pe al Boiții, etc., etc., — încât mai fiecare

¹ Vezi și I. K. Schuller *Gesch. Siebenb. Hermannstadt* 184 § 66.

² Aceasta o recunoaște și sasul I. K. Schuller în *Gesch. Siebenb. (Hermannstadt Hochmeister 1840)* pag. 65, § 66.

³ Deșert sau pustă se numeau și latifundiile de prin Ungaria, pe unde proprietarii țineau vite la pășune, iar astăzi, arându-le, dau câmpurile cele mai frumoase; — nu-i mirare dară dacă Românii, retrăgându-se din calea hoardelor cruciate vor fi fost părăsit temporal și cultura de câmp pe locurile mai la vale, încât să le fi părut coloniștilor pustie, și mură în gură pentru ei.

⁴ Multe din aceste procese au decurs până în zilele noastre, și publicarea lor ar da multă lumină asupra chestiunii referitoare la autohtonii Românilor din Ardeal. — (Pe cât sunt informat o colecțiune de asemenea acte este în pregătire a se publică. *Nota editorului.*)

sat săsesc are în vecinătate pe pricinașul sat românesc ca duplicat și pretendent al hotarului. Aserțiunea Sasilor, că Românii s'ar fi încuibat pe acolo mai târziu și pe furiș n'are altă valoare decât furișarea Românilor de peste Dunăre în părțile de dincoace până s'au înmulțit la cele zece milioane de astăzi.

* * *

Ca consilier în minister. La 4 Decemvrie 1867, fui denumit de consiliar de secțiune în ministerul cultelor, unde liberalul ministru Eötvös crease un despărțământ pentru trebile greco-orientale, cu un secretar de stat George Ioannovics în frunte, apoi cu două secțiuni, una română, în a cărei frunte eram eu, și una sârbă cu consilierul Mandics, mai târziu și Milutinovici.

Greco-catolicii erau sub secțiunea romano-catolică ce o conducea episcopul Lipovniczky, — pe care — fiindcă veneau multe acte românești dela episcopiile greco-catolice, la cari trebuia să le fac eu extractele, l-am făcut să aducă în secțiunea lor pe concipistul Iuliu Bardosy dela guvernul transilvan disolvat.

Țeă dintâi afacere mai însemnată a mea la ministerul cultelor a fost, că adunând toate actele dela cancelaria Ardealului și dela guvern, privitoare la fondurile diecezei gr.-or. române din Ardeal, am compus din ele mai întâi istoricul acelor fonduri, cu citarea respectivelor acte, și l-am trimis ca manuscris legat în folio lui Șaguna. Din acest operat apoi o comisiune a consistorului la însărcinarea sinodului arhidiecezan a compus istoricul fondurilor și l-a prezentat sinodului, fără a cită izvoarele din care l-a scos, sau mai bine l-a tradus din nemțește în românește, până ce la propunerea unui membru sinodal, carele cunoșteă starea lucrului, se văzû îndemnat a-mi exprimă recunoștință protocolară.¹

Pe baza anteactelor adunate am făcut și propunere la cabinet, ca fondurile, ce se administrau de guvernul transilvan, să se transpună în administrațiunea autonomă a bisericeii, — la ce urmând rezoluțiunea altissimă — toate obligațiunile, în care stă averea noastră bisericească, guvernul le-a pachetat într'o ladă și le-a trimis lui Șaguna pe postă; așa a venit arhidieceza

¹ Manuscrisul meu original — reprimindu-l dela Consistorul arhidiecezan, se află astăzi în colecțiunea mea de acte și documente.

în posesiunea fondurilor celor vechi, începute încă de sub episcopul Moga.

A doua lucrare mai însemnată a fost pertractarea cauzei de diferență între Grecii și Români dela biserica S-tei treimi din Brașov. Fiindcă exordiul acestei biserici și cauzele primitive ce au dat ansă la continuele diferențe între Greci și Români, nu erau cunoscute de fel, — am adunat toate anteactele de prin arhivele cancelariei, ale guvernului și ale magistratului din Brașov, le-am decopiat toate cu mâna mea proprie un convolut de mai multe sute de coale, și i-le-am trimis lui Șaguna, ca să le aibă în arhivul arhidiecezan. Șaguna încredințându-le toate profesorului Dr. Sentz, acesta a compus din ele broșura «Ein Characterbild». Sentz după întrebuițarea copiilor făcute de mine le-a trimis cu manuscrisul său în Tipografia Arhidiecezană. Aceasta în loc de a le restitui lui Șaguna spre păstrare în arhiv, le-a întrebuițat ca material spre a pachetă cărțile ce le expedă pe poștă. Un atare pachet învălit cu munca mea de mai multe luni am căpătat și eu, ca să mă conving cu ochii mei proprii — quomodo transit gloria mundi.

Originalele însă rânduindu-le în ordinea cronologică, le-am registrat pentru arhivul ministerial, și componând din ele o memorie cătră ministru spre a deslegă chestiunea pe baza parității și egalității de drept între Români și Grecii dela acea biserică, Ministrul sub conducerea personală a examinat operatul meu din fir în păr, și din act în act, înaintea membrilor ce compuneau comisiunea convocată ad-hoc stătătoare încă din cei doi secretari de stat Ioanovics și Tanárky și din consilierii de secțiune Mandics și eu ca referenți. Ministrul apoi luând actele la sine a dispus ca secretarul de stat Tanárky să redigeze rezoluțiunea în trei puncte: 1. egalitatea limbei grece și române; 2. paritatea în aplicarea de funcționari bisericești din ambele naționalități, — însă 3. rămânerea statului quo în privința administrării averii prin Greci până la rezolvirea chestiunii de drept pe calea legii. Ministrul prietin bun și cu Șaguna și cu Macedo-grecul Sina, n'a vrut să se strice cu nici unul din ei, și de aceea a dat lucrului numai o deslegare provizorie. Numai după ce fû vătămat din partea Grecilor prin o interpelare în dietă — se exprimă, că va arată el cine are drept — Români

ori Grecii — și cătrănit de obrăznicia Grecilor, bolnăvindu-se s'a dus acasă și punându-se în pat, de-acolo a cerut actele regente dela Ioannovics, le-a pus sub perină și a adormit cu capul pe ele somnul etern. Deslegarea multor chestiuni atârna și dela noroc.

Eu scriindu-i lui Șaguna, că ministrul Eötvös s'a dus la raiu, ca acolo să deslege cauza grecească cu Nichitics și Adamovics, îmi răspunse: «Mein schatz — selten kommt was beseres nach».

Urmările au justificat această profeție.

Despre adevărata stare a lucrului, atât dela biserica din Brașov, cât și din Budapesta voiu scrie — de voiu ajunge — istoricul întreg și separat.

A treia și cea mai însemnată lucrare a mea în ministerul cultului, a fost referada pentru întărirea «Statutului organic». Și pentru censurarea acestuia ministrul Eötvös a compus o comisiune censurătoare, ce constă din cei doi secretari de stat Tarnarky și Ioanovics, și din cei doi consilieri de secțiune Mandics și Pușcariu. În această comisiune condusă personalmente de însuș ministrul s'a cetit și s'a desbătut întreg statutul organic din Ș-raf în Ș-raf și văzându-l ce principii liberale cuprinde el — dupăce isprăvi pertractarea lui până la fine, zise: voiu să se sancționeze prin Majestatea Sa, ca să puteți zice odată, că aceasta s'a întâmplat sub un ministru ungar liberal, care n'a vrut să fie mai puțin liberal ca congresul vostru. Numai în privința unor puncte — cu totul nouă, dintre cari unele erau numai stilare, altele întregitoare și numai trei mai meritoriale — se născu întrebarea, că oare să se trimită statutul organic iară la congres spre a primi punctele diferențiale, ori să se rectifice prin minister pe lângă posteriora primire și din partea congresului?

Noi — adecă eu ca referent, și Ioanovici ca șef al secțiunii greco-orientale, cari am luat parte și la congres ca membri aleși, temându-ne, ca nu cumva prin trăgănare până la convocarea din nou a congresului — să se pericliteze tot lucrul, am preferit de a ne învoi la modalitatea din urmă.¹ Pentru asta

¹ Și de aceea, că modificările nu erau adânc tăietoare în drepturile bisericesti, — și primirea lor și din partea congresului eră rezervată.

am și fost atacați prin «Albina» lui Babeș, dar ne-am mângâiat cu aceea, că am văzut statutul organic sancționat. Urmările au justificat urgența, cu care am înțeles sancționarea statutului organic, — pentru că curând după aceea murind Eötvös, care eră aplicat cauzei noastre, și care ca ministru autoritativ din 1848 lucră independent de colegii săi mai tineri de acum; — cauzele cele mai însemnate bisericești le trase ministrul-prezident contele Andrásy în consiliul ministerial, unde nu treceau așa lesne ca prin liberalul și independentul Br. Eötvös.

Așa se întâmplă, că Sârbii întârziându-se cu statutul organicului lor bisericesc, acesta deveni sub censura lui Andrásy, care — când referentul Mandics îi spuse, că episcopii la Români ortodocși se aleg prin sinodul eparhial, nu-i credea, — iar după ce-i arătă respectivul paragraf din statutul organic al Românilor sancționat de Majestatea Sa, exclamă: săracul Eötvös! el aveă înaintea ochilor tot instituțiuni americane, — și nici în America nu e așa! — Sârbii nici până astăzi — cu toate sforțările lor, încă n'au putut deveni la o ordine cu biserica lor.

Afară de cele trei acțiuni mai însemnate în oficiul meu ca consiliar în ministerul cultelor mai amintesc și aceea de-a doua mână, adevă — după ce baronul Eötvös dispuse a se edă o foaie școlastică în toate limbile uzitate în Ungaria, prin urmare și în cea română, — ministrul mă însărcină cu privegherea asupra traducerilor pentru exemplarul român, ce eșă paralel cu cel maghiar în toată săptămâna de câte două coale. Spre acest scop am angajat tineri români ca traducători precum erau candidații de advocatură Drăgan, Popovics, Pavel Roșescu și alții, cari câștigau pe toată săptămâna câte 20—30 fl.

Însă pentru această foaie fui atacat din partea lui Alex. Roman profesor la universitate și redactor al «Federațiunei» — mai mult din rivalitate, că nu a fost el denumit dintre români în locul meu ca consiliar de secțiune în ministerul cultelor, decât din vederi obiective ale foaiei atacate. Destul că eu eșă din minister, și domnul Alex. Romanu tot nu se denumi în locul meu, — pentru că următorul lui Eötvös — Trefort cassă nu numai edarea foaiei în limba română, dar șterse și pe toți

românii (Ianovics, Pușcariu, Roșescu) din minister, și locul lor nu-l mai ocupă cu români¹.

În fine trebuie să însemnez aci și cauzele comunelor din Bănat trecute la 1863 din sila foametei de atunci la biserica greco-catolică, — ce se pertractau acum în ministerul cultelor, pentru că greco-orientalii reclamau bisericile ocupate de uniți, cerându-le îndărăpt pe baza legilor din 1848 (art. XX § 7), devenite acum la valoare.

Ca referent am propus a se restituî nu numai bisericile — ceeace s'a conces fără dificultate, dar totdeodată și sesiunile profești, ceeace ministrul refuzând, a relegat chestiunea la forurile judiciare din cauză, că legea din 1848 XX 7. vorbește numai de biserici, nu și de sesiunile parohiale.²

Văzând uniții, cu deosebire episcopul Olteanu, că ei, uniții, pierd bisericile și e teamă că vor pierde și sesiunile parohiale dacă eu voi mai rămâneă lung timp în ministerul cultelor ca referent în cauzele ortodoxe, — și-au pus toate puterile și toate pietrele în mișcare, ca să mă scoată de acolo, — ceeace le-a și

¹ În anul 1879 a fost intrat fiul meu Iuliu ca practicant în acel minister — dar văzând calamitățile din sistarea subvențiunei bisericești pentru proești de 24,000 fl., și alte asemenea măsuri dușmănoase față de școalele române — desgustat după șese luni a trecut la justiție, ca la o branșe mai neutrală. — A rămas acolo, ca concipist gr. cat. Lad. Pap Szilágyi, care și el o duceă greu acolo. A înaintat totuș — cu greu — până la consilier de secțiune.

² Dupăce cauzele acestea au trecut prin toate forurile judecătorești până la curie, aci se formase două idei, una că și sesiunile sunt a se subsemnă sub § 7 a legii XX 1848, alta că aceste sesiuni sunt a se împărți proporționat între uniți și neuniți. Chestiunea relegându-se la decisiunea senatului plenar, aci eu am decis că mă învoiesc la împărțirea proporționată sub condițiune că în decisiune să se primească principiul reciprocității, ca și când trec dela catolici la necatolici și între împărțirea proporționată, pentru că e temere că la aceasta nu se va învoi episcopatul catolic, care ține că orice avere bisericească se privește ca proprietate a catolicismului universal, și de aceea când trece vre-o comună catolică la altă religione averea ei o reclamă episcopul în numele universității catolice.

La aceasta judele curial Máilath sistând pertractarea — după ce conferi cu ministrul și cu episcopatul catolic — declară, că ministrul cultelor a retras chestiunea dela forurile judecătorești în competența ministerială, Ce a urmat după aceea — nu mai știu!

succes — promovat fiind cu 1 Maiu 1869 de jude la curia regească, unde servesc acum ca atare deja de 20 ani.

Despre «Fundațiunea lui Gozsdu», la care ca membru al reprezentanței fundațiunei, instituit prin testament de însuș marele fundator și ca prezidentul comitetului aceleiaș reprezentanțe, am avut dela început până astăzi partea mea aleasă de muncă, urmează un capitol separat.

(La 1 Maiu 1890, la cererea mea, fui pensionat).

XIX. Bisericile greco-române.

Românii, de câteori au făcut vre-o tovărășie cu străinii, mai totdeauna au dat de potcă cu ei.

Cu cei dela putere nu e mirare mare, pentrucă dreptul succumbe puterei, — dar și-e ciudă când — în loc de o fîertură grasă — te arde o zamă slabă de fasole.

Dacă vrînd să scăpăm de propaganda catolică și de cea reformată, ne-am aruncat în brațele coreligionarilor Sârbi, apoi am umblat ca calul, care — neîncăpînd să pască la un loc cu cerbul — a cerut ajutorul omului, și l-a căpătat cu prețul încălecării pe el; dar în fine cu Sârbii totuși ne-am împăcat, despărțindu-ne de ei cu o aliquotă parte din averea câștigată laolaltă.

Insă din tovărășia cu Grecii n'am putut eși la cale, ci am pășit cu ei — dupăcum ne spune potrivita anecdotă, că Românul fiind în tovărășie cu Grecul, a găsit o pungă cu galbini, pe carea Grecul a cerut-o, ca să o împartă frățește cu Românul, — ceeace și făcù după algebra grecească în două părți numărînd: asta mi-l iau eu, ăsta mi-l dai tu, ăsta mi-l iau eu, ăsta mi-l dai tu, — pănăce ne mai fiind galbini în pungă, Grecul încheiă cu aceea, că băgînd amîndouă grămezile de galbini în buzunarul său, zise Românului: «Așadară tu-mi mai rămâi cu un galbin dator!» Din vorbă 'n vorbă, născîndu-se ceartă, Grecul scoase pistolul, dinaintea căruia Românul fugind, dela o depărtare afară de periclu, întoarse pumnul cătră Grec zicîndu-i: «Vei mai vedeă tu dela mine galbin, la a doua venire!

Dintre bisericile înființate de Români în tovărășia cu Grecii, două sunt mai celebre și instructive, atît în privința exordiului cît și a exitului celui tragic pentru Români. Acestea sunt: Biserica greco-română din Brașov, și cea greco-valahă din Budapesta.

a) Biserica greco-română din Brașov.

Incă din seclii trecuți comerțul levantin între Ardeal și țările supuse imperiului turcesc, se întrețineă prin neguțătorii creștini din Grecia, Bulgaria, Valahia, Moldavia, Sârbia, Mace-

donia etc., cari spre acest scop, căpătără dela principii Ardealului oarecari drepturi exteritoriale de a-și regula trebile lor interne, organizându-se în companii așa numite grecești.

O astfel de companie grecească constătătoare din sudii otomani, există și în Brașov în carea însă indigenii nu puteau lua parte, ci se recrutau din venetici Greci, Bulgari, Sârbi și în mare parte din Români, — și între aceștia erau mulți fugiți din Ardeal în România, unde schimbându-și numele, portul și limba simulată cu accentuare grecească, treceau de Greci.

Sasii din Brașov, cari Românilor indigeni nu concedeau a-și face biserică în orașul intern, conceseră totuși companiei grecești a întreține o capelă grecească cu preot grecesc, carele însă în cele spirituale și disciplinare eră supus episcopului român din Sibiu.

În puterea edictului de toleranță a împăratului Iosif II, din a. 1781, câștigându-și cetățenii indigeni din Brașov, dreptul de a-și ridica biserica chiar și în cetățile săsești, neguțătorii indigeni Greci și Români, cari locuiau în orașul intern al Brașovului, se înțeleseră între sine să ridice o biserică civică greco-orientală, și spre acest scop făcură o colectă de 15,638 fl. 24 cr. la carea singur românul Hagi Nica contribuî 6300 fl.

Cu banii aceștia ei cumpărară în a. 1785, casele Nr. 32 și 35 dela Sasii Cronenthal și Lang, dară ca să nu se deoache, că le cumpără pentru biserică, contractul de cumpărare se făcū pe numele cetățenilor: Constantin Dsanliu, Dumitru Dima, Mihail Cristoforu și Stefan Nicolau. Aceștia apoi cerură dela magistratul orașului concesiunea, ca pe locul lor, să zidească o biserică pentru toți credincioșii ortodocși din centrul orașului. Magistratul însă respinse cererea din motiv, că pentru patru inși nu e de lipsă o biserică întreagă. La aceasta se făcū o reprezentațiune nouă în limba română, tradusă și latinește, subscrisă de 32 neguțători Greci și Români, apoi de 17 măcelari Români, motivând, că biserica e pentru toți locuitorii din oraș de ritul greco-oriental, și pentru soldații români din garnizoană etc. La aceasta după mai multe pertractări întregitoare urmă concesiunea magistratului din 14 Iunie 1786 de a zidi biserică pentru toți creștinii gr.-or. din cetatea internă a Brașovului — însă cu restrângere, ca să o zidească în fundul grădinei fără clopote și fără toacă. Așa există ea și astăzi.

Cu ocaziunea sfințirii acestei biserici cu hramul sfintei Treime, episcopul Nichitici, aflând, că capela companiei grecești acum ar fi de prisos, la inițiativa lui se făcù între cetățenii Greci și Români, și între compania grecească, carea constă asemenea din Greci și Români extranei, — convențiunea — numită Puncta complanationis din 5 Iunie 1788, în puterea căreia Grecii companiști se împreună cu fundatorii bisericei cetățenești în biserica sfintei Treimi, făcând o singură comunitate bisericească, rezervându-și fundatorii numai dreptul patronatului, însă acesta neprecizat.

Atâta li-a trebuit Grecilor companiști să apuce odată în biserica cea nouă a cetățenilor, ca ariciul în cuibul sobolului, că împunsătura cu alungarea acestuia eră sigură.

După moartea episcopului Nichitici, iscându-se între Greci și Români certe pentru aplicarea preotului român și introducerea limbei române în serviciul bisericesc. Grecii înaintară în 19 Februarie 1789 jalba la guvern cu pretensiunea a se scoate Românii din biserică, și aceasta să se predeă în administrarea companiei grecești cu serviciul exclusiv în limba grecească, pentrucă banii colectați pentru zidirea bisericei s'au dat în favorul companiei grecești, că numai aceasta privilegiată fiind are dreptul de-a întreține biserică grecească, că Românii nici n'au lipsă de această biserică, având destui preoți și biserici prin suburbie etc.; biserica ori să se dea companiei, ori să se întrebuinteze edificiul spre alte scopuri.

Spre cercetarea lucrului guvernul trimise de comisar pe contele Nemes prefectul din Háromszék, care dela 24 Aprilie până la 24 Maiu 1789 întrebând pe toți interesații și mărturiile lor, pe baza fasiunilor acestora și a actelor de fondare, scoase la iveală, că companiștii Greci n'au nici un drept la această biserică, decât ce li-au dat cetățenii de bună voie prin punctele de complanațiune din 5 Iunie 1788.

Operatul lui Nemes prezentat guvernului fù din partea acestuia transpus noului episcop Adamovici spre deciziune în propria sa competență bisericească.

Episcopul Adamovici cu asistența a doi comisari magistratuali eșiți la fața locului în 20 Noemvrie 1789 a întrodus la biserica greco-română din Brașov un regulament de 10 puncte

pe baza parității de drept al companiștilor și al cetățenilor Greci și Români dela biserica sfintei Treime atât în privința administrării de avere, cât și a serviciului bisericesc în limba greacă și română prin preoți și cantori greci și români.

Acest regulament apoi a fost aplacidat și prin rescriptul regesc din anul 1790 No. 2606, — iar în urma rescriptului din 27 Ianuarie 1792 inscripțiunea lapidară pe frontispiciul bisericii se satorî în următorul text:

«*Templum S. S. Trinitatis sacris Coronensium Graeci ritus orientalis dicatum Anno 1787.* — În fine prin decretul cancelariei aulice din 6 Iunie și 30 Iulie 1792 se hotărî, ca parohul să fie grec iar capelanul român.

* * *

Într'aceea după moartea Împăratului Iosif II restaurându-se constituțiunea cea veche a Ardealului cu toate privilegiile celor trei națiuni politice și a celor patru confesiuni recepte, cari excludeau acum din nou egala îndreptățire a Românilor, și Sasii din Brașov se puseră pe baza privilegiilor și statutelor sale de autonomie.

Această schimbare politico-socială îndemnă și pe compagiștii greci, ca punându-se și ei pe baza exclusivității privilegiate, să pretindă din nou, ca biserica sfintei Treimi din urbea Brașovului să se dea în posesiunea exclusivă a companiei grecești privilegiate, iar Români ca neîndreptății să se scoată de acolo cu preotul și limba română cu totul. Ansă destulă găsiră Grecii la inițiarea acestei directive a tendințelor sale mai întâi cu ocaziunea vizitării canonice a episcopului Adamovici la Brașov în anul 1793, unde Grecii companiști denegară episcopului orice amestec la biserica sfintei Treimi, care e a companiei lor autonome, și pretinseră depărtarea preotului român Haines de acolo.

Atât episcopul pentru nesubordinarea Grecilor, cât și Grecii în contra episcopului și a preotului român reclamară la guvern, — carele delegă pe primarul Brașovului Fronius să cerceteze divergențele, și să raporteze.

Bürgermaisterul sas Fronius însă — în loc să se restrângă la cercetarea punctelor de pricină, se extinse cu incuizițiunea lui până la începutul înființării bisericei din chestiune, dând o

direcțiune lucrului cu totul în favoarea Grecilor și în defavoarea Românilor.

Guvernul — deși reprobă purcederea sasului Fronius — trimise totuș actele spre decisiune la cancelaria aulică cu opiniunea sa, că nu e nici un motiv de-a se abate dela decisiunile mai înalte de mai înainte.

Însă actele la cancelaria aulică ajunseră în referata altui sas din Brașov, a consiliarului aulic Cronenthal, dela care creștinii ortodoxi din Brașov cumpăraseră locul, și zidiseră pe el biserica greco-română, — și de aceea nu-i venea la socoteală, că și Români cetățeni se încuibaseră în centrul orașului săsesc încă tocmai pe casele lui. — Deci la referada lui Cronenthal cancelaria aulică emite în 30 Septemvrie 1796 rescriptul regesc, în puterea, căreia se anunță, că biserica sfintei Treimi din cetatea Brașovului e proprietatea exclusivă a Grecilor, — că administrațiunea averii compete numai companiei grecești; — că preotul să fie grec din Arhipelag, și că aplicarea și a unui preot român la acea biserică e de prisos, deoarece Români au preoți și biserici destule în suburbiul Scheiu, cari pentru soldați și alți locuitori români din oraș la sărbători pot chiar și în biserica grecească țineă slujbă și în limba română, după ce s'a isprăvit cea greacă etc.

Așa se pierdă această biserică pentru Români din considerațiuni pur politice ale Sasilor, cari nu îngăduiau biserici române în centrul orașelor lor — ci numai p'afară prin suburbii.

* * *

În contra acestei deciziuni, remonstră mai întâi Consistorul diecezan, arătând, că canoanele bisericei orientale nu admit celebrarea liturgiei în una și aceeași biserică, și în aceeași zi, decât odată, — la ceea ce cancelaria aulică răspunse, că serviciul bisericesc în limba română la biserica sfintei Treimi deocamdată se sistează; iar la reclamarea cetățenilor, că lor li-se cuvine patronatul bisericei, urmă în 17 Maiu 1799 rezoluțiunea aulică, că comuna bisericească dela sfânta Treime se compune din companiștii și din cetățenii gr.-or. din cetatea Brașovului, și că alegerea preotului și a curatorului nu se pot exchide Români (NB. Se vede că Cronenthal nu mai eră referent la cancelaria aulică).

După aceasta, născându-se certe între Greci și Români pentru alegerea preotului urmă o cercetare nouă, din care reese, că dintre 51 membri ai companiei grecești erau numai 15 Greci, 24 Români, 10 Bulgari și 2 de alte naționalități, — iar dintre 58 cetățeni afară de 5 Greci, ceilalți toți erau Români. De aci urmă hotărîrea cancelariei aulice din 24 Aprilie 1800, prin care se întonă de nou, că dela alegerea curatorilor bisericești nu se pot exclude Români, și că la alegerea preotului au să concure ca alegători și Români; — iar la 22 August 1805 se exmite ordinațiunea cancelariei aulice, că preotul ce se va alege la această biserică trebuie să știe și românește.

Așa se alese de preot cu majoritate de voturi române preotul indigen Nicolae Pannovici, care începând dela 1806 — cu toate dificultările Grecilor — funcționă în limba română la această biserică până la promovarea lui de protopop în a. 1820.

După retragerea lui Pannovici cetățenii cerură din nou alegerea unui preot indigen, dar într'aceea izbucnind revolta lui Ipsilanti, după căderea acestuia, o mulțime mare de greci etheriști se refugiară la Brașov, și așa elementul grec devenind în majoritate prevalentă la biserica sfintei Treimi, Grecii scoaseră — *via facti* — toate cărțile bisericești române din biserică, și introduseră un preot grecesc cu numele Grigorie, punând mâna și pe averile bisericești, — la ceeace autoritățile săsești — se vede — a-i fi sprijinit faprice.

Între refugiații aceștia eră și principele Georgiu Brancovan, care în anul 1823 dărui acestei biserici domeniile sale Poiana-Mărului și Sâmbăta, care donațiune înzadar o reclamă succesorul său Bibescu-Brancovanu în anul 1858—1868 pentru Români. Români cetățeni scoși prin Greci cu puterea din biserica sfintei Treimi, și neapărați de autoritățile politice de atunci ale orașului, ne mai putând suferi insultele Grecilor, se retraseră într'o capelă în casele lui Bogici în Piața grâului, nu fără rezervarea dreptului la biserica părăsită, — ceeace se vede din reclamarile lor repeșite din anii 1834, 1837 și 1847 pentru restituțiunea lor în integrum.

La toate acestea urmă în 10 Februarie 1848 ordinațiunea mai înaltă, prin care se rânduî cercetare nouă — *penes regresum ad ante acta signanter ad investigationem anno 1795 per-*

actam. Evenimentele din anii 1848/9 însă zădărnicează această cercetare.

Aşa Grecii companiști veniți din capela lor cea veche, ocupară biserica cea nouă a cetățenilor români, iar aceștia fură nevoiați a-și lua ei acum refugiul într'o modestă capelă. *Sic vos non vobis.*

* * *

Pe timpul absolutismului central introdus după sugrumarea revoluțiunii din 1848/9, Grecii companiști — deși privilegiile lor încetaseră — aduseră din Turcia de preot pe un călugăr cu numele Gerasim Dentrinos — fără știrea episcopului diecezan și fără să arete calificațiunea recerută, care însă avea o purtare necuviincioasă, pentru care episcopul Șaguna suspendându-l, în locul lui substituî pe preotul dela capela română Bartolomeiu Baiulescu.

Această dispozițiune dificultată fiind din partea Grecilor, fû în 20 Noemvrie 1857 încuviințată și din partea locotenenței guverniale cu acel adaus, că la caz de ulterioară împotrivire a Grecilor să se suspendeze și curatorii lor, iar averea să se pună sub sechestru. Recursele Grecilor fură respinse și din partea ministrului de culte cu datul din 15 Maiu 1860, precum din nou și din partea guvernului transilvan cu rezoluțiunea din 22 Martie 1866. La aceasta renitență a Grecilor se mai adause și risipa lor cu averea bisericească, și în special cu despăgubirea urbarială după domeniile din Sâmbăta-superioară și Poiana-Mărului etc. La reclamarea Românilor consistorul rânduî, ca curatorii să prezenteze socotelile bisericești spre reviziune, — ceea ce Grecii însă denegară sub cuvânt, că consistorul n'are a se amesteca în trebile lor autonome.

După mai multe încercări zadarnice de a-i aduce la ascultare și subordinațiune atât în privința preotului, cât și a socotelilor bisericești, în fine consistorul fû nevoit în 20 Martie 1868 a pune biserica grecească pentru heterodoxie sub interdict canonic până ce se vor supune. La recursul Grecilor însă ministrul de culte baronul Eötvös, amic vechiu a lui Șaguna, mijlocî la acesta revocarea interdictului, ceea ce în 10 Iulie 1868 se și întâmplă pe lângă restituirea ordinii pe baza parității, în-

introducându-se de preot grec Georgie Dositeiu și românul Bartolomeiu Baiulescu, apoi de curatori Greci și Români în număr asemenea.

* * *

Ei — dară Grecii din Brașov în veci neodihniți — folosindu-se de schimbarea situațiunii politice a Ungariei, în care se contopî și Ardealul, și făcând acum cauză comună cu Grecii din Budapesta — alarmați și aceștia prin interdictul dela Brașov, împinseră cauza grecească iară pe terenul politic.

În urma plânsurilor împropătate din partea Grecilor dela Brașov, cauza lor deveni pendentă la ministerul de culte ungar, unde mă aflam și eu ca consilier de secțiune, și totodată și deputat în parlamentul ungar.

Acî observai bine reensul interdictului la deputații die-tali, între cari erau și câțiva Macedo-Greci și amici ai lor din Ungaria.

Cu ajutorul acestora se introdusese în legea IX din anul 1868 §-ul 9, în înțelesul căreia credincioșii gr.-or. cari nu sunt nici Sârbi nici Români (adecă Grecii) rămân în dreptul lor de autonomie bisericească, dupăcum l-au avut mai înainte.

Ce se atinge acum în special de cauza grecească din Brașov — eu ca consilier în secțiunea orientală a ministerului de culte, având a referă asupra ei, am adunat mai întâi toate ante-actele, începând dela exordiul ei din arhivele aulice ale guvernului transilvan și dela magistratul Brașovului, am făcut din ele un memorial, ce cuprindea tot istoricul lucrului, și l-am prezentat ministrului într'o traducere în limba maghiară făcută de secretarul de stat Ioannovici. Sub prezidiul ministrului Eötvös azistat de doi secretari de stat Ioannovici și Tanárki, apoi de doi consilieri Mandici și eu, s'a desfășurat starea lucrului documentată din act în act până în ultimul stadiu.

Ministrul baron Eötvös un bărbat literat și liberal, amic atât a lui Șaguna încă din copilărie, care naturalmente se interesează pentru Români, cât și a lui baron Sina, care sprijinează pe Greci, la început eră preocupat pentru Greci. El ne spuneă incidental, că deoarece Grecii în Ungaria numără la 50,000 suflete, e de cuviință, ca și ei — asemenea Sârbilor și Românilor să aibă ierarhia lor separată. Dar la reflexiunea mea, că Grecii

în toată Ungaria și Transilvania de abiă numără 500 suflete, pentru cari o eparhie separată de abiă ar fi posibilă — ministrul rămase frapat.

După finirea referatei ministrul se exprimă, că vede totuș că Româniî încă au oarecari drepturi la biserica grecească din Brașov și luă actele la sine spre deciderere. Așa el hotărî în 30 Iulie 1869, că în biserica sfintei Treimi din Brașov se susține și mai departe paritatea greacă și română de limbă și de preoți plătiți din venitele bisericeî, iar chestiunea de proprietate a averei bisericești se relegă pe calea judecătorească.

În contra acestei decisiuni, Grecii făcură larmă mare prin jurnale și prin interpelațiuni în dietă, atacând pe ministrul Eötvös, că le-ar fi făcut mare nedreptate!

Atunci Eötvös supărat pe ei ceru din arhiv documentele regente, strigând: acum voi arată eu în dietă, cine are drept; — și punând actele sub perină în scurt muri cu capul pe ele.

Dacă asta n'ar fi o istorie prosaică, ar trebuî să fie o tragedie foarte tristă pentru Români!

Habent sua fata libelli!

* * *

După moartea baronului Eötvös cauza deveni pe mâna noului ministru de culte Trefort, dela care în 20 Februarie 1881 urmă hotărîrea, în puterea căreia în mod provizor se susține și mai departe paritatea Grecilor și Românilor, dela biserica sfintei Treime, — însă cu rezerva, că după ce se va decider chestiunea de proprietate a averei, partea succumbentă să restituie celelalte spesele de întreținere a serviciului bisericesc în limba română sau greacă, — în proporțiunea cuvenită. Deja din aceasta se poate vedeă augurul în defavoarea Românilor.

După aceasta Grecii luară de avocat pe Dr. Teleszki — deputat dietal și om de influență la guvern, — care exoperă legea XXV din anul 1881, în puterea căreia cauza grecească se relegă în competența tribunalului din Budapesta fără remediul de-a se mai putea vreodată reînoui procesul.

Pe baza acestei legi ministrul apoi cu ordinațiunea din 16 Aprilie 1882 impuse Românilor termen de șase luni de-a în-

cepe procesul în contra Grecilor pentru biserica sfintei Treimi din Braşov¹.

Românii luară de apărător pe avocatul Dr. Hodosi, iurist renumit şi deputat dietal, dar din — opoziţiune.

În anul 1886 se aduse sentinţa tribunalului din Budapesta, prin care pe lângă respingerea totală a Românilor, biserica sfintei Treimi din Braşov dimpreună cu toată averea şi fondurile, apoi domeniile aparţinătoare de ea se adjudecă ca proprietate exclusivă a Grecilor din Braşov.

Această sentinţă se aprobă şi din partea tablei regeşti din Budapesta ca for apelatorial, apoi şi din partea curiei regeşti ca for suprem de reviziune, — finalmente, — din motive, ce se concentrau mai cu seamă într'aceea, că biserica aceasta dela început a fost destinată pentru cultul în limba grecească, iar intercesiunile mai târzie ale Românilor nu pot altera destinaţiunea primitivă.

Avocatul Grecilor prin un proces supletor mai scoase dela Români sub titlu de restituirea speselor de întreţinere necompetentă a preotului român mai multe mii de floreni, şi exoperă în fine, ca biserica grecească din Braşov să treacă sub jurisdicţiunea episcopului din Buda, ca Grecii să aibă pace de Români în vecii vecilor.

Aşadară Românii cetăţeni din Braşov scoşi din biserica zidită de ei, deposeionaţi de averea şi fondurile aparţinătoare de biserica sfintei Treimi, şi peste aceasta storşi şi de averea lor proprie, în fine se apucară de aceea, ce trebuia să facă înainte cu o sută de ani, adecă de a-şi zidi o biserică nouă proprie română ortodoxă separată de — Greci!

* * *

Dacă reprivism la cauzele cele principale ale pierderii acestui proces secular şi de mare însemnătate pentru Români, apoi trebuie să le reducem la mai multe izvoare, cari concentrându-se într'un torent rapid, au nimicuit toate semănăturile Românilor.

¹ Fiind începerea procesului impusă cu termen preclusiv, greşeşte părintele Baiulescu în broşura sa despre această biserică, că a fost îndemnat la acest proces şi prin alte autorităţi române. De silă bucuos!

Intre aceste cauze în special — după părerea noastră au fost cu preferință următoarele:

1. Neprevederea Românilor fondatori, că din tovărășia cu Grecii la nou înființanda biserică fără de-a preciza condițiunile de paritate în administrațiune și limbă, vor trebui să urmeze neînțelegeri și procese. Neprecauțiunea aceasta se poate — însă — explica de acolo, că la neguțatorii români din Brașov legați în afaceri comerciale cu cei din România, unde pe atunci predomină grecismul și în biserică, încă nu se dezvoltase simțul precis de naționalitate și limbă, ci totul se concentră în identitatea de religiune și cult, — dar de scuzat nu se poate — și după ce se iviră certele eră prea târziu.

2. Privilegiile Sasilor restituite după moartea lui Iosif II, și sprijinite de uniunea celor trei națiuni recepte, ca Românii să nu-și facă cuiburi prin orașele interne săsești, ci bisericile lor să se zidească în lături prin suburbie, — prin urmare căderea Românilor dela această biserică în anul 1796 se poate atribui numai influinței politice a Sasilor.

Netoleranța Românilor față de coreligionarii lor Greci și mai netoleranți. Lumea română nu se prăpădeă dacă în arhidieceza cea mare a Românilor ortodocși din Ardeal, există și o biserică grecească cu serviciul divin numai în limba grecească, prin urmare Românii din Brașov, cari aveau acolo destule biserici și preoți români, trebuia să dea pace Grecilor de acolo, și chiar de au contribuit ceva și ei la zidirea acelei biserici, să fi fost răbdători pânăce Grecii se stingeau sau se asimilau de Români, precum s'a întâmplat cu cei din Făgăraș, Sibiiu, Hunedoara, Deva, Alba-Iulia, Cluj etc. pe urma cărora bisericile zidite în tovărășie cu Românii, rămaseră ca ereditate acestora.

Chiar Grecii din Brașov, — după câștigarea procesului — împuținați și reduși astăzi numai la vre-o câteva familii, ce se mai țin de Greci numai pentrucă trag foloase din averea bisericii, și vorbesc în casele lor românește, impută acum Românilor, de ce s'au apucat de proces cu ei, că altcum în scurt timp biserica de sine devenea română.

Asta acum — dupăce Grecii au ieșit și de sub jurisdicțiunea ierarhiei române, încorporându-se celei sârbești dela Buda — nu se mai poate repara.

Immanis damnum irreparabile casus.

b) *Biserica greco-valahă din Pesta.*

Biserica aceasta numită și astăzi cea greco-valahă (görög-oláh templom) a avut asemenea început, — a trecut prin analoage faze, și probabil — va avea asemenea exit, ca și cea din Brașov.

Neguțătorii și alte familii mai de frunte Greci și Valahi mai cu seamă din Macedonia refugiați dinaintea persecuțiilor turcești se așezară prin orașele Ungariei, unii până în Galiția, unde au primit numiri polonizate, precum din Graboveanu dela Grabova — Grabovsky, din Mutu — Mutovsky, din Adam — Adamosky etc. Alții prin Ungaria primiră nume maghiare, ca baronul Horváth, Baráty, Simonyi, Vitály, Eötvös, Takács, Kiss etc., sau sârbești: ca Rajcovics, Latzkovics, Petrovics, Popovics, Palyevics, Iankovics, Karkalics etc., o seamă din ei se grecizară precum: Angelaki, Trandafiri, Sacellary, Zachiry etc. Cei mai mulți însă păstrează numele lor originale române, precum: Derra, Muciu, Blana, Guda, Dora, Dociu, Lepora, Lyca, Pometa, Economu, Cuișioru, Sina, Dumba, Șaguna etc.

Ei pe unde au ajuns și s'au lăfit mai prin toate orașele, mai cu seamă cele din Ungaria, s'apucară de negoț, luând în mâna lor mai întreg comerțul ungar în extensiunea, ce astăzi o au Jidanii. Prin aceasta înavușindu-se, cumpărară moșii, de cari câștigară și nobilitate, ca contele Nako, baronii Horvath și Sina, Derra de Moroda, Grabovski de Apadia, Ioanovics de Dulău și Vallea-mare, Mocsonyi de Foeni etc. Dar cei mai mulți cumpărară case în Budapesta, Vác, Strigon, Czegléd, Miskolcz, Oradea-mare, Arad, Timișoara etc. — pe unde-și ridicară cele mai frumoase și pompoase biserici, bine înzestrate, — dintre cari însă multe pierzându-și pe credincioși, stau astăzi goale și părăsite, Macedo-românii așezați în Buda și Pesta punându-se sub scutul ierarhiei sârbești întrețineau biserici comune cu Sârbii. După publicarea edictului de toleranță al lui Iosif II, din a. 1781 începură și ei a ridica mai prin toate orașele din Ungaria propriile lor biserici separate de Sârbi.

Anume și «*Creștinii Greci și Valahi*» din Pesta în 18 Aprilie 1788, încheiară între sine o învoială scrisă în limba grecească, ca să-și zidească o biserică proprie, în care să se laude Dumnezeu «*în limba noastră*». Ce limbă să fie aceasta «*a noastră*»

nu eră precizat, pentru că Macedo-Românii crescuți în biserica grecească nici n'aveau cărți bisericești în dialectul lor. Totuși Grecii interpelară mai târziu într'o copie a actului original mai sus amintit, și cuvântul (ελληνικήν). La învoiala aceasta se alătură și valahul Dumitru Argyr cu declarațiunea scrisă în limba grecească la 1 Maiu 1788, că la caz, dacă s'ar concede Grecilor și Valahilor din Pesta să-și zidească o biserică greco-valahă contribue la aceea și el 2000 fl.

În urma acestor pregătiri se subșterne la locotenența grecească a Ungariei în 6 Noemvrie 1788, o petițiune provăzută cu subscrierea colectivă: *Sämtliche Einwohner griechischer Nation*, în care arătând ei, că nu mai încap în biserica sârbească cea prea îngustă, cerură concesiunea de a-și zidi o biserică separată.

Petițiunea aceasta comunicându-se mai întâi cu magistratul local al orașului Pesta, și cu episcopul de Buda, precum și cu mitropolitul din Carlovicz spre opinare, aceștia și-au dat părerea lor din diferite puncte de vedere.

Episcopul de atunci Stratimirovici în relațiunea sa dată din S.-Andrei la 6 Martie 1789 e cu totul în contra separării Grecilor de Sârbi, din mai multe privințe canonice, ierarhice și locale, dar mai cu seamă din cauza, că cea mai mare parte din petenții conscriși sunt Valahi, cari trăind cu Grecii în rivalitate și inimizție, și vorbind dialectul lor propriu, nici nu pricep limba grecească, pe când cea sârbească o pricep atât Grecii cât și Valahii și cei de alte naționalități, ce se află acolo. În acest sens răspunde și mitropolitul Putnik din Carlovitz.

La din contră primăria orașului Pesta cu raportul său din 7 Iulie 1789 prezentând protocolul de cercetare și conscripțiunea familiilor, cari doresc o biserică separată cu limba grecească, e de părere, ca să li-se satisfacă cererea lor.

La conscripțiunea aceasta a magistratului din 2 Iulie 1789 se găsec în rubrica Grecilor 25 familii cu 193 suflete, a Valahilor 41 familii cu 280 suflete, a Arnăuților 3 familii cu 15 suflete, iar 110 familii cu 154 suflete, nu e însemnată naționalitatea, dar după numele lor se vede, că majoritatea lor a fost Români, servitori publici și privați mai cu seamă necăsătoriți; peste tot au fost conscriși 179 familii cu 620 suflete.

Cu decretul locotenenției regești din 24 Noemvrie 1789 se face cunoscut, că Majestatea Sa s'a îndurat preagrațios a concede Grecilor neuniți (nicht unirten Griechen) din Pesta, ca să-și ridice o biserică deosebită cu preotul lor propriu, provocându-se aceștia a subșterne planurile și preliminarul de spese pentru zidire.

Venind la vânzare o mănăstire catolică secularizată lângă Dunăre, unde se află astăzi biserica greco-valahă din chestiune, o-a cumpărat neguțătorul valah Demetriu Argyr cu prețul de 20,150 fl., din care plătindu-se jumătate, pentru rest s'a dat în 21 Decemvrie 1789 obligațiune despre 10,150 fl., welche Wir endesgefertigte Gemeinde der hiesigen macedonischen Griechen und Walachen von Kaufschilling per 20,150 fl. schuldig geblieben sind, und stellen zur Caution den gekauften Grund sammt der darin zu übernehmenden *griechisch-walachischen Kirche*.

Însemnăm aci, că în documentul acesta Grecii recunosc, că ei sunt originari din Macedonia, pe când mai târziu ei întorcând treaba susțin, că numai Valahii trebuie să fie originari din Macedonia, iar Grecii pot fi oriunzi ori de unde din ținuturile grecești.

Cu decretul locotenenției regești din 22 Iunie 1790 se aplacidă *planum et proiectum neo erigendae ecclesiae Graeci ritus non unitorum pestiensis* și mai târziu cu decretul din 17 Sept. 1793 se face cunoscut, că Majestatea Sa *planum ecclesiae greco-valachae approbare dignata est*.

La 4 Ianuarie 1791 Demetriu Argyr dă o fasiune la cartea funduară, prin care el cedează casa și fundul cumpărat «*der ganzen aus der Türkei abstammenden und hier wohnhaften griechischen und walachischen nicht unirten Nation*». De atunci aceasta biserică stă în cartea funduară pe numele: *görög-oláh egyházi-község*.

* * *

Încă nu eră gata pe deplin zidirea bisericei, și se născură divergințe (destul de târziu) în privința limbei liturgice și a naționalității preoților, ce erau a se introduce în noua biserică. Din ansa acestei controversă aflăm complanațiunea din 9 Noemvrie 1802 între Greci și Macedo-Valahi (aci întimpinăm mai întâi restrângerea Românilor la Valahii din Macedonia), în sensul

căreia se hotărî, că la noua biserică cu hramul înălțării Maicei Domnului la cer să se aplice doi preoți, unul *grec* și unul *Macedo-valah*, cari să administreze cultul divin în *limba grecească*.

Dară aplicarea practică a acestor dispozițiuni dădu ansă la noue diferențe și controverse între Greci și Valahi.

Într'aceea prin intervenirea censorilor de cărțile române tipărite în Tipografia universității ungare Samuil Clain (1804—1806), G. Șincai (1807—1808), Petru Maior (1809—1821) și a altor Români literați, precum erau D. Cichindeal, Dr. Molnár, Paul Ior-govici, Dr. Roșu și alții, deșteptându-se simțul național român și între Macedo-românii din Budapesta, — aceștia ne mai pu-tând suferi tendințele Grecilor de suprematizare, înaintară la locurile mai înalte două petițiuni una după alta în 9 și 30 Septembrie 1807, în cari ei «*im Namen der hiesigen Bürger walachischer Nation*» — combătând părerea cea greșită a Grecilor, că ar există vre-o deosebire esențială între limba macedo-română, și cea din Banatul Ungariei, adică cea obicinuită în țeara asta (hierländigen): cerură egala îndreptățire a limbei române cu cea grecească în biserica comună, prin urmare și preot român, și cultul divin alternativ grecește și românește.

Târziu — dar totuș!

La această cerere — după ascultarea episcopului și a mitropolitului sârbesc — urmă altissima rezoluțiune din 25 Iulie 1808, Nr. 16194 în puterea căreia «*controversio inter communitatem valachicae et graecae nationis quo ad cultum divinum in communi eorum ecclesia*» se rezolvă astfel, că pentru Valahii macedoneni (Valachis macedoniis) să se aplice un preot valah sfințit în provinciile Majestății Sale regale, și serviciul divin în biserică să se țină alternativ în limba greacă și valahă, și anume cea valahă din cărțile rituale tipărite în țările Majestății Sale; asemenea procedură să se observe și în privința școlii române. În 22 Noembrie 1808 Nr. 26030 urmă o nouă rezoluțiune regească, prin care din nou se demândă susținerea parității de limbă în cele bisericesti și școlare la biserica comună a ambelor naționalități greacă și valahă.

În urma acestor hotărîri regești din anul 1808 episcopul diecezan al Budei arată magistratului pestan sub Nr. 1842 din

anul 1809, că a denumit pe Ioan Theodori de paroh *pro parte communitatis valachicae nationis*.

* * *

De aici încolo — cu excepțiunea unor incidente neesențiale — nu se mai conturbă ordinea, până la anul 1819, când din ansa absentării mai îndelungate a preotului român Theodori se născură între Români și Greci nouă discordie pentru substituțiunea preotului, — și alte asemenea certuri, până când Grecii pășiră cu propunerea împărțirii bisericei și a fondurilor așa, că ori partea greacă, ori cea română să se separeze cu escontentarea de 30000 florini — dând Românilor, dreptul de opțiune de-a primi ori biserica, ori suma de escontentare. — Ofertul Grecilor din 3 Decemvrie 1820 eră subscris de 81 inși, iar declarațiunea Românilor în număr de 85 respinse propozițiunea Grecilor sub cuvânt, că biserica e una și nedespărțiveră. Controversa aceasta se decise prin rezoluțiunea preainaltă din 11 Sept. 1821 Nr. 23474 susținându-se unitatea bisericei greco-valahe și pe viitor.

«Trist lucru — zic Grecii și în petițiunea lor din anul 1875 — că deatunci și până acum ar fi înflorit aici în capitală două comune bisericesti — una greacă și alta română!»

Un proiect de statute pe baza parității depline de drept a Românilor și Grecilor pregătit din partea magistratului orășenesc servi de baza altissimei hotărâri din 21 Iunie 1836.

Cu aceasta se încheie procesul de hegemonie între Greci și Români pentru un timp mai îndelungat.

La anul 1840 se zidiră casele dimprejurul bisericei, din a căror venit se plăteau preoții, dascălii și cantorii greci și români în deplină paritate de drept.

Între anul 1845—1846 se născură certe noue pentru alegerea preotului român, dar aceste discordii au decurs mai mult între înșiși membrii români, pentrucă familia macedo-română Lyka sprijiniă pe convertitul Sigismund Pop, iar Gozdu pe Ioan Roșiu, care și fû ales de preot român. Dar acesta, devenind alienat la minte în locul lui se alese Ghenadie Popescu, și acestuia îi urmă Blașiu, în fine la 1859 Ioanichiu Miculescu din Lipova, cel de pe urmă preot român dela această biserică

greco-română. Dar nici unul din acești preoți români n'au fost la înălțimea misiunii lor.

* * *

Cu intrarea mișcărilor politice din anul 1848 și a erei absolutiste ce a durat până la anul 1860 a intrat în sânul bisericii greco-române o stagnațiune amorțitoare, care a fost mai fatală pentru Români, decât neconținutele lor lupte de mai înainte cu Grecii, — lipsind și grecilor și românilor o cultură națională.

După căderea absolutismului nemțesc pe la a. 1861—1867, concentrându-se dicasteriile țării la Budapesta, cu acestea venind aci și funcționarii români cu familiile lor și ridicându-se negoșul în capitală se așezară aci și câțiva neguțători și industriași români din părțile ungare.

Aceștia cu încetul și pe rând intrară în reprezentanța bisericii greco-române fără de-a mai fi întrebați, dacă sunt Macedo sau Daco-români.

Așa aflăm în periodul dela 1861—1868 ca membri ai comunei bisericești în partea Grecilor 41 inși, între cari și șese Macedo-români (Basdeca, Economu, Pescariu, Lazar, Rigu și Takácsy) și patru Sârbi, — iar din partea Românilor, cari mai înainte erau tot în preponderanță, acum numai 36 inși — un memento — pe care Românii nici acum nu-l băgară în samă. Intre Românii aceștia macedoneni erau Antoniu, Andreiu, Georgiu și Mihaiu Mocsonyi, Em. Gozsdu, doi Dera, doi Dona, trei Guda, doi Lyka, doi Muciu, un Ademovsky, Bealo, baronul Horváth, Mandry, Pomperi etc., iar dintre nemacedoneni: V. Babeșiu, Sim. Popovici, Alexandru și Dumitru Nedelcu, Lazar Musteșiu, Nic. Ivannovici, Teodor Szerb, Georgiu Sztupa, Demetriu Ionescu, Georgiu Popa etc.

După inaugurarea dualismului și a uniunii Ardealului se concentrară chiar și din părțile ardelenene mai mulți funcționari, neguțători și industriași români în capitala Budapesta, și prin aceasta și numărul credincioșilor români la biserica greco-română. Preotul român de atunci Miculescu prezentă reprezentanței bisericești de repetiteori în anul 1866—1869 lista credincioșilor români, cari încă nu erau primiți în rândul membrilor ordinari, spre a fi introduși în comuna bisericească. Lista

aceasta numără la 41 membrii noi propuși, între cari erau: Georgiu Ioanovici, secretar de stat în ministerul cultelor, Ioan cav. de Aldulianu, Ioan cav. de Pușcariu și Ioan Fauru semp-temviri, Dr. Gallu, Cimponeriu și Besanu județi la tabla regească, Georgiu Szerb, Roșiescu, Gerasim Rațiu, Dragonescu concipiști ministeriali, Varga și Mustețiu avocați, Teodorescu și alți comercianți și industriași.

Însă primirea acestora în comuna bisericească întâmpină opozițiune din diferite puncte de vedere. Grecii — văzându-se acum în majoritate — nu erau aplicați a înmulți numărul Românilor peste ei. Macedo-Românii încă se temeau, că înmulțindu-se prea tare membrii daco-români, aceștia îi vor strămtori și delătură din beneficiile lor ca fondatori originali. Dar înșiși Daco-Românii încă rivalizau între sine, pentrucă o parte din ei fiind opoziționali — naționali-liberali — nu simpatizau cu Românii guvernamentali aplicați prin funcțiuni publice, ci erau de fixa idee, că unde sunt ei, națiunea română e destul de bine reprezentată, și de alții numai au lipsă, — uitând că Românii s'au putut susține numai cât timp au fost ei în preponderanță numerică.

Deci în încălcirea asta de temeri și rezervațiuni mentale, reprezentanța bisericească găsi expedientul de amânare prin aceea, că exmise o comisiune, în care din partea Românilor erau designați Gozdsu, Babeșiu și G. Mocsony, ca să elaboreze mai întâi un regulament privitor la condițiunile, ce se recer pentru primirea de membrii noi în comună și reprezentanță, iară până atunci se suspendă orice primire de membrii noi. Atâta le-a mai trebuit Grecilor, ca să fie siguri de căderea Românilor.

Un termin până când să fie regulamentul gata, și până când să dureze suspensiunea de membri noi, nu se fixă. Gozdsu curând după aceea muri în 3 Februarie 1870, și după el mai toți Macedo-Românii și o parte din ceialalți mai bătrâni.

* * *

Într'aceea înterveniră și legile și ordinațiunile pentru despărțirea Românilor de Sârbi, ceace încurajă și pe Greci de a se despărți și ei de Români și de Sârbi spre a formă o ierarhie grecească.

Deci Grecii din Budapesta în număr de 25 inși, la cari se mai adaugară și patru Macedo-Români, în 21 Februarie 1873, aleg dintre sine șapte inși, și-i împuternicesc de a face toți pașii necesari pentru despărțirea bisericei în două comunități bisericești, una greacă și una română.

Acești șapte împuterniciți subștern în 28 Maiu 1874, în numele tuturor Grecilor dela biserica greco-română din Pesta la ministrul de culte ungar cererea, că față de purtarea cea inimică statului ungar manifestată din partea Românilor (ei înțelegeau aci pasivitatea dela Mercurea și programul dela Timișoara din a. 1869), și a despărțirii lor de ierarhia sârbească, cu tot dreptul se poate concede și Grecilor de a se despărți și ei de Români, — luând firul întrerupt la a. 1821, — pretinzând din nou, ca biserica mixtă greco-valahă să se despartă în două comune bisericești una greacă și alta macedo-română.

Eră ocaziunea cea mai potrivită acum a douaoară (1821 și 1874) ca Români să fi acceptat propunerea asta a Grecilor, că astăzi înfloriau două comune bisericești una greacă și alta română.

Dar Români cu provocare la regularea din 1836 respinseră și acum propunerea Grecilor, și urmarea fû, că Români au fost simplu exchiși din biserică.

La cererea Grecilor pentru despărțire ministrul cultelor după ascultarea episcopului diecezan sârbesc, extradă în 2 Iulie 1875, Nr. 12,143, rezoluțiunea sa, prin care încunoștiințează comuna bisericească greco-valahă, că Majestatea Sa Regele, prin decisiunea sa din 15 Aprilie 1875, s'a îndurat preagrațios a hotărî, cumcă această biserică să se poată despărți în două una *grecească* și alta *macedo-română*; iară averea să se împartă în proporțiunea și în sensul fundatorilor.

Români *nemacedoneni* din Budapesta, văzându-se prin această rezoluțiune cu totul ignorați și exchiși din biserică, însărcinată pe commembrul lor Pușcariu (eu), ca adunând toate anteactele, să elaboreze un memorial istoric, din care să se vază, că și ei s'au bucurat de beneficiile acestei biserici.

Aceasta făcându-se, se convocă la o adunare toți Români macedoneni și nemacedoneni, cărora expunându-li-se starea lucrului, făcând și un proiect pentru unirea Macedonenilor cu

Românii nemacedoneni, dând protie fundatorilor propuse, ca cu toții laolaltă să se apere față de pretensiunile Grecilor.

Macedo-Românii — însă — prin rostul seniorului lor Stefan Mano, declarară, că deși ei țin cu toată rigozitatea la egala îndreptățire a limbei române cu cea grecească, și la paritatea tuturor celorlalte drepturi bisericești a Românilor față de Greci, totuși, deoarece e necontestabil, că biserica e fondată numai de Greci și de Macedo-români, și prin urmare numai aceștia au dreptul de a dispune de această biserică, ne roagă pe noi nemacedoneni să nu ne ingerăm în cauză, pentru că prin aceasta numai îngreunăm pozițiunea lor față cu Grecii, și începând noi vre-o acțiune pe calea legii în contra Grecilor, am află în tabăra acestora și pe Macedo-Românii, ci să fim cu răbdare până vor regula ei afacerea cu Grecii, și atunci ei Macedoneni ne vor primi și pe noi în partea lor, însă numai după trebuință, adecă cu alte cuvinte, dacă stingându-se ei se va arăta necesitatea de a se întregi cu noi. «Lăsați zise el, — promemoria D-Voastre dimpreună cu anteactele la noi — spre a le putea lua la timpul său în considerare».

Ca să nu provocăm vre-o ruptură între Românii macedoneni — am lăsat toată afacerea pe mâna Macedo-românilor, predându-le și actele adunate.

De atunci tăcură Macedo-românii, tăcură și Grecii doisprezece ani — până ce într'aceea muriră mai toți Macedo-românii mai bătrâni, cari mai țineau la limba română și mai rămaseră dintre ei numai Mocsony-eștii și Mihaiu Muciu, iar dintre nemacedoneni numai Vicențiu Babeș și Ioan Mustețiu în reprezentanță. După ce murise și George Sztupa cel de pe urmă curator al bisericii, nemacedonean și în 21 Septembrie 1887 răposă și cel de pe urmă paroh român Miculescu, — Grecii puseră mâna și pe curatorii și pe actele Românilor aflate în rămasul curatorului Sztupa.

* * *

La 1 Februarie 1888 curatorul grec convocând pe reprezentanții bisericești ce mai rămaseră, și reîntregindu-se prin tinerii greci și macedoneni, ținură consultare și în privința împlinirii preotului român. La aceasta se scoală tinărul macedonean N. Lica cu propunerea, că cu privire la pactul din anul

1802, locul vacant să se ocupe prin un preot macedo-român, care însă să țină serviciul divin ca și cel grecesc numai în limba grecească.

Înzadar fû această propunere combătută de minoritatea română prin rostul lui Alexandru Mocsonyi, ea fû primită de 13 voturi ale grecilor și 11 voturi macedo-valahe în contra la 5 voturi macedo-române (Mocsonyi-eștii și Muciu) și a două nemacedonene (Babeș și Musteșiu). Va să zică Români, cari mai țineau la limba lor rămaseră în minoritate absolută numai față de Greci, ci chiar și de Macedo-români. Au putut deci Români noștri vedea greșala lor, că n'au vrut să primească pe cei 41 Români între membrii bisericei chiar — guvernamentali să fi fost.

Incidental observăm aci, că Alexandru Mocsonyi în disputa lui cu tinărul Lica, întrebă pe acesta de ce el, ca Macedo-român, se expune pentru limba grecească, și nu pentru cea română, sau cel puțin pentru cea macedo-română nefiind el grec? La aceasta Lica răspunse, că el nu e nici grec nici român, ci e cetățean ungar, care nu știe nici grecește nici românește, și de aceea lui îi e lucru indiferent în ce limbă se ține cultul bisericesc, — dar află consult de a se țineă numai într'una și aceasta nu poate fi decât numai cea primitivă introdusă de cei dintâi fondatori! Și acum să vedem cine e Lica acesta? Lica acesta e unul dintre cei mulți fii și respective nepoți de frate ai fraților Constantin și Anastasie Lica, pe cari îi aflăm dela anul 1820 începând în tabăra luptătorilor români în contra grecilor. Un frate dintre cei doi frați bătrâni murind fără erezi descendenți, lăsă toată averea sa fratelui său, adecă tatălui tinărului Lica menționat mai sus, carele însuș eră milionar, — dară primî ereditatea frate-său — între altele — și cu legatul, ca din averea rămasă să se plătească anual preotului câte 50 fi. Preotul român Miculescu nu avu răbdarea până se limpezește rămasul, ci împroceșă pe acest erede — tatăl tinărului Lica — pentru solvirea legatului anuatim. Atunci bătrânul Lica mănîându-se pe preotul român și denegându-i renta legatară sub cuvânt, că testamentul nu precizează dacă acel legat e a se plăti preotului român sau celui grec, din asta, și din alte preținse vătămări din partea preotului român, — trecu în partea

Grecilor, de cari apoi se ținură și copiii. (Cel puțin eu așa am fost informat de cauză).

După acest incident să trecem mai departe la obiect.

În contra concluzului majorității Grecilor și Macedo-românilor cu 24 voturi pentru scoaterea limbei române din biserică, minoritatea română cu 7 voturi subșternu la ministerul de culte protest; iar ceilalți Români nemacedoneni scoși și din biserică și din limba română la biserică, în numele a 95 familii conscrise înaintară și ei o reprezentățiune la minister pentru susținerea preotului și a limbei române.

La acestea toate urmă răspunsul ministrului din 30 Maiu 1888 Nr. 20,561, precumcă Majestatea Sa cu hotărîrea altissimă din 18 Maiu 1888 s'a îndurat preagrațios, ca pe lângă delăturarea organizării din anul 1808 a bisericei macedo-valahe: 1. ca ministrul să poată aplacidă concluzul majorității din 1 Februarie 1888; 2. ca minoritatea macedo-română să se poată despărți de Greci pe baza art. de lege 25 din 1881; 3. că Români din Budapesta, cari nu sunt membrii bisericei greco-macedo-române, să-și poată formă o comună bisericească de sine stătătoare în sensul §-ului 24 al legii 53 din anul 1868.

După acestea toate Grecii și Macedo-românii grecizați aleșeră de preot macedo-român pe Georgiades (Georgiu Murnu) care să servească cultul divin în limba grecească, ca și preotul grec Gogos, — apoi compuseră niște statute nouă, în cari — între altele — hotărîră, că toate fundațiunile făcute în favoarea Românilor se înțeleg a fi fost făcute numai pentru macedo-români, și în fine că membrii dela aceasta biserică, cari în urma despărțirii ierarhice între Sârbi și Români, aparțin la vre-una din aceste ierarhii, nu mai pot aparține și la biserică greco-macedoneană.

La reclamarea minorității române însă — ministrul cu rezoluțiunea sa din 1892 suspendă aceste concluze ale Grecilor, încât privesc chestiunea de proprietate a fondurilor, ca una ce aparține forului judecătoresc, — și încât confișcă dreptul membrilor români câștigat de mai 'nainte de a aparține la această biserică, — sau cu alte cuvinte Mocsonyi, Babeș și Mustetz mai pot fi membrii acestei biserici până mai trăesc.

Românii nemacedoneni din Budapesta văzându-se acum cu totul scoși din biserica greco-valahă și din folosința de a avea preot român cu limba română, și convingși, că nici ei nu mai pot ajuta minorității ce a mai rămas cât trăesc în reprezentanța bisericeii, nici aceștia lor înșiși, se hotărîră în fine a-și forma o comună română separată, spre care scop ei făcură statutele de lipsă, se constituiră în sinod, în comitet și în epitropie parohială întocmai după prescriesele statutului organic, cerând a se subordina episcopiei române celei mai de aproape a Aradului.

Înainte însă de a subșterne aceste statute spre aprobare la Consistorul aradan, membrii români dela biserica greco-valahă Alexandru Mocsonyi și Vincențiu Babeș convocară pe cei ce se organizară în comună separată — să amâne așternerea statutelor la Arad — până vom mai face cu toții o reprezentățiune colectivă la Maiestatea Sa pentru remediare, cu adaosul, că nereușind nici cu aceasta, nimic, nu ne va mai sta de pedecă pentru realizarea comunei bisericești române separate; — totuș ei — Mocsonyi și Babeșiu să rămână la biserica greco-valahă până la finalizarea cauzei greco-române, și atunci cu eventuala parte din averea comună la timpul său vor intră și ei în noua comună română.

Reprezentățiunea colectivă subscrisă de 50 Români macedoneni și nemacedoneni se subșternă regelui în 10 Martie 1890, — dar n'avu nici un rezultat.

Atunci Românii prezentară statutele lor de constituire a bisericeii separate la consistorul din Arad, unde Babeșiu secundat de Rotariu se opuseră vehement sub cuvânt, că acelea vor prejudecă cauzei lor dela biserica greco-valahă, — și consistorul cu concluzul din 27 Decembrie 1890 Nr. 5000 suspendă pertractarea până la ulterioara lămurire a lucrului, dar la noua remonstrare a Românilor nemacedoneni, consistorul reasumând cauza, cu concluzul său 23 Martie 1891 Nr. 200/II 36 aplacidă în principiu constituirea noii comune bisericești a Românilor ortodocși din Budapesta — îndreptându-i să facă pre-gătirile de trebuință. Însă — din cauze încă nelămurite — acest concluz nu se expedă — zece ani, în care timp Românii din Budapesta rămaseră în nedumerire.

Eu pensionat fiind, m'am mutat din Budapesta la Bran, iar consoții mei Români de acolo n'au astăzi nici biserică nici preot român.¹

Moșonyeștii încă s'au depărtat din Budapesta pe la moșii, și acolo în Budapesta au mai rămas dintre vechii membrii la biserica greco-română numai octogenarii Babeșiu și Mustețiu, cari încă nu mai pot face nimic, — sau cel puțin nu știu în timp de zece ani, ce a mai intervenit, să mai fi făcut ceva.

Acum — când scriu acestea la încheierea secolului XIX — primesc îmbucurătoarea știre, că la ursoriul Românilor din Budapesta episcopul Goldiș sub datul 26 Noemvrie 1899 Nr. 6138 — comunicând concluzul consistorului din anul 1891 Nr. 200/II 31 — provoacă pe Românii ort. din Budapesta a se constitui în sensul concluzului din anul 1891.

Ce va mai urmă, vor vedea ceice vor trăi.

Noi — deocamdată nu putem zice alta, decât ce am zis la biserica din Brașov.

Qui perdidit numerum, incipiat interum!

---

¹ Astăzi există și preot și biserică (capelă).

XX. Fundațiunea lui Gozsdu.

Dupăce am pertractat cauza bisericilor greco-române din Braşov şi din Budapesta, şi am arătat exitul lor cel tragic pentru Români, provenit în mare măsură şi din neprevederea, neprecauţiunea şi netactica din partea acestora, — venim acum la înfăţişarea unui obiect mai plăcut, care — deşi trecu prin numeroase peripeţii periculoase — fû mântuit şi scos la liman prin purcederea mai prudentă, mai moderată şi mai echitabilă a unor corăbieri mai circumspecţi, venim adecă la istoricul sumar al *fundaţiunii lui Gozsdu*.

În precuvântarea, ce am făcut în 1 Sept. 1875 la analele fundaţiunii lui Gozsdu (edit. II, 1885 tom. I, şi în cele următoare) am atins pe scurt şi istoricul acestei fundaţiuni, însă cu oarecare rezervă dictată de caracterul ei officios; — aci însă mai liberi de orice rezerve vom întregi descrierea noastră cu unele incidente, ce nu trebuesc date uitării.¹

Emanuil Gozsdu s'a născut la anul 1802 din părinţi ne-guţători în Oradea-mare. Mamă-sa a fost fica nobilului român Demetriu Poynár de Király-Darocz. Prima soţie a lui Gozsdu a fost macedo-româna Anastasia Pometa, văduva Vulpe, iar a doua soţie Melania Dumcea, care după moartea lui Gozsdu se mărită după marele proprietar Iosif Nemeshegyi şi după moartea acestuia acum trăieşte văduvă în Budapesta.²

După absolvarea studiilor juridice Gozsdu se așeză ca avocat în Pesta, unde şi ca jurisconsult la mai multe case de magnaţi şi de bancari, apoi şi el singur ca econom norocos a devenit la avere însemnată.

La anul 1861 fû denumit de comite suprem (prefect) al comitatului Caraşiu în Lugoş, şi ca atare luă parte în casa magnaţilor (senat), unde apăară cauza română cu bărbăţie, şi organizează comitatul Caraşului cu funcţionari şi reprezentanţi în majoritate preponderantă de Români.

¹ Directorul «Albinei» d-nul Cosma a scris în «Enciclopedia română» biografia lui Gozsdu, precum şi istoricul fundaţiunii lui Gozsdu cu multă cunoştinţă de cauză, care suplinesc cele ce am scris eu aci.

² Acum moartă şi ea din anul 1911.

(Nota edit.).

În anul 1866 fû ales de deputat la dieta Ungariei, unde venind în conflict cu un coleg ultranațional, (vezi stenogr. dietală) care-l apostrofă, că nu e român bun, îi răspunse, că urma va alege, care a fost român mai bun!

În anul 1867 din ansa încoronării regelui între alți mulți bărbați distinși fû și Gozsdu decorat cu ordinul leopoldin cl. III, iar în anul 1869 denumit de jude la curia supremă judecătorească, în care calitate răposă la 3 Februarie 1870.

Din vieța lui Gozsdu mai însemnăm următoarele note caracteristice.

El ținea casa deschisă, unde se adunau Românii la toate consultările lor, și unde se adăposteau mulți tineri români universitari, precum Cosma, Poynár, Rațiu Gerasim și alții.

Gozsdu eră ortodox mare, și ca membru al bisericei greco-române din Pesta apăra drepturile Românilor cu bărbăție; — la inițiativa lui se zidiră casele dimprejurul bisericei, din a căror venite se susține biserica.

Dar Gozsdu eră și român zelos — deși nu din tagma ultraștilor, ce se numeau pe sine naționali-liberali-opoziționali.

Gozsdu încă la începutul mișcărilor politice din anul 1848, adunând la sine pe Românii ce se aflau în Pesta, stabilî programul de purcedere al Românilor ungureni, în senzul căruia recunoscându-se unitatea de stat Ungaria, între marginile acesteia se pretindea libera întrebuintare a limbei române, — autonomia bisericească, etc., etc.

Pela anul 1863 Gozsdu punându-se în corespondență și atingere cu Șaguna, Șuluțiu, Barițiu etc., căută a reține pe Românii ardeleni de-a intra în Reichsratul Nemților din Viena, în cari nu aveă încredere, ci mai vârtos a căută o bună înțelegere cu Ungurii spre a asigura drepturile naționale ce compet Românilor, — dar încercările lui n'avură rezultatul dorit din cauză, că Românii ardeleni luaseră deja altă direcțiune politică special ardeleană.

În fine totuș Gozsdu desgustat de curentul șovinistic ce începù a se manifestă la mulți dintre maghiari, se convinse, că Românii numai prin mijloacele lor proprii materiale și intelectuale pot veni la o valoare, și de aceea se întări și mai mult de ideia înființării fundațiunei sale.

Gozsdu neavând descendenți, și bolnav de mai multe săptămâni, simțind apropierea morții sale, făcù în 4 Noemvrie 1869 renumitul său testament, prin care se creà fundațiunea numită a lui Gozsdu.

El chemă la sine ca martori testamentari pe colegii săi: Septemvirul Simeon Popovici, juzii curiali Aldulianu și Pușcariu, secretarul ministerial Cimponeriu și pe avocatul Florian Varga, cari subscriseră clauzula de atestare a testamentului — fără însă ca aceștia să cunoască cuprinsul lui.

Atunci zise Gozsdu cătră noi numai atâta, că ar vrea peste o sută de ani să se scoale din mormânt, ca să vadă ce s'a ales de testamentul său? Apoi adause mai departe: Măi! eu ca avocat am făcut sute de testamente pentru clienții mei, dar nu le-au putut atacă nimenea, și cred că nici testamentul meu nu-l va dificultă nimenea!

Când colo — la deschiderea și cetirea acestui testament, văzând în el atâtea rezerve într'o parte și în alta, cari toate puteau da ansă de procese, Aldulianu exclamă: «Să știi măi Pușcariule, că din tot testamentul acesta și din fundațiunea lui Gozsdu nu se va alege nimica! Eu însă numai atâta putui reflectă: Vom căută a le aplană toate!

Și într'adevăr defectele și dubiozitățile testamentului erau multe, — adevărindu-se și aici vechea zicală: că doctorul să nu se vindece el însuș pe sine.

În testamentul său Gozsdu declară înainte de toate, că toată averea sa mobilă, banii, hârțiile de valoare și acțiunile negriate etc., ce se aflau în locuința sa — încă în viață fiind, — le-a predat în proprietatea și libera dispozițiune a soției sale Melania născută Dumcea, — iar cealaltă avere a sa o lasă spre a se face o fundațiune — fundațiunea lui Gozsdu — pentru stipendiarea tinerilor studioși români de confesiunea greco-orientală. Această avere constă:

1. Din o casă veche în strada Regelui —
prețuită cu . . . . . fl. 226,132·67
2. Din vila lui Gozsdu afară de oraș pe Rákos cu pământurile dimprejur prețuite cu „ 54,174·88
în care vilă însă în sensul testamentului

Transport . . „ 280,307·55

	Transport . . .	fl. 280,307·55
	avea locuința de vară, pe cât timp va fi văduvă, Melania Gozsdu.	
3.	Cincizecișpatru de acții a primei casse de păstrare pestane după cursul inventarial à fl. 2,650·—	„ 143,100·—
	dintre aceste 54 acții însă 11 bucăți nu erau girate, și de aceea le pretindea văduva.	
4.	Patruzeci de acții a morii de vapor Concordia à fl. 390·—	„ 15,600·—
	dintre cari 20 bucăți negirate, pretindea văduva a fi ale sale.	

Peste tot — fără sarcine fl. 439,007·55

Aceste active însă erau însărcinate cu următoarele pozițiuni pasive:

1.	Cu o datorie a testatorului la cassa de păstrare și la banca comercială de . . .	fl. 126,481·—
2.	Cu intertențiunea viduală de fl. 6,000 anual, cu locuința de vară a văduvei în vilă à fl. 600·—, cu $\frac{3}{4}$ părți din venitele celor 11 acții dela cassa de păstrare pestană, și 20 acții dela moara Concordia negirate, dimpreună cu timbrul actului de împăciuire, cari toate reprezintă un capital însărcinat de	„ 142,815·—
3.	Legatul pruncilor lui Margaretovici în sensul testamentului	„ 12,000·—
4.	Escontarea erezilor laterali Getsö, Sztupa și Mandrina pe calea împăciuirei cu . . .	„ 20,400·—
5.	Spesele la îngropăciunea fundatorului	„ 2,265·—
6.	Contribuțiunea văduvei după intertențiunea viduală de fl. 6,000·— anual fl. 750·— ce reprezintă un capital de	„ 12,500·—
7.	Pretensiunea erarială pentru taxele de ereditate	„ 21,898·—
8.	Aruncul comunal la acestea	„ 2,817·—
9.	Alte pretensiuni și datorii mai mărunte venite din partea particularilor, advocaților, timbre, pretensiuni financiare etc. — peste circa	„ 4,802·—

Suma pasivă fl. 345,578·—

Scoțând din activele de	„ 439,007—
Pasivele de circa	„ 345,578—
Se arată un plus de active de circa	fl. 93,429 ¹

Dacă însă considerăm, că din venitele acestui rest de capital trebuie acoperită contribuțiunea anuală cu fl. 5,290 și spesele de conservarea și administrarea realităților preliminate cu fl. 598, laolaltă fl. 5,888 anual, ce reprezintă un capital à 5% de fl. 117,760, apoi lăsământul trebuie considerat în deficit cu fl. 24,331.

Norocul nostru însă a fost, că într'aceea valoarea acțiilor dela cassa de păstrare pestană crește zilnic, și că intrevenind necesitatea de expropriare a viley și a pământurilor din Rákos pentru societatea căilor ferate, fundațiunea le putu vinde — în loc de prețul inventarial de fl. 54,174 cu fl. 125,000 apoi cu creditele ce ne deschiseră fondurile arhidiecezane și mitropolitane, — precum și institutul «Albina», cari ne puse în pozițiune de a plăti datoriile rămasului, și și de a putea acoperi culant mai întâi duplicarea, apoi triplicarea acțiilor dela cassa de păstrare pestană.

Fundatorul Gozdu prin testamentul său institui o reprezentanță de administrare a fundațiunei sale, din cei trei arhieri români și de câte doi membri civili din fiecare eparhie subordonată congresului național-bisericesc, — dar ca controlă mai puse și pe trei executori testamentari și pe văduva până mai trăiesc, apoi pe familia Poyvár descendentă dela moșul-său după mamă, și dădu drept și guvernului să aibă grije, ca fundațiunea să nu se prăpădească, — apoi ca capac la toate mai adaugă la testament și condițiunea, că la caz de orice proces ce s'ar iscă între văduva lui și între fundațiune, judecătoria să *decidă totdeauna în favoarea văduvei*. Și asta eră partea cea mai primejdioasă a testamentului — călcâiul lui Achilles, — care putea zădărnici toată fundațiunea. Atunci mi-am adus aminte de cuvintele lui Aldulianu, că nu se va alege nimic din testamentul

¹ Luând în vedere, că pretensiunile văduvei în o parte considerabilă erau trecătoare, — noi bucuros acceptăm și calculul dlui P. Cosma din Enciclopedia Română, că rămasul liquid al lui Gozdu a fost circa fl. 200,000. Dar valoarea cea adevărată a rămasului s'a manifestat în puterea lui de a crește rapid, și prin aceasta de a putea trece cu înlesnire peste toate pasivele.

și din fundațiunea lui Gozsdu. Dar Aldulianu încă muri la un an după Gozsdu, și în locul lui de notar în reprezentanța lui Gozsdu întrai eu ca fac-totum mai optimistic. Într'adevăr văduva văzând partea cea slabă a testamentului eră gata să pășească în contra fundațiunei.

Testamentul mai aveà și o altă dispozițiune în sine superflă, deoarece el destinase fundațiunea sa numai pentru Români de confesiunea greco-orientală și de aceea nu mai eră de trebuință de a mai adaugă și o exchidere taxativă a Sârbilor și a Uniților, pentrucă taxarea și așa nu eră completă — dar ea făcù sânge rău la Sârbi și la Uniți tocmai pentru taxarea lor expresivă. De aci urmă, că Sârbii și Uniții mai distinși (nomina sunt odiosa) apropiindu-se de văduvă o instigară în tot felul de a atacă testamentul. Așa văduva luând pe unul dintre cei mai renumiți advocați din Budapesta, pregăti o incuză, în care prețindeà, că până trăiește ea, i-se cuvine administrarea și folosința rămasului etc. Eu înțelegând despre aceasta, cerui deslușire dela văduvă, care îmi și arată incuza, gata să o predeà la tribunal. Dupăce am cetit-o, i-am spus văduvei apriat întonând, că dacă ea va băgă astăzi incuza la tribunal, reprezentanța mâne însinuă concurs și liquidare a rămasului, arătându-i starea activelor și pasivelor, și eventualitatea vânzării în licitațiune publică a tuturor obiectelor rămasului, din care de abià va eși prețul jumătate al inventarului, — și atunci nu se va realizà fundațiunea lui Gozsdu, dar și ea — văduva va rămâneà fără subvențiune.

După eșirea mea dela văduvă, care ședeà pe atunci în vila de vară, întră la ea îndată prezidentul tablei regești Nicolau Mihailovici, Sârb, dar care trăise mult printre Români, și amic de casă al văduvei, — care îi descoperi incuza, și ce am zis eu la ea. Atunci Mihailovici, jurist bun și om de omenie, desaproabă incuza, și o înduplecă a recede dela ea, ceeace văduva și ascultă, lăsându-se de aici încolo în privința tuturor competențelor ei la loialitatea și buna intențiune a reprezentanței fundacionale. Dar și reprezentanța apoi s'a purtat loial și equitabil cu ea până la extrem, împăcându-se cu ea pentru cele 11 acții ale casei de păstrare și 20 acții ale morii Concordia — nefiind girate — ca $\frac{3}{4}$ din dividendele lor să le fragă văduva cât tră-

iește; s'a învoit a-i plăti pe lângă intertențiunea anuală de fl. 6,000 și contribuțiunea după aceasta, i-a solvit escontentarea de fl. 60,000 îndată ce s'a măritat a douaoară, etc., — pentru că reprezentanța voia cu tot prețul a încunjură orice proces nu numai cu ea, dar și cu ceilalți pretendenți ce se sculară în contra fundațiunei, — ca nu cumva devenind rămasul pe mâna unui curator ad-actum, acesta să o țină încurcată până ce se va topi cu totul. Mai aveă testamentul și defectul acela, că nu preciză cine să aleagă pe reprezentanții civili, și că în privința acestora dispuse, că între ei să fie cel puțin (legalább egy) unul din familia Poynár, care să aibă vot deciziv (döntő szavazat), de unde aceștia deduceau concluziuni extreme etc. Dar și față de această familie reprezentanța s'a purtat loial și cu o liberalitate generoasă, până ce s'au convins și ei deplin, că fundațiunea lui Gozsdu are să ridice familia la cultură și vază pentru tot viitorul ei.

Deci în bună înțelegere a reprezentanței cu văduva și cu familia Poynár s'au putut stabili literile fundaționale întărite și de minister, apoi regulamentele afacerilor interne, de casă și de administrațiunea bunurilor, de întregirea reprezentanței și celelalte, încât astăzi afacerile fundaționale decurg regulat și limpede. Tot așa de culant s'a purtat reprezentanța și cu neamurile laterale ale fundatorului, și anume cu copiii lui Mandrino măritată Margaretovici, care a fost fata surorii soției celei dintâi a lui Gozsdu Anastasia Pometa; — asemenea și nepoții dela altă soră a primei soție a fundatorului, Getzö-Sztupa și Mandrino, cari susțineau, că o parte din averea fundatorială a fost câștigată de Gozsdu pe timpul primei sale soții, a mătușei numiților nepoți. Mai păstrez între epistolele lui Șaguna și pe aceea, în care-și descopere mulțămirea și bucuria, că ne-am putut împacă și cu neamurile acestea.

După ce am delăturat toate piedecile ce se grămădiseră în calea fundațiunei, aceasta crescù din zi în zi ca când s'ar fi revărsat binecuvântarea lui Dumnezeu peste ea.

Prin emisiuni nouă acțiunile dela cassa de păstrare pestană ale fundațiunei s'au înmulțit la 177 bucăți, a căror curs de bursă cu finea anului 1895 a fost stat cu fl. 7,900 ce dau un capital de . . . . . fl. 1.398,300—

Transport . . . „ 1.398,300—

Transport . . .	fl. 1.388,300—
Pe lângă acestea mai avem 20 acții Concordia à 368 florini	„ 7,360—
10 sortituri Tisza à 142 florini	„ 1,400—
441 acții Hazai Bank à fl. 125·50	„ 55,345·50
Pe lângă casa din Király-utcza Nr. 13	„ 267,338·22
S'au mai cumpărat:	
O casă în Dob-utcza Nr. 16	„ 67,860—
O casă în Hollo-utcza Nr. 8	„ 47,520—
O casă în Oradea-mare	„ 22,560—
Mausoleul fericitului Gozsdu în valoarea construcțiunei cu	„ 13,068·15
Mobile și alte recvizite	„ 4,778·95
Peste tot circa ¹	fl. 1.785,530·82

Prin capitalizarea de $\frac{2}{3}$ a venitelor acestui fond s'au plătit mai peste tot împrumuturile provizorie luate din fondurile mitropolitane și dela «Albina», — iar $\frac{1}{3}$ a venitelor se distribuie fl. 25—30,000 anuale ca stipendii la 120—130 tineri studioși — după normele fixate în regulamentul afacerilor interne tipărite în analele fundațiunei lui Gozsdu, tomul IV, fasc. II din a. 1896.

Aceste rezultate favorabile se atribue — pe lângă o înțeleaptă administrațiune a reprezentanței fundațiionale — în prima linie materialului celui bun și dispozițiunilor celor marimoase ce le-a dat fundatorele, care a fost pe lângă patriot înțelept, — și cel mai bun român!

¹ Astăzi fundațiunea stă la 7.118,408 cor.

Adaus din partea Editorului.

João Cas. De Passarim &

Despre anii din urmă ai vieții lui Ioan Cav. de Pușcariu până la moartea lui.

Opșorul acesta cuprinde numai o parte din manuscrisul intitulat «*Notițe despre întâmplările contemporane*». Partea a doua tractează despre «*Pasivitatea politică a Românilor și urmările ei*». Aceasta fiind un moment remarcabil și de o însemnătate hotărâtoare în viața politică a Românilor din Ardeal, nu putea rămâne neconsiderată în un memoriu istoric, mai ales, că autorul a participat în mod eminent și la viața politică a Românilor, ca oponent neîmpăcat al pasivității și apărător neînduplecat al activității Românilor pe tereñul politic, în armonica conlucrare cu Arhiepiscopul-Mitropolit Andreiu baron de Șaguna. Partea a doua din manuscris despre pasivitate arată în mod genuin și cu date istoricul pasivității, originea și stadiile ei de desvôltare — în paguba Românilor din Ardeal. Ea se va putea tipări mai târziu, dacă se va află de trebuință.

Partea întâi cuprinsă în această carte se extinde până la anul 1890, când autorul după o activitate de 42 ani ca funcționar public de stat s'a retras în stare de odihnă la locul nașterii sale în Bran, unde a trăit încă 22 de ani înconjurat cu iubire de fiii, nepoții, frații și amicii săi.

Acest adaus are de scop a complectă unele momente din viața lui Ioan Cavaler de Pușcariu din timpul petrecerii sale în Bran, asupra cărora Notițele lui nu se extind.

Pe cât timp a fost în activitate ca funcționar, Ioan Cav. de Pușcariu a lucrat mult, ca puțini alții și afară de oficiu pe deosebitele terene, unde a fost reclamat de necesitățile timpului. Inzestrat cu o minte ageră și dor neîntrecut de muncă el a participat la toate acțiunile mai însemnate ale Românilor pe terenul cultural, bisericesc și politic între cei mai de frunte ai neamului românesc, premergând în tot locul cu spîritul său de inițiativă ca entuziasmat român. Incepând cu adunarea cea mare a poporului român dela 3/15 Maiu 1848, el n'a încetat, cât a trăit, cu cuvântul în adunări și cu scrisul său în ziare și broșuri a contribui la progresul, ce au făcut Români în jumătatea de secol din urmă — lăsând după sine urme neșterse și amin-

tiri frumoase despre sine. Pe terenul bisericesc și politic, în sinoade, congrese naționale, în dietele țării ca deputat a mers mână în mână cu marele Mitropolit Andreiu — sprijinind ideile și acțiunile înțelepte ale acestuia. Ca funcționar public a promovat în tot locul înființarea de școli naționale. Pe timpul petrecerii sale în Sibiiu, Viena și Pesta a adunat din arhivele și bibliotecile publice acte și documente privitoare la istoria poporului român, dintre cari unele le-a folosit însuși în scrierile sale istorice publicate, iară un număr însemnat ca la 1500 piese decopiate din arhivul universității săsești a cetății Sibiiu și din biblioteca lui Bruckenthal în Sibiiu le-a donat Academiei Române din București, al cărei membru onorar și apoi activ a fost. El a dat ideea înființării «Asociațiunii pentru literatura și cultura poporului român», — dimpreună cu un program, care s'a luat de bază la constituirea ei. Sub auspiciile acestei Asociațiuni a publicat el valorosul op «Familiile nobile române», pentru care a adunat acte și documente cuprinse în o colecțiune specială a sa. Este just și echitabil, ca generațiunea inteligenței române, ce a urmat imediat după anul 1848 să fie apreciată în privința faptelor și meritelor ei, nu cu aceeași măsură care se aplică astăzi, când Românii au realizat progrese însemnate pe toate terenele, ci după împrejurările de atunci, când între Români se aflau puțini cărturari, și acești puțini în avântul Românilor spre progres, erau reclamați la conlucrare din toate părțile — trebuind ei astfel să fie totul întru toate.

* * *

După serviciul conștient și îndelungat, Ioan Cav. de Pușcariu a dorit să petreacă zilele de odihnă ale vieții sale la Bran, unde și-a zidit o casă de locuit cu o mică economie. Aici Dumnezeu i-a rânduit să trăiască mai mult decât permitea starea de mai înainte a sănătății sale nu destul de fermă¹. Vieța mai liberă, aerul curat de munte și peste tot mediul de traiu

¹ Pe la anul 1871—2 când a cercetat Cav. Pușcariu mai pe urmă pe Mitrop. Șaguna în Sibiiu, după masa la care participase, văzându-l Șaguna că fața-i cam veștejită de lucrul mult — după depărtarea lui zise Șaguna, către cei ce mai rămaseră cu el: «Mă doare de omul acesta, că nu-l voi mai vedea, căci prospiciază așa de rău!» Așa s'a și întâmplat, însă din cauza că însuși mitropolitul a murit în anul următor.

schimbat au contribuit la îndreptarea sănătății, așa că a atins vârsta de 88 de ani — păstrându-și agilitatea corporală și spirituală până aproape de moartea sa. Este știut, că și în anul din urmă al vieții a participat la sesiunea generală a «Academiei Române» în luna Maiu 1911, la care ocaziune a ținut o disertațiune despre munții «Tămaș și Tamășel».

Lumea se miră, cum de Cav. Pușcariu trăia iarna-vara într'un loc retras, ca Branul, din care cauză prietenii săi îl numiau «eremitul dela Bran». El se află bine în Bran pentru că și aici avea multă plăcere de muncă ocupându-se cu literatura¹. El a aflat și aici teren nou a fi îndrumătorul și sfătuitorul

¹ Scrierile lui sunt:

1. Comentar la Patenta urbarială din anul 1854: Tomul I, 1858. Tomul II, 1859.

2. Die romaenische Amts-Sprache. Ediția I, 1860, Ediția II, 1863.

3. Formulare de acte și documente publice, broșură, Viena a. 1861.

4. Proiect despre împărțirea politică a Ardealului cu respectarea naționalității lor pregătit pentru dieta țării 1864.

5. Oare libere — studii istorice 1867.

6. Memorand prezentat dietei din Pesta pentru apărarea drepturilor Românilor de pe fundul regesc — 1868.

7. Cauza Românilor la 1872 — studiu politic.

8. Considerațiuni asupra Timpului și Spațiului — 1878.

9. Date istorice despre familiile nobile române publicate sub auspiciile «Asociațiunii pentru literatura și cultura poporului român». Partea I, 1892, și Partea II la anul 1895.

10. Fragmente istorice despre «Boierii din Țara Făgărașului» împreună cu documente istorice I, II, III, IV, anul 1904—1907.

11. Negru-Vodă, broșură 1898.

12. Fragmente din Istoria bisericească a Românilor, broșură 1903.

13. La «Ierarchia Română» 1904.

14. Reminiscețe din anul 1860, broșură 1897.

15. Mai multe discursuri la «Academia Română», precum : a) Ugrinus; b) Episcopul-Mitropolit Cerea; c) Cetatea-Neamțului la Rucăr; d) Cele două Zamfire; e) Munții Tămaș și Tamășel.

16. Un comentariu la § 96 al statutului organic bis. gr.-or. român 1899.

17. Proiect de regulament pentru Consistorul mitropolitan.

18. Mai multe poezii publicate începând cu anul 1848 «Ce e patria română» «Pe un vârf de munte»; apoi în timpul din urmă a) «Mărul»; b) «Strugurul»; c) «Regule gramaticale», etc.

19. Mai multe manuscrise în materie de istorie bisericească română, și politică, între care și cartea aceasta.

20. Poezii — manuscris — 6 tomuri aflătoare în biblioteca rămasă — unde se păstrează un număr însemnat de acte și documente.

înțelept al acelora, în mijlocul cărora trăia. Cetea mult făcându-și notițe și scriea mult și aici în liniștea Branului. Se interesă de tot ce se petrecea în lume; ținea mai multe ziare și reviste și era în curent cu literatura; avea la dispoziție o bibliotecă frumoasă, care nu era numai de paradă, ci o stăpâneă, căutând cu îndemănare locuri de câteori era trebuință a convinge de câte un adevăr pe ceice vorbeau de una sau alta cu puțină cunoștință de cauză. În vorbire și scrisul său era câte odată aspru, ceea ce însă — fiind efluxul convingerii sale, nu putea să supere pe altul; era iubitor de pace, pentru care era gata a lăsa din al său; când alții ajungeau în diferențe, știa a interveni cu câte o glumă potrivită — oblind ascuțișurile și desarmând pe oponenți. Simțul de dreptate desvoltat în măsură mare în urma carierii îndelungate ca judecător îl făcea intransigent față de orice nedreptate, ce s'ar fi întâmplat cuiva. Bunul humor nu l-a părăsit în toată viața, istorisirile sale știa să le facă plăcute prin ilustrări, cu citațiuni din autori clasici, cu întâmplări din viață, proverbe și anecdote. După lucrul spiritual ieșea în grădină, unde primăvara plantă pomi, trandafiri și alte flori; avea plăcere să ofere flori la cei ce-l cercetau; nici o damă nu se depărta din grădina lui fără a-i prezenta batăr o roză. Ținea mult să aibă de toate împrejurul casei sale; pe lângă plantațiuni variate, cari făceau o grădină din parc, introduse în ograda sa un canal cu apă cristalină din râul Poarta cu izvorul său din apropiatul Buceci; prin acest canal întreținea un lac pentru păstravi, pentru care în tot anul primea dela ministerul de agricultură icre spre prăsirea peștilor.

În toată ziua mergea la hotelul din apropiere la o oră anumită de își bea berea sa și a conveni cu prieteni și cunoșcuți. O variațiune mai însemnată avea în traiul său când mergea la sesiunile congreselor naționale-bisericești, la sinoade, la «Academia Română», la ședințele anuale ale Reprezentanței fundațiunii Gozsdu.

El avea astfel modul său de traiu consecvent; s'a simțit bine în retragerea sa și așa se explică, că el a preferit a petrece iarna-vara la Bran. O singură supărare la ajuns în acest timp, când și-a pierdut prin moarte soția după patru ani dela așezarea sa în Bran. Această nenorocire l-a atins cu atâta mai

dureros, cu cât a dus cu ea o vieață casnică fericită. Soția sa ca femeie cultă și română bună a contribuit mult la creșterea bună a fiilor săi. Soția sa încă dorise să petreacă la bătrânețe în Bran; ea însăși a ales locul frumos, unde și-au așezat casa de locuit, dar nu i-a fost dat a se bucura mult timp de traiul cel nou.

* * *

Activitatea lui *Ioan Cavaler de Pușcariu* ca pensionar în Bran o prezintă Sfinția Sa Preotul *George Babeș* ca martor al faptelor lui, precum urmează:

Călătorind pe drumul de țeară ce duce dinspre Brașov spre granița țării prin Bran la Rucăr și Câmpulung, în apropiere de castelul Branului, călătorul vede în mijlocul unei spațioase grădini bine îngrijite o vilă modestă în înfățișare, dar bine aranjată în interior. Este vila Cavalerului Ioan de Pușcariu, în care a locuit dela retragerea sa în bine meritata pensiune, până la moarte.

Ca fiu al Branului, dornic de binele și prosperarea acestui bun și blând popor, ce locuiește răslețit pe văile și colinele dintre Piatra-Craiului și Buceciu, Cavalerul Pușcariu dela așezarea sa în Bran, i-a arătat o deosebită dragoste și soliditate.

Poziția sa socială înaltă, trecutul său prea bine cunoscut tuturor, și mai cu seamă bunăvoința arătată în toate împrejurările poporului brănean, i-a asigurat îndată la venirea sa în Bran, stima, respectul, dragostea și venerațiunea obștească. Toate corporațiunile existente în Bran, se întreceau să-l aleagă de conducător ori membru al lor. Astfel curând după așezarea sa în Bran, a fost ales prezident al eforiei școlii centrale, prezident al comitetului central, prezident al comitetului parohial dela biserica veche din Sohodol, membru al sinodului protopopesc al tractului Bran, bărbat de încredere al reuniunii femeilor române din Bran, prezident al băncii «Parsimonia» înființată de dânsul etc. etc.

Cu autoritatea sa, cu experiența și spiritul său practic, a realizat în timp scurt rezultate, a înfăptuit inovațiuni, la cari brănenii cu puțin mai înainte nici nu se gândeau.

În cele următoare voi schița în liniamente generale activitatea sa în interesul Branului, pe terenul cultural, economic și social:

I. Pe terenul cultural.

a) Preocupațiunea sa de căpetenie, și discuțiunile ce le avea des cu preoșimea brăneană și inteligența mireană, se învăteau cu deosebre în jurul școalei centrale, pe care dorea să o vadă ajunsă la cea mai completă dezvoltare, să fie un focalar și model pentru toate școalele din singuraticile comune brănene. În scopul acesta la toate ocaziunile împintea pe învățători a-și face datoria, iar pentru fetițe avea o deosebită îngrijire și învățătoarei adeseori îi puneă la inimă, ca în lucrurile de mână ce se învățau în școală, să fie cu deosebită considerare și să pună pondul principal pe motivele românești atât de frumoase și admirate în pitorescul costum al femeilor brănene.

S'a îngrijit pentru administrarea corectă a fondurilor școlare, pentru augmentarea acelor contribuind însuș sume considerabile și intervenind la P. V. Consistor, ca să oblige bisericile a vota anual o anumită cvotă din fondurile proprii pentru școala centrală și însuș consistorul să-i vină într'ajutor prin votarea unei subvenții anuale permanente.

O idee nouă pentru realizarea căreia se angajase cu tot devotamentul a fost înființarea unei parohii ortodoxe centrale, deschiderea mai întâi a unei capele, iar mai târziu ridicarea unei biserici, care să fie la îndemână funcționarilor români din centru și elevilor dela toate școalele centrale confesionale și de stat, precum și pentru ceice petrec vara în vilegiatură.

Și fiindcă edificiul școalei centrale nu eră tocmai corăspunzător, neîncăpând sub acelaș coperiș și școala de fetițe a stărui mult în eforie și reprezentanța bisericilor brănene de s'a adus o hotărîre, ca să se facă un nou edificiu școlar corăspunzător, care să aibă pe lângă salele de învățământ și locuințe pentru învățători și o sală mare pentru conveniri și petreceri și o odaie acomodată pentru capela proiectată.

S'a ales cu multă îngrijire locul pe care avea să se ridice edificiul, și pentruca să nu se facă cumva vreo eroare a adus la fața locului pe lângă un comisar consistorial și un inginer, pe care apoi l-a încredințat cu facerea planului și a prelimina-

rului de spese, conform căruia edificiul proiectat ar fi costat 44,000 coroane.

Când acest plan a fost votat de eforie, Cav. Pușcariu pentru ridicarea moralului celor mai puțin crezători, și pentru excitarea spiritului de jertfă între fruntașii brăneni, singur a subscris 1000 cor.; — afară de ce va mai urmă când planul se va pune în executare, — dupăcum spuneă D-sa.

Acest frumos plan însă a căzut prin faimoasa lege școlară din 1907, care impuneă școalelor sarcini insuportabile, și aceasta decepțiune mai mult a întristat inima nobilă a Cav. de Pușcariu, decât pe toți ceialalți brăneni.

Forța împrejurărilor l-a făcut să cedeze o parte din realizarea acestui plan măreț — adecă zidirea școalei, dar cu perseveranță de fier susțineă partea a doua, adecă zidirea unei biserici, pentru care pregătise un proiect despre formarea parohiei nouă, deocamdată afiliată la una din parohiile vecine. Și dacă vârsta înaintată a adus cu sine ca să nu poată vedeă cu ochii realizarea dorinței sale, — pentruca nu cumva cu moartea sa să se îngroape și aceasta idee salutară, a lăsat prin testament o sumă anumită pentru «fondul zidirei bisericii centrale în Bran».

b) Despărțământul Bran al «Asociațiunii» a aflat într'ânsul un mare sprijinitor și ocrotitor. El se interesă de aproape de mersul regulat, al acestei instituțiuni culturale, încurajă, îndemnă, lăudă pe conferențiarii mai dibaci, luă parte la toate adunările comitetului, cu deosebire la adunările generale, dela care mai niciodată nu lipseă. Exemplul său, ca om înaintat în vârstă să nu pregete a merge și în cele mai depărtate comune brănene, pe drumuri adeseori nepracticabile, îl urmau aproape toți oaspeții străini, cari petreceau vara în viligiatură la Bran, și astfel nimbul adunărilor noastre generale eră vădit ridicat, și rezultatele totdeauna încununute cu succes.

La stăruința dânsului și cu ajutorul său material și moral s'au introdus și diferitele expozițiuni împreunate cu adunările generale, ca spre pildă: expoziție de brânzeturi de munte cu tot felul de derivate ale laptelui; expoziție de vite cornute și oi bărsane; expoziții de lucruri de mână femeiești, atât de mult admirate și căutate de străini; expoziții de anticități etc. toate

foarte bine reușite și din care multe obiecte împodobesc astăzi Muzeul național din Sibiiu.

Ca o dovadă despre interesul său față de aceasta instituție și ca un semn vădit al stimei, iubirei și recunoștinței poporului brănean, pentru multele și bunele servicii aduse culturai locale, amintesc faptul, că cu ocaziunea adunării generale cercuale, în care s'a comemorat existența de 50 de ani a «Asociațiunei», s'a votat cu mare entusiasm și unanimitate o moțiune, în sensul căreia să se înființeze un fond al desp. Bran, numit «Fondul Cavalerului Ioan de Pușcariu», cu care ocaziune s'au și făcut donațiuni în favorul numitului fond de peste 1000 coroane.

c) Reuniunii femeilor române din Bran, încă i-a arătat toată dragostea și interesul, jertfind timp și muncă pentru promovarea intereselor ei.

Fiind comunele brănene împrăștiate pe dealuri și văi și unele situate la depărtări mari de centru, pentruca să facă posibilă cercetarea școalelor centrale și de cătră copilele mai depărtate a stăruiat ca scopul acestei reuniuni să fie fixat în statute, «pentru înființarea unui internat pe seama fetițelor brănene».

Ca bărbat de încredere al acestei reuniuni, urmăreă cu viu interes toate mișcările ei, dând înviațiuni, sfătuind și îndemnând spre ajungerea cât mai grabnică a scopului urmărit, luând parte la toate ședințele comitetului și la producțiunile și petrecerile aranjate de aceasta reuniune.

Pentru mărirea fondurilor ei nu numai că contribuă an de an cu însemnate sume din punga proprie, dar stăruiă și pe lângă direcțiunea «Parsimoniei» ca să voteze anual din profitul ei curat, cât mai mare sumă în interesul acestei instituțiuni culturale.

II. Pe terenul economic.

a) Ca și prin alte părți așa și aici în Bran, munții cu pădurile lor seculare de fag și brad erau proprietatea foștilor urbarialști, iar pășunile mănoase, erau proprietatea unor oameni privați, cari aveau anumite părți de pășunit numite «ocale». — O «oca» însemnă că are dreptul posesorul ei să trimită la pășune un număr anumit de vite, vaci mai puține, oi cu deosebire «mânzări», mai multe.

Între aceste două feluri de proprietari adeseori să nășteau rivalități și certe. Cei cu pădurea cercau să facă cât mai multe și mai extinse plantațiuni, cei cu pășunatul căutau să stărpească cât mai mult pădurile, ca să-și facă cât mai larg locul de pășunit.

Acestor stări nefirești trebuia să li-se pună un capăt, și a intervenit statul cu legea proporționării sau segregării.

Procese îndelungate și costisitoare s'au născut în multe părți pe tema aceasta, cari au durat zeci de ani, ba în unele locuri durează încă și acum spre paguba enormă a ambelor părți litigante. — Nici posesorii de păduri nu-și pot exploata avutul lor, nici posesorii de pășunit nu-și mai pot duce vitele la pășune. Ambele părți au sărăcit cu desăvârșire. Brănenii au fost scutiți de această calamitate, grație intervenirii energice a Cav. de Pușcariu. Împăciuirea între partide aici s'a făcut fără sguđuiri costisitoare, fără ură între frați, fără procese.

Numai un om de greutatea și autoritatea Cav. de Pușcariu putea săvârși această minune, căci elemente disonante și ambițioși se aflau și aici din greu, cari amenințau cu proces.

Cav. Pușcariu însuș proprietar de «ocale» și încă multe, cunoscător perfect al chestiunilor urbariale, lucrând în această secție la minister și la Curie când eră în activitate, a știut să ferească pe brăneni de urmări păgubitoare.

Câtă muncă și bătae de cap, câte pertractări, lămuriri și deslușiri a trebuit să dea fie în comun fie a parte tuturor celor aproape 100 de proprietari de «ocale» până s'a putut convinge și aduce la cedarea dreptului lor în favorul urbarialiștilor, să înțelege pe lângă o rebonificare minimală în bani, făcută după o anumită «chee» lucrată tot de dânsul.

Foștii proprietari de pășunit, și-au cumpărat alte pământuri, iar urbarialiștii folosesc neconturbați pădurile și pășunile.

Chiar și numai acest singur caz eră destul ca să asigure Cav. Pușcariu veșnica recunoștință a brănenilor.

b) Poporul brănean în parte agricultor, parte economi de vite și mici negustori, în daraverile lor adeseori simțea lipsa unui institut de bani, care să le ofere ieftin și ușor împrumuturi. Această lipsă a văzut-o și Cav. de Pușcariu și fără preget a convocat pe fruntași la o consfătuire în care s'a plămădit în-

ființarea băncii «Parsimonia», care și-a luat deja un frumos avânt, a cărei clientelă e aproape numai din brăneni și cari prin mult-puțina lor avere imobilă, sunt o garanție că banca nici odată nu va îndură pierderi simțitoare prin insolvabilitatea clienților.

Că această bancă a fost o necesitate, și cumcă ea aduce foloase reale poporațiunii brănene, să vede și deacolo, că de când există banca, Sohodolenii au mai cumpărat din hotarul Sasilor reșnoveni, circa 2000 jugăre pământ, pe lângă cele 2000 cumpărate mai înainte; exploataorii de păduri din comunele de din jos, dar mai cu seamă de din sus de Bran, au oricând la îndemână bani pentru depunerea de vadii la cumpărarea pădurilor, pentru plățirea muncitorilor, iar micii negustori, cumpără marfa mai ieftină prin plățirea ei momentană, și astfel realizează cele mai frumoase câștiguri.

c) Pentru înfrumșețarea și înaintarea Branului, a stăruit în calitate de prezident al comitetului central să se planteze împrejurimile cu brădet; s'a parcelat un extins loc viran din centru, s'a vândut în licitațiune publică, cu aceia expresă condițiune, ca noii proprietari să clădească case estetice pe locurile cumpărate în răstimp de 10 ani, ceea ce s'a și făcut în mare parte.

Prin intervenirea și stăruința Cav. Pușcariu s'a cumpărat și parcelat livezile dela magistratul Brașovului împărțindu-se cu bună înțelegere și spre mulțămirea tuturor între proprietarii vecini, cari pe pământurile acuisite au clădit vile și case formând o colonie nouă de locuitori în apropiere de castelul Branului. În legătură cu aceasta a stăruit pentru îndreptarea și sporirea drumurilor viciinale, pentru înfrumșețarea locurilor — înfiinșându-se cu sprijinul lui moral și material și o reuniune de înfrumșețare în Bran, care și până acum arată cele mai bune rezultate ale activității sale.

III. Pe terenul social.

Cu așezarea Cav. de Pușcariu în Bran, viața socială se schimbă mult, animozitățile, ambițiunile personale, micile intrigi ale unora și lipsa de scrupul a altora, încetează deodată, — autoritatea Cav. Pușcariu, nivelează tot. Afabil, prevenitor, interesându-se de năcăzurile, lipsele, bucuriile și aspirațiunile în-

tregului mediu, în care se scoborise, și-a câștigat încrederea, venerațiunea și iubirea tuturor. Orișicare brănean inteligent, doreă să se apropie cât mai mult de simpaticul bătrân, și se simțea fericit dacă putea stă în societatea dânsului, să asculte sfaturile, îndemnurile dânsului, și să le urmeze. Branul, atât de solitar, și liniștit, începù să fie cercetat cu deosebire în lunile de vară de tot mai mulți străini, oameni politici și din cler, ministrii, oameni de știință, academicieni, și altă multă lume bună, vizitează Branul și pe Cav. Pușcariu, și mulți din ei încântați de pitoreasca pozițiune și de dragostea cu cari erau primiți, rămâneau peste vară în vilegiatură la Bran.

Această afluență, ce crește din an în an, a îndemnat pe Cav. Pușcariu a face cât mai cunoscut Branul, prin scrieri și descrierea pozițiunii lui avantajoase, în diferite ziare mai răspândite. Iar pentru înlesnirea mijloacelor de comunicațiune a lansat ideea, construirii a unui tren vicinal, pentru care obținuse chiar și concesiune din partea statului; iar după ce s'a convins, că realizarea unui drum ferat până la Bran se va putea face numai când și de cealaltă parte — a regatului român se va aduce drumul ferat dela Câmpulung — până la graniță, a stăruit pentru facerea cel puțin a unui tramvai, care să lege Branul cu cea mai apropiată stațiune de tren. Tot dânsul a lansat și ideea înființării unei lăptării în Bran, și a unui institut de hidroterapie, și credem că în cel mai apropiat viitor aceste idei se vor întrupa, pe lângă puțină bunăvoință și energie din partea celor chemați.

Nelipsind dela nici o manifestațiune socială-culturală, dădea un strălucit exemplu celorce mai înainte nu prea cercetau astfel de întruniri, lumea începù a-l urmă și petrecerile, balurile, concertele producțiunile teatrale etc., erau tot mai bine cercetate, mai animate, iar profitul moral și material în creștere.

Cât de mult aveă la inimă prosperitatea Branului, am văzut și cu ocaziunea când pentru primadată se răspândise zvonul, că pretura, care deja de pe timpul lui Leopold a fost tot în Bran, are să se mute în Zernești.

Revoltat și dânsul ca și toți brănenii pentru aceasta schimbare de domiciliu nemotivată a șefului administrativ de cerc, a convocat pe mai mulți inteligenți și cu deosebire pe membrii

comisiunei administrative, și le-a recomandat să ia parte la ședința comitatului în care se va pertracta aceasta afacere, și să protesteze cu energie contra strămutării preturei. Pentru orientarea tuturor membrilor congregațiunei Făgărașului a lucrat un memoriu în două limbi, și l-a împărțit la toți membrii congregației.

Ar fi păcat ca acest memoriu, care conține puternice motive, și date istorice puțin cunoscute până acum despre unele privilegii date brănenilor, prin diplome regești să nu fie dat la iveală pentru publicul românesc.

Cu toate opintirile membrilor brăneni ai congregațiunei, cari prin vorbirea la obiect a unui membru (G. B.) a cercat să convingă adunarea și să răstoarne propunerea comitetului permanent, aceasta a fost primită cu majoritate de 4 voturi — unii români în timpul votării fumau în coridoare — și astfel Branul a rămas fără pretură, nemaî ajutând nimic nici recursul înaintat la ministru.

Încă un eveniment din viața Cav. de Pușcariu e vrednic de remarcat, mai cu seamă că la puțini muritori le e dat a-l ajunge. E vorba despre jubileul de 80 de ani ai vieții.

Pentru sărbarea acestui rar eveniment, frații și fiii jubilantului au luat din vreme măsurile de lipsă.

În ziua destinată — o Duminecă — toți membrii ilustrei și lățeitei familii Pușcariu, precum și alți prietini și admiratori ai Cavalerului au luat parte pe lângă o mare aglomerație de popor la serviciul divin la biserica veche din Sohodol, — locul natal și leagănul familiei Pușcarilor, — serviciul a fost îndeplinit cu cuvenită pompă de trei preoți dintre cari unul țină la sfârșitul liturgiei un discurs festiv în care a arătat meritele jubilantului. La sfârșit poporul erumpe în sgomotoase ovațiuni la adresa jubilantului, carele și cu aceasta ocaziune a făcut o faptă caritabilă, oferind fondului bisericeii o însemnată sumă în bani.

S'a servit apoi un prânz festiv în vila regretatului Dr. Iuliu de Pușcariu, fiul jubilantului la Bran, la care a luat parte la 100 persoane, cea mai mare parte rude ale Cavalerului, frați, fii, nepoți, nepoate, strănepoți etc.

Cu vie satisfacțiune și mulțămit în sufletul său, a privit jubilantul din fruntea mesii, la odraslele viguroase și pline de

bune nădejdi pentru viitor ale întinsei sale familii; cu drag a privit la frații și fiii săi, toți ajunși în poziții înalte, și în ochii săi a strălucit o lacrimă de recunoștință pentru venerabilul său tată, care a știut ca puțini alții pe acele vremuri, a da importanța cuvenită, «învățăturii de carte».

Modul de viețuire îi era cam uniform. Rar părăsea Branul, doar ca să meargă la Pesta la ședințele fundațiunei «Gozsdu», la Academie în București, ori la sinod și congres în Sibiu. Se sculă vara între 4—5 dim., iarna între 6—7 oare, și lucra, cu o mică întrerupere la dejun, până către 10—11 oare.

Atunci își lua un baston lung de turist în mână și tacticos și domol plecă spre centru. Se abătea pe la Hotel Bran, lua o bere și făcea astfel prima stațiune. O lua iarăși în sus spre «Parsimonia» ori în alte afaceri, iar Mercuria cu deosebire, când e zi de târg în Bran, știind că se adună și mai mulți preoți, se abătea și pe la Hotel «Buceci». Cu preoțimea îi plăcea să convină, și de multeori, când era bine dispus, sau se discuta vreo chestiune importantă, trimetea vorbă acasă să nu-l aștepte cu prânzul, și rămânea cu preoții. «Sunt preoți, e târg, nu sunt, nici târg nu e», zicea adeseori glumind când vedea «sinodul» brănean aproape complet. Cu multă fineță și bunăvoință satiriză pe câte unul, care nu era în curent cu chestia ce se discuta, ori care avea curajul a fi de altă părere.

Era o adevărată elevație sufletească să stai să-l ascuți istorisind întâmplări și fapte din vremuri de mult trecute.

Precum știa să captiveze pe tot omul cult cu care venea în atingere, tot astfel a știut să-și câștige și mare dragoste, respect și venerațiune la poporul de rând, căruia cu bunăvoință îi stă totdeauna la îndemână, cu sfaturi, cu vorbe înțelepte și cu ajutoare materiale unde vedea lipsa. De aceea toți îl iubeau, toți îl cunoșteau, până și copiii și femeile, când îl vedeau pe stradă, cu respect îi făceau loc, și-l salutau.

Boala și moartea Cavalerului Ioan de Pușcariu.

Cavalerul Ioan de Pușcariu s'a bucurat de întregitatea puterilor sufletești și trupești până cu o jumătate de an înaintea morții sale. În anul 1911 în luna Maiu aflându-se în București la sesiunea generală a Academiei Române s'a simțit mai întâi

rău cu sănătatea, din care cauză, după ce a citit disertațiunea sa despre munții «Tâmaș și Tămășel», s'a întors la Bran cu o săptămână înainte de închiderea sesiunii. Într'o epistolă din Bran dela 22 Maiu (4 Iunie) 1911 îmi scrie: «În sfârșit am scăpat și eu de București ca țiganul de mănăstire, sau mai bine zicând, după ce am dat de un catar tătaresc, provocat prin prea deasa schimbare a temperațiunii, băieții m'au făcut scăpat aducând pe capul meu un doctor, care provăzându-mă cu tot felul de leacuri pe săptămâni înainte, mi-a dat ordin strict, ca imediat să pornesc la Bran, ceea ce am și făcut sosind aseară cu Joe la Bran, unde într'adevăr am găsit un aier dulce potrivit pentru stingerea catarului»; iară în altă epistolă din 12 Iunie, cea din urmă scrisă mie, cu privire la aflarea sa: «De scăpat, am scăpat de catar, dară am slăbit din picioare încât, când umblu mi-se împletecesc ca cârtaboșii și de aceea nici nu m'am putut duce mai departe decât până la Lucas» (hotel).

Starea aceasta a avut urmări mai grave, și în acelaș an în ajunul Crăciunului la 7 oare seara, după zăcere de trei zile în pneumonie, încunjurat de fiii, nepoții și frații săi, și-a dat sfârșitul.

Despre cele ce s'au petrecut la înmormântare, precum și despre cele ce s'a scris despre Ioan Cavaler de Pușcariu la moartea lui se reproduce în cele ce urmează rapoartele din ziare și reviste:

Înmormântarea Cavalerului Ioan de Pușcariu.

Din partea familiei decedatului, pe care o formează venerabilii domni: *Iosif Pușcariu*, avocat în Brașov și *Dr. Ilarion Pușcariu*, arhimandrit, vicar arhiepiscopesc în Sibiiu, ca frați, apoi domnii *Ioan, Iuliu*, cu soția *Ecaterina*, *Emil*, cu soția *Elena* și *Silviu*, cu soția *Elsa*, ca fii, s'a dat din acest trist prilej următorul anunț funebral:

Adânc întristați fii: *Ioan, Iuliu*, cu soția *Ecaterina*, *Emil*, cu soția *Elena* și *Silviu*, cu soția *Elsa*, dimpreună cu copiii lor, frații *Iosif, Ilarion* și celelalte rudenii, au durerea a anunța încetarea din viață a prea iubitului lor: *Ioan Cavaler de Pușcariu*, jude curial în pensie, membru al Academiei Române, membru onorar al Ateneului Român, membru onorar al Asociațiunii

pentru literatura română și cultura poporului român, membru al reprezentanței și președinte al comitetului fund. Gozsdu, deputat al congresului național-bisericesc etc., decedat în ziua de 24 Decembrie, după o scurtă suferință, în etate de 88 ani. Ceremonia religioasă a înmormântării se va celebra Mercuri, în 28 Decembrie, oarele 1 p. m., la domiciliul defunctului, de unde rămășițele pământești vor fi depuse în cripta familiară din Bran.

* * *

La înmormântare Excelența Sa, Arhiepiscopul și Mitropolitul nostru *Ioan Meșianu*, a fost reprezentat prin P. Cuv. Sa Protosincelul *Dr. Eusebiu R. Roșca*, director seminarial, care a condus actul înmormântării și a rostit panegiricul, iar «Academia Română» din București a fost reprezentată la înmormântarea valorosului ei membru prin domnul *Ioan Bogdan*, profesor universitar și decan al facultății de litere în București și «Asociațiunea» noastră prin însuș prezidentul ei, domnul *Andrieu Bârseanu*.

Actul înmormântării fericitului în Domnul, *Ioan cavalier de Pușcariu*, s'a săvârșit Mercuri, în 28 Decembrie v., la ora 1 d. a. A pontificat P. C. Sa Protosincelul *Dr. Eusebiu R. Roșca*, director seminarial din Sibiu, azistat de protopresbiterii *Ioan Hamzea* din Zernești și *Dr. Vasilie Saftu* din Brașov, precum și de patru preoți. A fost prezent la înmormântare un număr frumos de inteligenți din Brașov, apoi toate autoritățile civile, reprezentate prin șefii lor, întreaga preoțime din jurul mai apropiat și mult popor. Vorbiri au rostit: P. Cuv. Sa Protosincelul *Dr. Eusebiu R. Roșca*, în numele Excelenței Sale, Arhiepiscopului și Mitropolitului nostru *Ioan*, și peste tot în numele bisericii, care a perdut în decedatul pe cel mai valoros fiu al ei, apoi domnul *Ioan Bogdan* în numele «Academiei Române», domnul *Andrieu Bârseanu*, prezidentul «Asociațiunii» în numele acestei instituțiuni, protopresbiterul *Ioan Hamzea* în numele protopresbiteratului și comunei Bran, iar al cincilea discurs a fost rostit în numele tinerimii din Bran. În urmă sicriul a fost așezat în cripta familiară, lângă sicriul vrednicei soții a decedatului, pentru a-și dormi de aci înainte împreună somnul cel de veci.

* * *

Preotul *G. Babeș* descrie în următoarele înmormântarea
Cavalerului Ioan de Pușcariu:

(Tel. Róm. Nr. 3, 1912).

«Te-ai dus pe calea sorții, pe care toți vom merge,
Deși nu toți ca tine cu cuget liniștit,
Căci moartea al tău nume din inimi nu ni-l șterge
Ca unul ce-ai fost razim la-un popul părăsit».

(*A. Murășianu*).

În noaptea sfântă, în care tot creștinul bine simțitor așteaptă
cu dor prăznuirea Nașterii Mântuitorului lumii; în noaptea
sfântă, în care micii colindători în felul lor idilic și vesel ne ve-
stesc bucuria zilei ce vine; în noaptea în care îngerii din cer
s'au pogorît peste peștera din Vifleem vestind păstorilor și prin
ei la toată lumea nașterea din fecioară a Dumnezeu-omului Iisus
Hristos, în acea noapte se pogoară din cer și îngerul morții și
cu zimții aripei sale neîndurate și reci, stânge candela vieții
venerabilului *Ioan cavaler de Pușcariu*.

Deși după concepția omenească și debilitatea veacului în
care trăim ni s'ar părea că a atins limita de vârstă ajungând la
88 de ani, deși îl știam încă din primăvară cam suferind, totuș
moartea sa ne-a emoționat; un gol și pustiu adânc pare că s'a
sălășluit în inimile noastre, știindu-l acum dus dintre cei vii, și
plini de întristare ne punem întrebarea: Cine va mai suplini
golul rămas în urma ilustrului defunct?

«Din zi în zi pădurea bătrână se rărește,
Azi un stejar, mâni altul, pe rând se prăbușește
Și largi poiene triste rămân în urma lor».

(*Alexandri*).

Activitatea sa prodigioasă pe toate terenele se aseamănă
unei zile senine, luminoase, în viața mocnită, noroasă și tristă
a mult cercatului nostru popor românesc.

Ioan Cavaler de Pușcariu s'a născut în Sohodolul-Branului
la 10 Octomvrie 1824 din părinții protopop onorar Ioan și soția
Stana n. Tătulea.

Acestui venerabil părinte se cuvine și aici să-i aducem pri-
nosul de recunoștință, căci dânsul contrar tradițiunilor urmate
de antecesorii săi, cari erau mulțămiiți, dacă din familia lor un
singur copil învăța ceva carte pentruca să se poată face preot,
cunoscând semnele vremii și-a dat pe toți fiii săi la învățătură,

punând astfel bază unei pleiade de intelectuali, dintre cari unii au ajuns la însemnate poziții atât dincoace, cât și dincolo de Carpați.

Tinărul *Ioan* și-a făcut studiile gimnaziale în Brașov și Sibiiu, a trecut apoi la teologie, pe care a terminat-o în anul 1845.

De aici a trecut la Cluj, unde a studiat filozofia și chimia, s'a reîntors apoi iarăș la Sibiiu, unde a terminat drepturile.

Aici l-a găsit epocalul an 1848.

În fruntea unei cete număroase de români cu steagul în mână, merge la Blaj, spre a lua parte la memorabila adunare pe câmpul libertății, care îl și alege membru al comitetului național permanent.

După potolirea revoluțiunii intră în serviciul statului, mai întâi ca asesor în districtul Făgăraș, apoi ca subprefect la Perșani și Ucea, ca adjunct la judecătoria din Deva, jude de cerc în Pui, pretor în Veneția, concipist la cancelaria aulică a Ardealului la Viena, administrator al comitatului Cetatea-de-Baltă, în care calitate i-s'a conferit ordul coroana de fer cl. a III-a și rangul de cavaler ereditar.

Mai târziu a fost numit comite suprem în Făgăraș, apoi consilier de secțiune în ministerul de culte și instrucțiune publică și în fine jude la curia regească din Budapesta, de unde în anul 1890 s'a retras în pensiuine la locul său natal în Bran.

Pe lângă împlinirea conștientioasă a acestor oficii importante, activitatea sa s'a extins și pe alte terene. Astfel a luat parte ca deputat la dieta din Sibiiu, la dieta din Cluj, la senatul imperial din Viena, la dieta de încoronare din Pesta, la conferința națională din Mercurea, pledând pentru activitatea parlamentară a Românilor.

În serviciul neamului său și-a pus și condeiful iscusit, colaborând la mai multe ziare și scriind importante studii, precum: Cauza română, Considerațiuni asupra spațiului și timpului, Comentar la patenta urbarială din 1854, Die romänische Amtssprache, Mărul, Strugurii, Comentar la statutul organic etc. A adunat datele istorice privitoare la familiile nobile române, la Negru-Vodă, dar mai important este faptul, că dânsul a fost cel dintâi, care pe cale publicistică a dat impulsul prim la înființarea mândrei noastre Asociațiuni, în o serie de articoli publi-

cați prin anul 1860 în «Telegraful Român». Tot dânsul a lucrat și proiectul de statute ale Asociațiunii.

Pentru remarcabila sa activitate literară Academia Română l-a ales de membru al său, mai întâi onorar, apoi ordinar.

Dânsul a fost mâna dreaptă a marelui arhiereu Șaguna la compunerea Statutului organic, neîntrecuta noastră lege fundamentală bisericească, la a cărei sancționare mult a conlucrat ca referent în cauză în ministerul de culte.

Dela introducerea constituționalismului în biserica noastră a fost neînterupt membru în sinoadele arhidiecezane și în congresele naționale bisericești, luând parte la cele mai importante comisiuni în cari adeseori își spunea cuvântul hotărîtor.

Un merit neperitor a câștigat răposatul în jurul fundațiunei nemuritorului Gozdu.

Numai tactului, prudenței, înțelepciunii și energiei sale avem să mulțămim, că în momentele de cercare și cumpănă, s'a putut delătura criza, provenită prin atacarea cu proces a fundațiunei, din partea rudeniilor decedatului fondator.

Chiar și numai din această schișare fugitivă a multiplei sale activități iese în evidență puternica individualitate a defunctului și ne îndreptățește a ne pune de nou întrebarea: Cine va umplea golul rămas în urmă-i? Cine va mai prestă atâta muncă și jertfă desinteresată, mai cu seamă în vremurile în cari trăim azi? Și cine nu va recunoaște și admite, că la dânsul află potrivită aplicare cuvintele poetului, că aproape o jumătate de veac a fost stâlpul și «razimul unui popor părăsit».

Înmormântarea s'a săvârșit Mercuri în 28 Decembrie v. — în mijlocul unei afluențe de lume ne mai pomenite în părțile noastre, și a decurs precum urmează:

Serviciul funebru.

L'a condus P. C. Sa dl protosincol și director seminarial Dr. Eusebiu R. Roșca, cu mult tact și precizie, azistat fiind de protopopii: Iancu Hamzea al Branului, Dr. Vasile Saftu al Brașovului și de șase preoți din Bran.

Răspunsurile funebre le-a dat corul învățătorilor din Brașov, Zernești și Bran, postafi în sala vilei defunctului, iar prohodul s'a săvârșit în curtea spațioasă, pentruca să poată azista întreg publicul prezent.

Primul discurs de o rară frumseță, neîntrecut ca fond și formă, l-a ținut distinsul fiu al bisericei noastre și energicul director seminarial P. C. Sa *Dr. Eusebiu R. Roșca*, care dă expresiune doliului profund și pierderii ce a îndurat patria, națiunea română și biserica ortodoxă prin moartea defunctului. Descrie în colori vii activitatea răposatului ca amplot al statului, ca membru al diferitelor corporațiuni, din care a făcut parte, scoate în evidență cu multă perspicacitate, individualitatea răposatului, asemănându-l unui stejar cu rădăcini puternice și coroană largă, sub umbra căruia mulți osteniți și năcăjiți și-au aflat scut și adăpost. În fine în numele Excelenței Sale I. P. S. Domn Arhiepiscop și Mitropolit *Ioan*, prietinel din copilărie și împreună lucrătorul pentru binele și fericirea patriei, neamului și bisericei străbune, își ia un doios rămas bun.

Predica P. C. Sale, a făcut o adâncă impresie asupra ascultătorilor. Chiar și străinii prezenți au laudat-o mult.

Al doilea orator a fost dl *Ioan Bogdan*, decanul facultății de litere din București. D-sa vorbește în numele «Academiei Române», schițând activitatea defunctului ca scriitor și înșirând operele mai valoroase scrise de dânsul.

Al treilea vorbitor dl *Andrieu Bârseanu*, președintele «Asociațiunei», vorbește în numele acestei înalte instituțiuni culturale, insistând cu deosebire asupra meritului neperitor ce-l are defunctul, ca unul care a dat primul impuls la înființarea «Asociațiunei».

Asemănă pe răposatul cu un măr roditor, din a cărui fructe a gustat nu numai membrii familiei, ci întreg neamul românesc, și încheie aducând prinosul de recunoștință și amintire vecinică din partea «Asociațiunei».

La mormânt mai vorbește dl protopop *Ioan Hamza* cu mult avânt și emoționat până la lacrimi, schițând de nou activitatea multilaterală a răposatului și insistând cu deosebire asupra îndrumărilor date de dânsul ca membru al sinodului protopopesc, ca membru și prezident al eforiei școalei centrale și al reprezentanței bisericilor brănene și încheie cam astfel: «Umbră sfântă! Promitem aici la marginea mormântului Tău, că steagul purtat de tine cu atâta vitejie îl vom purta și noi, calea bătută

de Tine o vom urmà și noi, oricât de debili ar fi pașii noștri, călăuziți de lumina științei și virtuților Tale, ne vom însufleși și noi de idealul Tău și al nostru: înflorirea sf. noastre biserici și a iubitului nostru popor român».

În fine mai vorbește dl student în medicină *Aurel Stoian* în numele miilor de studenți români, cărora li-s'a făcut posibilă terminarea studiilor, prin stipendiile primite din fundațiunea Gozsdu și aduce mulțămire ilustrului prezident al comitetului fundațiunei trecut acum într'o lume mai fericită.

Delegațiunile și azistența.

Spre a da marelui răposat ultimul onor, multe corporațiuni au fost reprezentate prin delegați, așa:

1. Exc. Sa, I. P. S. Domn arhiepiscop și mitropolit *Ioan Meșianu* a fost reprezentat prin P. C. Sa Dr. Eusebiu R. Roșca.

2. Asociațiunea prin prezidentul său dl *A. Bârseanu*.

3. Academia română prin membrul său ordinar dl *Ioan Bogdan*, prof. univ.

4. Comitatul Făgăraș prin întregul personal al preturei din Zernești, în frunte cu dl primpretor *Herszényi Béla*.

5. Judecătoria cercuală reg. prin dl *Mandl*.

6. Despărț. Zernești al Asociațiunii prin directorul *Ioan Ionică*, ing. silv. și secretarul *P. Dan*.

7. Despărț. Bran al Asociațiunii prin directorul său și toți membrii comitetului aflători în Bran.

8. Sinodul protopopesic al Branului prin prezidentul său și mai bine de jumătate din membri.

9. Reprezentanța bisericilor brănene prin prezidentul său și aproape toți preoții din Bran.

10. Eforia școalei centrale din Bran prin prezidentul său și toți membrii corporativ.

11. Reuniunea femeilor române din Bran prin aproape toate membrele din comitet.

12. Biserica veche din Sohodol prin întreg comitetul parohial, în frunte cu prezidentul său.

13. Fabrica de celuloză din Zernești prin directorii săi *Lang* și *Iatzkó*.

Am mai remarcat prezența domnilor: Dr. Iancu Meșianu, Virgil Onițiu, Dr. Vecerdea, G. Dima, I. Lenger, N. Garoiu, Dr. Venter, Dr. N. Stinghe ș. a. S'au prezentat inteligenți din aproape toate satele din țara Bârsei, preoți, notari, învățători, comercianți și anume: din Codlea, Ghimbav, Râșnov, Poiana-Mărului, Tohanul-vechiu și nou, Zernești etc. — iar de pe plaiurile, colnicele și văile celor 10 comune brănene, poporul recunoscător în număr de peste 1000 inși și-a ținut de a sa sfântă datorință să dea mortului cinstea cea mai de pe urmă, petrecându-l la vecinicul lăcaș.

Coroanele.

Pe catafalc au fost depuse următoarele coroane:

1. Coroană artificială de frunză de palmieri și iederă cu inscripția aurită pe fundă neagră: «*Academia Română*».

2. Coroană naturală: trandafiri, palmieri și dafin cu inscripția pe fundă neagră: Neuitatului lor tată — Iuliu și Catița.

3. Coroană artificială cu flori albe de măr, mac alb și palmier cu inscripția pe panglică neagră: Scumpului Tată — fii și nurorile.

4. Coroană artificială: de trandafiri albi, liliac alb, palmieri și frunză de stejar, cu inscripția aurită pe panglică albă: Iubitului frate, — Iosif și Ilarie.

5. Coroană artificială: de palmieri bordeaux închis și verde cu inscripția aurită pe panglică albastră: Feledhetetlen volt vidéki Főkapitányának — Fogaras vármegye Törvényhátóságáé.

6. Coroană naturală: trandafiri, palmieri și dafin cu inscripție aurită pe panglică violetă: Iubitului lor Tata-moș — Lulu și Zeno.

7. Coroană artificială: de viorele și hiacinte cu inscripție aurită pe panglică violetă: Iubitului nostru tată-mare — Recunoscătorii nepoți.

8. Coroană artificială: cu trandafiri bordeaux, lauri, viorele și palmieri cu inscripție pe panglică neagră «Valorosului său membru» — Sinodul protopopesic al Branului.

9. Coroană artificială, de crisantheme violete de palmieri și iederă brumată, cu inscripția pe panglică neagră: «Scumpului meu prietin» — *Iosif Gall*.

10. Coroană artificială: de liliac violet și crin alb cu inscripția pe panglică neagră: «Valorosului său fost prezident și membru» — Eforia școalei centrale și reprezentanțele comunităților brănene.

11. Coroană artificială: de trandafiri albi, ghiocei, crisantheme și palmier cu inscripție aurită pe panglică violetă: «Ilustrului său fondator» — Reuniunea femeilor române din Bran.

Cortegiul.

Terminele vorbirilor, mai aruncăm încă odată privirile îndurerate spre fața blândă și senină a defunctului, care părea că doarme, fu apoi acoperit cu lînțoliul, stropit cu vin și pe sicriul de metal se așeză coperișul, se închise, iar cortegiul se puse în mișcare în modul următor:

Înainte mergeau purtătorii de prapori și cruci, apoi corul învățătorilor, preoții fungenți, un candidat de preot, purtând pe o periniță de catifea neagră decorațiunile defunctului — patru la număr, — venea apoi sicriul purtat de membrii comitetului parohial dela biserica veche din Sohodol, de ambele laturi învățătorii cu coroanele, iar în urma sicriului membrii familiei, fii Joe cu fiul și ficele sale, Dr. Emil, prof. univ. Ceialtați doi fii: Iuliu, jude de tribunal în pensiune și Silviu, consul austro-ungar la Moscva, unul din cauză de boală, altul din cauza prea marelui depărtări, n'au putut fi de față. Urmau frații: Ilustritatea Sa dl arhimandrit și vicarul sf. mitropolii din Sibiu *Dr. Ilarion* și *Iosif*, avocat, nepoții Valeriu, șef de secție în minister, Victor, paroh în Sohodol, Lulu, funcționar în ministerul de honvezi, Dr. Venter, Dr. Stinghe și alte număroase rudenii, domni și doamne, inteligență și un imens public de țărani, veniți din toate părțile.

Ajunși la locul destinat P. C. Sa dl *Dr. Roșca* cetește molitva de deslegare, ascultată de miile de oameni cu capetele descoperite și genunchii plecați, și în fine în duiosă cântare a corului «Vecinica pomenire» sicriul cu rămășițele pământești ale venerabilului decedat dispăre în «cripta familiară a cavalerilor de Pușcariu» unde fu așezat lângă iubita sa soție Constanța n. Circa.

Pomana.

Pentru popor s'au împărțit vre-o câteva lăzi de făclii și vre-o patru cară de colaci, iar inteligența s'a întrunit în număr de peste 100 persoane în saloanele hotelului «Bran», unde s'a servit obicinuita pomana. Apropiindu-se seara, publicul prezent s'a respirat, plecând fiecare la ale sale.

Și acum suflet nobil, care ai plecat în sferile senine ale unei lumi mai fericite, primește o lacrimă de mulțămire din partea adânc întristatului popor brănean, care te-a venerat și iubit ca pe un adevărat părinte, primește o lacrimă de recunoștință dela clerul și poporul acestui ținut, căruia i-ai fost mare sprijinitor și povățuitor, îndrumându-l spre tot ce e bun, mare, nobil și frumos! O lacrimă a sperării vărsăm pe mormântul Tău, rugând pe bunul Dumnezeu, să nu ne părăsească, ci să se întoarcă spre noi cu milă, trimițând iarăș poporului său obidit bărbați providențiali, cum ne-ai fost Tu, venerabilul nostru părinte.

* * *

Din prilejul trecerii la cele vecinice a mult regretatul nostru fruntaș *Ioan Cavaler de Pușcariu*, a primit familia îndurerată număroase telegrame și scrisori de condolență. Dăm din ele următoarele:

București. Adâncă mâhnire produce Academiei Române știrea despre trecerea la cele vecinice a colegului venerat. Colegul Bogdan reprezintă instituțiunea noastră. Dumnezeu deo mângâiere familiei. Prezidentul *Negruzzi.*

Sibiu. Adresându-vă tuturor și a mea profundă condolență la decedarea ilustrului nostru fruntaș, bunul meu amic, Cavaler de Pușcariu, rog să-mi arătați când este înmormântarea. *Ioan Meșianu*, arhiepiscop și mitropolit.

Iași. Abia acum (30/XII) am primit trista știre despre încetarea din viață a fruntașului între frunțași neamului nostru, Ioan Cav. de Pușcariu, al vostru părinte. Împărtășesc durerea din suflet, întrucât am avut marea cinste a-l cunoaște personal și nu-l voi uita, căci el, prin munca pentru neamul și credința strămoșască va fi vecinic printre cei vii. Dumnezeu să-l odihnească și pe voi să vă mângăie. Vă împărtășesc binecuvântările mele mitropolitane și vă fac urări de Anul-Nou.

Pimen, mitropolit.

Sighetul-Marmației. La moartea prea dureroasă a preaiubitului părinte primiți condolența mea profundă.

Petru Mihályi și familia.

Sibiu. Primiți expresiunea profundeii noastre dureri la tristul caz al trecerii din viață a valorosului bărbat Cavaler de Pușcariu, care și-a câștigat merite neperitoare pentru poporul și biserica sa.

Parteniu și Maria Cosma.

Arad. Împărtășind bunilor fii, fraților credincioși și tuturor rudeniilor, condolența noastră, rugăm cerul să facă răposatului Ioan Cavaler de Pușcariu, loc de odihnă în sânul fericirii eterne.

Episcopul Ioan.

Mănăstirea Hodoș-Bodrog. Împărtășind durerea din incidentul trecerii din viață a valorosului bărbat al bisericii și națiunii, rog pe Dumnezeu să Vă consoleze.

Arhimandritul Hamzea.

Brașov. La durerea ce o simte familia, biserica și națiunea, prin pierderea ilustrului membru și fiu, exprimăm profundă condolență.

Familia Garoiu.

Vălenii-de-munte. Primiți condolențele mele. *Iorga.*

Oradea-mare. Primiți condolențele adânc simțite din prilejul încetării din viață a ilustrului tată și mare bărbat al neamului și bisericii.

Vicarul Mangra.

Sibiu. Din prilejul morții bunului părinte primiți expresiunea celei mai adânci condolențe.

Guido Baussnern, comite suprem pensionat.

Făgăraș. Împedecat prin o indispozițiune a veni în persoană, Vă rog prin aceasta să primiți expresiunea sincerei condolențe pentru pierderea îndurată prin moartea neuitatului și pentru obște și națiune mult meritatului conlucrător la punerea fundamentului pentru cultura neamului, Ioan Cavaler de Pușcariu, a cărui memorie va fi în veți binecuvântată.

Alexandru Belle, vicecomite.

Blaj. Cu multă durere am primit știrea despre mutarea la cele eterne a bunului D-voastră părinte. Eu deplâng într'ânsul pierderea unui bărbat, care în zilele de grea cumpănă a lucrat din toate puterile pentru dezvoltarea neamului nostru și întărirea lui. Primiți manifestarea celei mai sincere condolențe.

I. M. Moldovan, prepozit.

Oradea-mare. La pierderea valorosului bărbat al neamului primiți profunda mea condolență.

Zigre, secretar mitropolitan.

București. Iau parte la doliul D-voastră și Vă exprim toată simpatia mea îndurerată.

A. Marghiloman, ministru de interne.

Iași. Vă rog să primiți sincerele mele condolențe pentru ilustrul defunct.

N. Gane.

București. Rog primiți și transmiteți familiei Pușcariu condolențele noastre.

Familia Coandă.

București. Primiți expresiunea profundelor mele regrete pentru încetarea din viață a venerabilului patriot și model de părinte, Ioan Pușcariu.

Dr. Victor Babeș.

Bélesd. Din incidentul răposării marelui bărbat primiți sincerele condolențe.

Nic. Poinar.

Blaj. Primiți Vă rog cele mai sincere condolențe.

Iuliu Maniu.

București. Primește și împărtășește fraților D-Tale condolențele mele.

Dr. Cornel Diaconovich.

Sibiiu. Exprim adânc simțitele mele condolențe la încetarea din viață a ilustrului și mult meritatului bărbat național Ioan Cavalier de Pușcariu, rar model de frate și părinte și devotat cu totul bisericeii și neamului.

Protopresbiterul Ioan Droc.

Sibiiu. Ne asociem la doliul familiei Pușcariu, totodată și al națiunii române, pentru valorosul bărbat Ioan cavalier de Pușcariu.

Șagău și Dr. Monda.

Sebeșul-săsesc. Primiți expresiunea adâncului regret la moartea distinsului bărbat al bisericeii și națiunii noastre Ioan Cavalier de Pușcariu.

Protopresbiterul Medianu.

Brașov. Primiți expresiunea adâncilor condolențe la decedarea distinsului bărbat al națiunii române.

Maria Baiulescu.

Brașov. Adresăm sincere condolențe. Memoria ilustrului bărbat va rămâne neperitoare.

Arseniu Vlaicu.

București. Primiți asigurarea adâncii dureri pentru marea pierdere prin încetarea din viață a iubitului părinte.

Aurel Babeș.

București. Zdrobiți de durere luăm parte la nenorocirea ce V'a lovit prin pierderea ilustrului părinte și mentor, care a fost în acelaș timp adevărat stejar al neamului. Transmitem condolențe sincere.

Familia *Clinciu*.

Azuga. Vă rugăm să primiți și să transmiteți familiei expresiunea sentimentelor noastre de condolență pentru pierderea deopotrivă de mare și de dureroasă pentru D-voastră și pentru neamul românesc întreg.

Familia *Babeș*.

Budapesta. Neamul nostru a pierdut un fiu distins. Primiți condolențele mele sincere.

Csató.

În scris au mai condolat: *Ioan I. C. Brătianu*, fost prim-ministru al României, *Spiru C. Haret*, fost ministru de culte al României, generalul de divizie în retragere *Șandru* și doamna, domiciliată acum în Viena, consilierul aulic *Eusebiu Popoviciu*, profesor în Cernăuți, *T. V. Stefanelli*, consilier al curții de cașă din Cernăuți, protopresbiterul militar *Pavel Boldea* din Sibiiu, *Dr. Vasile Bologa*, directorul școlii civile de fete din Sibiiu, *Maria* și *Lazar Nastasi* din Brașov, *Alexandru Farra* din București, și alții.

Vorbirile.

Vorbirea rostită din partea P. Cuv. Sale, Protosincelui *Dr. Eusebiu R. Roșca*, a fost următoarea:

«Adu-ți aminte de mine Dumnezeu spre bine, pentru toate câte am făcut poporului acestuia».

Neemia c. 5 v. 19.

Falnici ascultători!

Puternicii stejari, cari au dat piept cu vijeliile, ce amenințau cu nimicire, rând pe rând se înving de legea nebiruită a firii, pentru că și de astădată încunjurăm sicriul unuia dintre acei stejari viguroși, a unuia dintre cei mai aleși fii ai neamului și ai bisericii noastre.

Pentru curmarea trecutului plin de suferințe și umilire, trebuință a fost de o zguduire puternică, care să premenească atmosfera tâmpozită ce înădușă dezvoltarea liberă, și provedința s'a îngrijit, ca în acest timp, în care s'a pus bază la o epocă mai senină și pentru al nostru neam, veacuri dearândul înge-nunchiat în jugul sclăviei, să-și aibă stejarii viguroși, cari să pună stavilă povoiiului ce amenință cu distrugere.

La sfârșitul veacului al XVIII-lea și la începutul veacului al XIX-lea se nasc o pleiadă de bărbați, cari cu puterea spiritului lor, cu tăria entuziasmului și cu forța convingerei au dezvoltat o muncă titanică, și au pus bază la un viitor mai fericit pentru neamul din care făceau parte.

Din aceasta pleiadă face parte fericitul în domnul, care alături de tovarășii săi de muncă și-a asigurat recunoștința posterității și amintirea numelui cu laudă, din generațiune în generațiune, pentru că este unul dintre figurile mărețe ale acestei epoci, este unul din stejarii de pe câmpul libertății.

Născut la 12 Octombrie 1824, anul epocal 1848 l-a aflat în vigoarea juneției, și pe când tatăl său, preot, cu puterea dumnezeștilor învățături întărea în credința și nădejdea, că Dumnezeu ne va fi ocrotitor și lupta cu biruință va fi încununată, pe tânărul său fiu îl vedem înrolându-se între ostașii neamului, luptând cu armele spiritului său avântat, cu curajul și entuziasmul propriu firei tinere, care osteneală nu simte și greutăți nu cunoaște.

Este departe de mine, ca în acest moment de dureroasă despărțire, să mă extind la expunerea amănunțită a activității fericitului defunct, pentru că activitatea lui mănoasă are să fie apreciată după merit, în scrieri voluminoase, de cei chemați, cari își iau de problemă scrutarea trecutului și aprecierea apostolilor neamului; dar totuși nu mă pot subtrage dela datorința și în acest moment, ca barem și numai cu câteva cuvinte să încerc zugrăvirea activității lui binefăcătoare pentru neam, bisericească și stat.

Voiu constată deci, că înzestrat cu cunoștințe bogate teologice, filozofice și juridice, îndată după sugrumarea revoltei interne intrând în serviciul statului, din anul 1849 până la 1865 — ca angajat de administrație, — îl vedem înaintând din treaptă în treaptă, rând pe rând, până la postul culminant de căpitan suprem al districtului Făgărașului.

Organizată administrația statului pe baze constituționale, îndată, încă la începutul anului 1867 este reclamat la funcția distinsă de consilier de secțiune în ministerul de culte și instrucțiune publică, iar de aici, la postul de jude la curia regească, cel mai înalt for de justiție în patria noastră, ca și în

această calitate să servească intereselor cetățenilor cu cumpăna dreptății.

În acest post a stat până la anul 1890, când după un serviciu de peste 40 de ani, devotat binelui public, după ce încă mai înainte a fost distins cu ordul «Coroana de fier», dându-i-se și rangul de cavaler, cu drept ereditar, în acest an, s'a retras în starea de odihnă bine meritată, exprimându-i-se recunoștința Preaînaltă.

Dar conștiu de forțele sale spirituale, înțeleg de râvna muncii și *pentru binele special al neamului său*, el nu s'a măr-ginit numai la acest teren de activitate, ci și-a reclamat partea cuvenită de muncă pe toate terenele, unde numai se simțea trebuință de lucrare.

Îndată ce a început a licuri puțină speranță de a se putea câștiga drepturi politice și pentru oropsitul nostru neam, îl vedem făcând parte din corporațiunile legislative, în dietele din Sibiu și Cluj, și în senatul imperial din Viena, totdeauna identificându-se cu vederile politice pline de pătrundere prevăzătoare ale marelui arhieru diplomat *Şaguna*, și acestei direcțiuni a urmat fără șovăire în întreaga sa viață.

Devotat și adict marelui arhieru, în opera gigantică de reorganizare a bisericii i-s'a pus în serviciu cu cuvântul și fapta, unde și când a fost reclamat, dar în schimb s'a și bucurat de neșarmurita lui încredere și iubire părintească.

La compunerea legii fundamentale de organizare a bisericii noastre pe baze constituționale, regretatul defunct a fost unul dintre factorii cei mai importanți, și în calitate de referent în această afacere în ministerul de culte și instrucțiune publică, în mare parte îi revine meritul, că acest *tezaur*, această *fortăreață* a bisericii noastre a obținut aprobarea Preaînaltă.

Istoria vieții noastre bisericesti cu laudă și recunoștință va înregistra multele inițiative ale lui *Ioan cav. de Pușcariu* făcute în corporațiunile noastre superioare bisericesti, ale cărui membru a fost dela început până la sfârșitul vieții, inițiative cari au dat naștere la instituțiuni și avânt la dezvoltarea culturală și economică.

Mari și neperitoare îi sunt meritele în jurul administrării fundațiunei «*Gozdsu*»: *izvorul nesecat de binefacere pentru fiii*

bisericei noastre, care cu rezistență puternică alungă mizeria neîndurată, ce se pune în calea făcliilor menite a răspândi lumina și a împrăștiă întunerecul trecutului, pentru că lui este a se atribui în prima linie delăturarea neajunsurilor la inactivarea acestei fundațiuni, până astăzi la noi fără păreche, în munificența și efectul său binefăcător.

Atinsă aceasta activitate intensivă în toate direcțiunile pe arena publică, ne întrebăm cu mirare: cum a mai fost cu puțință, ca să-și extindă lucrarea sa și în ogorul întelenit al culturii naționale? pentru că doar este știut, că fericitul defunct a fost, care a dat primul impuls pentru înființarea — la noi până astăzi — celei mai înalte instituțiuni culturale: «*Asociațiunei pentru literatura română și cultura poporului român*». Dar el nici pe acest teren nu s'a mărginit numai la o lucrare contemporativă și de inițiativă, ci prin un număr considerabil de scrieri a dat hrană sufletească celor lipsiți, asigurându-și nume nepericitor mai ales pe terenul scrutării trecutului neamului nostru, și aceasta muncă spirituală l-a făcut vrednic să între în *Areopagul cultural*, comun Românilor de pretutindenea.

Dar nu voiui mai continuă cu înșirarea meritelor vrednicului defunct, pentru că simt, că a-și merge prea departe în acest moment. Uimit însă de atâta muncă și productivitate, îmi zic: să luăm pildă dela strejarii neamului din trecut, cum și-au înțeles ei rostul vieții, și cum și-au asigurat recunoștința posterității și vecinică amintire.

Ca descendent al unei familii vechi fruntașe preoțești de pe aceste plaiuri romantice, potrivit tradiției familiilor preoțești, ca cel întâi născut, a fost merit pentru cariera preoțească, pentru aceea a fost trimis la cursul clerical, dar spiritul său avântat reclamă hrană sufletească mai îmbelșugată, deci terminând cursul clerical, a continuat cu studiile filozofice și juridice, și fratelui său celui mai tinăr i-a fost rezervat a se dedica serviciului bisericesc cu toată abnegațiunea și a se ridica la o treaptă înaltă ierarhică, după o muncă de cea mai binefăcătoare înrîurire pentru biserică, ca și în aceasta formă să se decline decor asupra numelui și familiei *Pușcariu*.

Căsătorit cu o nobilă odraslă a familiei fruntașe Circa din Satulung, viața conjugală i-a fost plină de fericire și mulțu-

mire, cum mai rar este dată altora, și binecuvântată cu copii înzestrați cu cele mai alese calități, cari calități, dezvoltate sub ochiul priveghetor al iubirei părintești, rând pe rând i-a ridicat la poziții sociale înalte, arătându-se vrednice odrasle ale trupului familial.

Și mai rar va fi dat, ca sicriul Nestorului familiei să fie încunjurat — ca în acest caz, — tot de bărbați de înaltă poziție socială, încărcăți cu merite pentru neam și biserică, pentru aceea voi, membrii cei tineri ai familiei, luați pildă dela înaintașii voștri și continuați cu cultivarea virtuților pentru neam și biserică.

Și acum suflet nobil, pleacă spre lăcașurile vecinicei ferici, însoțit de binecuvântarea iubitului tău prietin din tinerețe, înzestrat cu darul arhieriei, care sub povara vârstei înaintate numai prin reprezentare a putut să te însoțească în calea spre vecinica odihnă binemeritată, și numai prin rostul meu îți poate zice un dureros cuvânt de despărțire.

Iar noi toți, cari ne-am prezentat spre a-ți da tributul de recunoștință, te însoțim cu cuvintele prorocului Neemia:

Adu-ți aminte Dumnezeu spre bine de el, pentru toate câte a făcut poporului acestuia, Amin.

* * *

Vorbirea domnului *Ioan Bogdan* a fost următoarea:

«Depunând, în numele «Academiei Române», o coroană pe sicriul ce cuprinde rămășițele pământești ale Cav. Ioan Pușcariu, exprim adâncile regrete ale membrilor ei pentru trecerea din viață a unuia din cei mai vechi colegi ai lor. Răposatul eră membru onorar al Academiei dela 1877, când a fost ales în urma meritelor însemnate ce-și câștigase pentru Românii din țările coroanei ungurești prin activitatea sa publică, prin zelul cu care contribuise la înființarea și întâile lucrări ale «Asociațiunii transilvane pentru cultura română și literatura poporului român», și prin munca ce o pusese la dezvoltarea organizațiunii bisericii române ortodoxe din Ungaria.

În mijlocul ocupațiunilor sale de altă natură, răposatul a găsit totdeauna vreme să se ocupe de studii istorice și și-a îndreptat atențiunea mai ales asupra vechilor familii nobile

de origine română, cari aproape toate au dispărut, contopindu-se în clasa dominantă maghiară. Rezultatul acestor studii au fost cele două volume publicate în 1892 și 1895 sub auspiciile Asociațiunii transilvane și sub titlul «Date istorice despre familiile nobile române».

Materialul bogat de care se slujise în aceste studii, anume, o colecție de documente referitoare la vechea nobilime română din Ungaria, copiate de el însuș, o dăruise răposatul «Academiei Române» la 1882.

Aceste și alte studii, între cari se disting cele de cuprins juridic și administrativ, au îndemnat pe Academie să-l aleagă la 1909 membru activ al ei.

Ales astfel membru activ la o vârstă când cei mai mulți simt nevoia de odihnă deplină, ilustrul răposat n'a pregetat să vie destul de des la București și să ia parte la lucrările «Academiei» noastre, cetind mai în fiecare sesiune dela 1900 încoace câte un studiu sau o mică notiță privitoare la istoria Românilor din Ungaria sau a raporturilor lor cu cei din țara românească.

Patru ani înainte de moarte, la 1907, și-a terminat tipărirea unei lucrări, care l-a preocupat din tinerețe «Despre boerii din țara Făgărașului».

Răposatul a fost un cercetător harnic al trecutului poporului său, trecut pe care voia să-l vadă în cea mai frumoasă lumină, totdeauna mai frumoasă decât a fost în realitate. El aparține acelei generații de învățați și oameni politici ai Românilor din Ungaria, cari într'o închipuită strălucire a trecutului căutau sau mângăiere pentru slăbiciunile prezentului sau mijloace de luptă pentru înlăturarea lor. Studiile istorice au pornit într'un astfel de mediu nu dintr'un interes rece pentru știință, ci dintr'un sentiment cald de patriotism, care s'a comunicat contemporanilor și a contribuit la întărirea acelei conștiinți naționale, pe care au arătat-o Români din Ungaria în luptele lor constituționale din ultimile decenii.

Unul din deșteptătorii acestei conștiinți a fost răposatul nostru coleg, și de aceea «Academia Română» se asociază astăzi cu durere la doliul ce învăluie pe compatrioții săi mai apropiați. Și de o parte și de alta a Carpaților memoria lui va fi eternă.

Fie-i țărâna ușoară.

* * *

Andreiu Bârseanu, președintele «Asociațiunii» a rostit următoarele cuvinte:

*Falnică familie,
Intristată adunare,*

Între numărătoarele corporațiuni, care jelesc la sicriul ace-luia, care a fost până înainte cu câteva zile *Ioan Cavaler de Pușcariu*, este și «Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român». Și anume jalea ei este cu atât mai adâncă, căci dânsa deplânge în adormitul în Domnul pe însuș urzitorul său intelectual.

Eră pe la mijlocul veacului trecut. Poporul nostru din această țară căută pe toate căile să vindece ranele, ce i-le lă-sase un trecut nenorocit, și să ajungă pe celelalte neamuri din patrie, mai favorizate de noroc. Prin școli, prin biserici și prin diferite întocmiri sociale părinții noștri se nizuiau să contribuie la dezvoltarea intelectuală, morală și materială a neamului, din care făceau parte.

În timpul acela de nobile frământări pentru progres se auzi un glas din părțile de miazăzi ale țării, care grăi astfel: «Știți voi, fraților Români, cum ar putea ajunge neamul nostru mai sigur la lumină?... Însoțindu-ne cu toții, aceia, cari purtăm la inimă dorul de a vedea smuls din întunec și din sărăcie un popor vrednic de o soarte mai bună, și înființând o mare tovarășie, închinată literaturii române și culturii poporului românesc. Să jertfim cu toții obolul nostru, ca astfel cât mai curând să întemeiem «Partenonul român», unde tinerii să audă pe bătrâni vorbind românește, unde fiecare dintr'înșii să-și aducă pârga silințelor sale pe terenul mănos al științei și al literaturii, și unde să se încurajeze și să se îndrepte unii pe alții lucrând împreună!

Eră glasul călduros și înțelept al lui Ioan Pușcariu, pe atunci pretore în comuna Veneția din ținutul Făgărașului.

Și glasul acesta avu răsunset la toți bărbații luminați și doritori de lumină din acea vreme.

În curând cei mai de frunte dintre dânsii, între cari nemuritorii Arhieriei Andreiu baron de Șaguna și Alexandru Sterca-

Șuluțu, se adunară și se chibzuiră, cum ar putea aduce la îndeplinire sfatul înțelept al pretorelui făgărășan.

Rezultatul acestor chibzuiiri a fost înființarea «Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român», în numele căreia îndrăsnesc a rosti aceste cuvinte.

Dar răposatul în Domnul nu s'a mulțumit numai a da ideea și a contribui la înfăptuirea acestei însoțiri culturale, ci i-a fost totdeauna un prietin și un sfătuitor devotat. În adunările ei generale, cu deosebire în anii dintâi, adeseori se auzia glasul lui înțelept, îndemnând pe membrii ei la muncă neobosită, la jertfe pentru binele obștesc, și cu deosebire îndreptându-le privirile spre cercetările istorice cu care el însuș se îndeletnicea cu atâta plăcere și cu atâta devotament.

Cu o hărnicie vrednică de admirat și care nu l-a părăsit până în zilele din urmă ai frumoasei sale vieți de patriarh, dânsul adună fără preget «date istorice privitoare la familiile nobile române din patrie», dintre care partea cea mai mare au văzut lumina zilei sub auspiciile Asociațiunei, voind să dovedească prin aceste date, că neamul nostru nu e venetic în această țară, ci că are rădăcini adânci în acest pământ strămoșesc, pe care l-a apărat cu sângele său veacuri nenumărate și de care, prin urmare, are dreptul a se bucura ca orișicare alt neam, cu care ursita a hotărit a viețui împreună.

Chiar și la adânci bătrânețe mult regretatul răposat, la sicriul căruia ne aflăm, n'a pregetat a lua parte timp de mai mulți ani la lucrările secției noastre istorice, învrednicindu-o adeseori și îmbărbătându-o cu sfaturile sale înțelepte.

Eră deci o datorie elementară a însoțirii noastre culturale a-și aduce aminte, cu prilejul adunării sale jubilar semicentenary, de acest vrednic bărbat și a-și arăta recunoștința sa față de dânsul, alegându-l membru de onoare al său și astfel onorându-se însaș pe sine.

Dar nestrămutatele legi ale firei nu ne îngăduiră a ne bucura multă vreme, după acest înălțător moment din viața noastră culturală, de acela, la care căutam cu toții cu respect și cu recunoștință și pe care-l priveam ca pe un Mentor al însoțirii noastre.

Și iată, astăzi ne aflăm în fața sicriului lui muț, gata a-l încredința pământului negru și rece, din care răsar toate și în

sânul căruia, după o rânduială nestrămutată și nepătrunsă de mintea omenească, se întoarce, după câțeva vreme tot ce viează în această lume.

Înainte însă de a ne lua pentru totdeauna rămas bun dela dânsul, să-i mulțumim din inimă pentru tot binele ce l-a revărsat în jurul său, câtă vreme l-am avut între noi.

Ca pomul, cântat de dânsul într'una din lucrările sale poetice mai reușite, sub ramurile căruia s'a jucat odinioară copilul bălăiu, cu a cărui floare s'a împodobit junele iubitor, din fructele căruia a gustat și s'a răcorit bărbatul întors dela muncă, și la umbra căruia s'a odihnit bătrânul obosit de povara anilor, așa a fost în viața sa răposatul în Domnul.

Un pom roditor a fost el, de ale cărui fructe s'au bucurat nu numai cei mai deaproape ai săi, ci întreagă marea noastră familie românească.

Mulțămirile noastre cele mai adânci să-l însoțească în locașurile vecinicii!

Comemorări în corporațiuni și ziare.

a) Reprezentanța fundațiunii Gozsdu:

Prezidentul arhiepiscop și mitropolit salutând pe membrii prezenți în număr corespunzător a luă concluze valide, declară sesiunea reprezentanței fundațiunei Gozsdu convocată pe astăzi de deschisă.

Apoi adresează domnilor membrii următoarele cuvinte duioase:

Ilustrilor și prea stimaților domni membri ai reprezentanței fundațiunei Gozsdu!

«Întrunirea noastră la ședințele acestei reprezentanțe a fost totdeauna un eveniment de bucurie pentru noi membrii reprezentanței, nu numai pentru că ni se oferă dorita ocaziune de a lucra împreună la sprijinirea, sporirea și la desvoltarea acestei mărețe fundațiuni a fericitului și marelui nostru binefăcător Emanuil Gozsdu, și prin aceasta la promovarea culturii religioase, morale a poporului nostru ortodox din această patrie, dar și pentru fericirea de a mai conveni împreună.

De astădată însă aceea bucurie a noastră este paralizată printr'o mare durere, prin durerea încetării din viață a unuia dintre cei mai vechi, mai valoroși și iubiți membri ai acestei reprezentanțe, a domnului Ioan Cav. de Pușcariu, carele dela inițierea, înființarea și activarea acestei mărețe fundațiuni a fost unul dintre cei mai zeloși sprijinitori și conlucrători la dezvoltarea și sporirea ei.

În această durere a noastră nu ne rămâne decât prin sculare de pe scaune să ne exprimăm și la această întrunire adâncă noastră condolență, să-i eternizăm memoria binecuvântată la protocol și în analele fundațiunei și să-i implorăm dela bunul Dumnezeu vecinica fericire cu sfinții, iar dela noi și dela posteritate vecinica lui pomenire».

Se ia act despre acest caz dureros prin ridicarea membrilor de pe scaune cu cuvintele: «În veci pomenirea lui». (Ședința dela 27 Februarie 1912).

* * *

b) *Academia Română:*

Dl prezident I. C. Negruzzi, deschizând ședința zice:

«Domnilor și stimați Colegi,

«Am trista datorie să vă aduc la cunoștință că în intervalul dela ultima noastră întrunire până astăzi instituțiunea noastră a avut două mari pierderi. În răstimp de câteva zile au încetat din viață iubitul nostru coleg, membrul activ al Academiei dl Ioan Pușcariu și membrul nostru onorar dl profesor Felix Dahn.

«Ioan Pușcariu s'a stins la 24 Decembrie 1911 în locuința sa din satul Bran, în etate de 88 de ani. El eră decanul membrilor Academiei Române. Plecarea lui dintre noi a produs o adâncă durere și în Regatul român și între compatrioții noștri de peste Carpați, între cari dânsul a avut mai mult de o jumătate de secol de activitate publică atât politică, cât și culturală. În tinerețele sale, regretatul Pușcariu eră unul dintre bărbații cei mai culti, cei mai energici, din aceia pe cari se întemeiau cele mai mari speranțe. După evenimentele dela 1848 el a ocupat diferite funcțiuni administrative și judecătorești, în cari

s'a urcat până la aceea de consilier la Curtea de Casație. În tot acest timp și alături de activitatea lui oficială, Pușcariu a dezvoltat și o activitate națională românească, atât prin scrieri, cât și printr'o puternică participare la multe din instituțiile românești de cultură, organizate dela 1848 încoace. O deosebită și statornică dragoste a avut Pușcariu pentru studiile istoriei naționale. El a copiat un mare număr de documente privitoare la trecutul Românilor de peste Carpați și a publicat scrieri însemnate relative la vechea nobilime românească din Transilvania și Ungaria. Pentru această activitate a lui Pușcariu, Academia Română l-a ales întâi membru onorar la 13 Septembrie 1877, iar la 4 Aprilie 1900 l-a chemat în sinul ei ca membru activ.

«Dl coleg Ioan Bogdan a binevoit să măergă la ceremonia înmormântării la Bran, depunând o coroană pe sicriul său și rostind o cuvântare în numele nostru al tuturor».

* * *

c) *Ateneul Român:*

Dare de seamă a biroului Ateneului Român pe anul 1911: Ateneul a pierdut, în cursul anului 1911, pe unul dintre membrii săi onorari, pe Cavalerul Ioan de Pușcariu, fost membru ordinar al Academiei Române și al secțiunii istorice a Asociațiunii din Sibiu și fost consilier la Curtea de Casație din Budapesta. Ilustrul defunct a desfășurat în patria sa o vastă activitate atât pe terenul literaturii cât și în ordinea politică. El a adus servicii însemnate fraților noștri de peste Carpați, introducând limba română în serviciile administrative și judecătorești cari se găseau sub ocârmuirea lui, reorganizând și restaurând pretutindeni școalele populare, înzestrându-le cu fonduri permanente de subsistență, ridicând și consolidând, prin o înțeleaptă și roditoare administrațiune, cunoscuta fundațiune a lui Gozsdu, cu un cuvânt lucrând din toate puterile și pe toate căile pentru limba, școala și biserica Românilor din Transilvania.

Printre operele sale literare, pe lângă multe articole publicate în revista «Familia» și alte ziare, sub pseudonimul «Ioan al lui Ioan dela Buceci», putem cită: «Disertațiune istorică despre împărțirea politică a Ardealului», publicată la Sibiu în 1864, «Cauza Română» la 1872, «Date istorice despre familiile nobile

române», publicată în 1892 și 1895 sub auspiciile «Asociațiunii transilvane», și altele.

Din activitatea sa pe terenul politic, amintim participarea sa la adunarea din 15 Maiu 1848, la Conferența națională din 13—16 Ianuarie 1861, la Congresul națiunii române din 20—22 Aprilie 1863, și apoi ca membru al deputațiunii la Coroană. După acestea, urmând deschiderea Dietei din Sibiiu și a Senatului imperial din Viena în 1863—1865, apoi a Adunării regnicolare din Cluj și a dietei de încoronare din Budapesta la 1866—1868, mult regretatul defunct a fost trimis ca deputat în toate aceste adunări.

În cele din urmă, Cavalerul Pușcariu se retrăsese în viața privată la Bran, satul său natal, unde încetă din viață la 24 Decembrie 1911, în etate de 88 ani. Ateneul Român îi poartă o pioasă și eternă amintire!

* * *

d) Ziarul «Telegraful Român» :

Numărul oamenilor noștri mari și cu adevărat de valoare, crescuți în atmosfera *muncii* și a *cinstei*, s'a împușinat iarăș cu unul, iar figurile mărețe și luminoase, cari formează podoaba trecutului nostru, s'a înmulțit cu una.

Ioan Cavaler de Pușcariu, membru al «Academiei Române», fost consilier la înalta curie regească, deputat sinodal și congresual, membru în delegațiunea fundațiunii Gozsdu, etc. etc. a încetat din viață, Sâmbătă, în ajunul sfintelor sărbători ale Nașterii Domnului, în locuința sa din comuna Bran, în frumoasa etate de 88 ani.

Nu ne-a surprins știrea despre mutarea la cele eterne a acestui mare bărbat al neamului și bisericii noastre, pentrucă-l știam de mult pregătit pentru a urmă chemării celui de sus, de a trece la viața vecinică și liniștită, și totuș suntem adânc impresionati când venim să ne împlinim datorința de cronicari, înregistrându-i moartea.

Pentrucă ne gândim la activitatea îndelungată, neobosită și rodnică pe care a dezvoltat-o decedatul pe toate terenele vieții noastre publice într'o vreme, în care la noi eră atât de

mult de făcut, și erau atât de puțini aceia, cari puteau să facă câte ceva pentru binele de obște, pentru biserică și neam.

Ținem să accentuăm întâi de toate, că vieța marelui defunct a fost strâns legată de trecutul ziarului nostru, cu a cărui ținută politică și bisericească *Ioan Cavaler de Pușcariu* s'a identificat totdeauna, contribuind și cu condeii său clar și ager, chiar și la adâncile sale bătrânețe, la lămurirea chestiilor de interes mare obștesc, și la apărarea intereselor mari naționale și bisericești.

Lucru foarte natural; pentru că pe vremuri fusese omul cel mai de încredere al marelui *Andrieu baron de Șaguna*, căruia i-a dat totdeauna cea mai bună mână de ajutor întru realizarea planurilor sale mari, pe cari mulți dintre contemporanii săi nu le-au înțeles, și cu care a stat în raporturi de intimitate până la moartea marelui Arhiereu: nu putea deci să nu continue legăturile de intimitate cu una din marile creațiuni ale lui Șaguna, cu ziarul întemeiat de el.

Foloșele apoi, pe cari le-a adus decedatul, neamului și bisericii, prin activitatea dezvoltată pe toate terenele, sunt nemărginit de mari și de număroase.

Deși se află în funcțiuni, cari după asprimea vremilor de atunci îi impuneau anumite rezerve, decedatul s'a manifestat totuș totdeauna, la toate ocaziunile, ca membru folositor neamului său și însuflețit de dorința de a promovă binele public național.

Încă ca pretor, pe vremea absolutismului, îl găsim, în fruntea mișcării de a se înființa școale multe românești; și în cercul Veneția înființează el o școală română capitală, cu caracter confesional gr.-oriental. Iar în urmă ajungând concipist de curte la Viena, în cancelaria aulică transilvană, e neobosit în căutarea și copiarea, din arhivele statului, a tuturor documentelor însemnate, cari puteau fi de folos în luptele purtate de Șaguna pentru drepturile naționale ale poporului românesc și pentru restaurarea vechei mitropolii greco-orientale române din Transilvania.

Ajungând apoi consilier de secțiune în ministerul ungu-resc de culte și instrucțiune publică, sub fericitul ministru *Eötvös*, a dat cel mai puternic sprijin mitropolitului Șaguna pentru a

vedeă inarticulată în lege mitropolia reînființată gr.-ortodoxă, și pentru a fi sancționat și inarticulat în lege «*Statutul organic*», legea fundamentală a bisericii noastre.

Mult a stăruit apoi fericitul *Ioan Cavaler de Pușcariu* în ministerul de culte și instrucțiune publică și pentru încuviințarea înființării gimnaziului nostru din Brad, cu caracter confesional, după voința și dorința mitropolitului *Șaguna*, și dacă cei în drept ascultau de sfaturile sale, puteau să fie salvate și școalele așa numite grănițerești, astăzi aproape pierdute pentru Români, căci nu trebuia alta, decât să li-se dea caracter confesional și lor.

Ca deputat ales pentru dieta din Sibiu de la anul 1863/4 decedatul a contribuit cu cunoștințele sale vaste la compunerea legilor votate din partea acestei diete, care l-a fost trimis și în senatul imperial de la Viena, ca delegat, iar ca deputat al dietei din Budapesta a reprezentat cu multă bărbăție cauza Săliștenilor și a celorlalte comune din fundul regiului, pentru munți și regale, apărându-le în contra Sasilor cu argumente puternice istorice, trecute într-o broșură, care și astăzi poate fi citită cu mult folos.

A fost administrator al comitatului Cetatea-de-baltă, căpitan suprem al districtului Făgăraș și mai pe urmă consilier la înalta curie regească, și pretutindenea a lăsat amintiri plăcute, pentru că a funcționat cu dreptate și înțelepciune, făcând însă să se vadă și să se simtă, că *e Român* celce ocupă acele înalte posturi!

Mari merite și-a câștigat apoi decedatul în jurul fundațiunii *Gozsdu*, pe care el a inactivat-o și a administrat-o în curs de peste 30 de ani, ca membru al reprezentanței și al comitetului acestei fundațiuni, instituit de însuș marele fondator, cu atâta zel și conștiințiozitate, încât măritul congres național al bisericii noastre s'a simțit îndemnat în mai multe rânduri să-i aducă laude și să-i voteze recunoștință.

Dață mai amintim, că *Ioan Cavaler de Pușcariu* a dezvoltat o frumoasă și rodnică activitate și pe terenul literar, mai ales ca scrutător al trecutului nostru național și bisericesc, atât de puțin cunoscut, din care motiv a și fost ales membru al «Academiei Române», și că ideea, impulsul, pentru înființarea

«Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român» dela dânsul a emanat, pe urma articolelor sale publicate în numărul 12 și 19 din anul 1860 al ziarului nostru, și că pe vremuri decedatul eră și un conferențiar mult apreciat și mult aplaudat al întrunirilor noastre culturale; am spus destul, deși nu tot, pentru a arăta generației de astăzi, care cunoaște atât de puțin pe bătrânii luptători și muncitori pentru binele de obște al neamului nostru, că adormitul în Domnul, *Ioan Cavalier de Pușcariu*, a fost o putere rară de muncă în vieța noastră publică, cu o minte ageră și luminată, a fost un om întreg, care cu mândrie a putut privi la trecutul său plin de activitate folositoare neamului și bisericii, și care cu fruntea senină se poate prezentă acum și în fața dreptului judecător, pentrucă cu cinste și cu râvnă și-a împlinit misiunea avută pe acest pământ, ca apărător al intereselor bisericii sale și ca îndrumător spre bine și luminător al neamului său.

Cuvine-se deci, ca cu venerațiune și cu sentimente de recunoștință să-i pomenim toți numele, cei de astăzi, și cei ce ne vor urmă nouă, și dorindu-i odihnă lină în sinul pământului să-i zicem un sincer și creștinesc:

În veci pomenirea lui!

* * *

e) «*Revista Teologică*» 1912 Nr. 3:

Un venerabil bătrân s'a stins în preajma sărbătorilor trecute ale Crăciunului. Distinsul membru al Academiei Române *Ioan Cav. de Pușcariu* și-a închis pe veci ochii, dupăce într'un lung veac pe care i-l-a dăruit Dumnezeu a muncit și a luptat cu o stăruință, care nu se prea poate vedeă în zilele noastre.

Cine va cercetă trecutul poporului nostru dela 1848 încoace, va află desigur, pe fiecare pagină numele lui *Ioan Pușcariu*. Tinărul «stegar» al impunătoarei adunări de pe «Câmpul libertății» a purtat toată vieța un steag, pe care l-a păstrat totdeauna fără de pată. În mișcarea noastră națională din a doua jumătate a veacului trecut a avut un rol fruntaș și nu arareori glasul lui, care se bucură de o deosebită prietinie și considerație din partea mitropolitului Șaguna, arată calea dreaptă a culturai românești.

Biserica noastră al cărei fiu credincios a fost pierde în dânsul un ocrotitor sincer și un apărător abil, care n'a cruțat niciodată osteneală și muncă spre a o vedea înălțată și asigurată de orice primejdie. Cu drept cuvânt se spune despre dânsul, că a fost unul dintre aceia, cari a văzut în leagăn începuturile organizației, ce o are astăzi biserica noastră, pentru că Cav. de Pușcariu a conlucrat de fapt cu marele organizator al bisericii noastre. Și dacă putem să avem regrete după moartea acestui distins mirean al bisericii noastre, vom regreta întâi că nu și-a scris până a fost în viață amintirile prețioase, pe care și-lea adunat de pe diferitele terene, în cari a fost activ. Pare-că se pierde tot mai mult amănuntele așa de interesante ale luptei pentru emanciparea bisericii noastre, fără a fi fost fixate toate și fără a fi apreciate cum se cuvine din partea generației de azi. Iată de ce credem deci că familia regretatului ar face cel mai mare serviciu istoriografiei noastre bisericești și în genere oricărei istorii a vieții noastre culturale, dacă ar putea să publice corespondența Cav. de Pușcariu, din care au fost publicate și până acum multe scrisori foarte prețioase.

O însemnată parte a activității sale o formează îndeletnicirile istorice și literare, pe cari nu le-a părăsit până acum la adânci bătrânețe. A fost și dânsul unul din «vechii istoriografi» ai bisericii noastre, care pe lângă importante date despre familiile nobile române, care le-a dat publicității și care i-au adus o meritată distincție din partea Academiei Române, a încercat să lumineze și cărările, pe cari le-a parcurs în trecutul ei vitreg biserica ortodoxă română din Ardeal. În toiul discuțiilor urmate a avut să înfruntă multe săgeți pe cât de veninoase pe atât de nedrepte. Cele mai multe le-a parat cu o adevărată putere juvenilă, fără a-și pierde însă niciodată cumpătul și măsura. Rezultatele la cari a ajuns nu sunt așa de neînsemnate, cum le place să creadă adversarilor săi. Pe ele se va clădi viitoarea istorie a bisericii noastre și deși unele din părerile sale vor suferi o schimbare, vor rămâne totuși multe, pe când în aceeași vreme ipotezele adversarilor săi vor fi date cu totul uitării. Așa spre pildă azi nu mai poate încăpea îndoială că episcopul Macarie dela 1469, pe care regretatul Bunea, cu o naivitate fără de seamă, l-a făcut episcop în Haliciul Galiciei, a fost de fapt

episcop cum credeau vechii noştri istoriografi, în Galaţii de lângă Făgăraş.

Ceeace i-a caracterizat pe vechii istoriografi, de cari s'a ținut și Cav. de Pușcariu a fost alipirea de ceeace am moștenit noi dela înaintașii noștri și năzuința de a conserva *starea de lucruri*, ce i-se pare a fi bună. De aceea cuvintele, care le citează cu un prilej din bătrânul V. A. Ureche sunt pentru dânsul programatice: «A cunoaște prin ce faze dureroase a trecut neamul românesc până să ajungă la starea de față, care celor necunosători de trecut li-se pare natural și atât de simplu și fără să rezulte din această stare de lucruri nici un merit pentru cei cari au creat-o, este foarte folositor, este modul cel mai bun de-a asigura apărătorii ai acestei stări de lucruri, este mijlocul prin care noiele generații învață a iubi și a venera memoria celor cari au realizat evoluțiunea națională a neamului omenesc».

Istoriografia bisericii noastre îi va rămâne recunoscătoare și noi, cei de astăzi, ne dăm seama în fața mormântului proaspăt al regretatului Ioan Cav. de Pușcariu, că steagul de luptă a bătrânului fruntaș a trecut în mâinile altora, nu știm însă de va putea fi el purtat cu acelaș entuziasm, cu aceeaș dârză îndărătnicie și cu aceeaș neclintită dragoste, pentru neamul nostru și pentru biserica noastră strămoșească.

* * *

f) «*Luceafărul*» 1912 Nr. 5.

În preajma sfințelor sărbători ale Nașterii Domnului s'a mutat la cele eterne veteranul Ioan Cav. de Pușcariu. Vieața lui a fost o vieață petrecută în muncă necurmată și împodobită cu rezultate frumoase.

Ca descendent al unei vechi familii preoțești, — în sânul căreia îndeletnicirea cu scrisul și cu însemnările de caracter istoric devenise încă pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea un fel de tradiție familiară — Ioan Pușcariu a fost în toată vieața lui un intelectual preocupat de probleme literare și culturale, la a căror deslegare a contribuit însuș adeseori în măsură hotărâtoare.

Carierea lui administrativă și politică ni-se prezintă ca una dintre cele mai bogate în peripeții, dar și în rezultate strălucite.

Pe altul l-ar fi absorbit cu totul gândurile carierii administrative ori l-ar fi înghițit vârtejul schimbărilor politice, cari s'au succedat atât de repede în cei din urmă 60 de ani. Ioan Pușcariu însă a fost înzestrat cu multă putere de muncă și însemnată energie a voinții. Oricât de grele și număroase au fost îndatoririle înaltelor oficii ce a ocupat, pe lângă îndeplinirea acestora, a reușit să găsească totdeauna căile și mijloacele potrivite spre a-și îndeplini cu cinste și datoriile față de poporul din care a eșit, față de credința și cultura acestui popor.

În privința aceasta Pușcariu pare a fi urmat sfatul pe care i-l dăduse Șaguna într'o epistolă, în care îl lăudă, că are «logică bine fundată» și îi spune următoarele: «inteligenta română întreagă din Ardeal a fost desperată la denumirea ta de comite suprem... Omul e o creatură mizerabilă, dacă nu se folosește de independența sa personală: atunci în deșert se va lupta pentru independența sa socială și civilă». Partida contrară «identifică patriotismul cu ungarismul». De aceea te-a ales comite suprem, căci te-a crezut, că «ai fost însuflețit de treaba ungarismului». «Frate, arată acestei partide greșala sa cea colosală și deschide-i ochii, ca să știe ce e patriotismul adevărat. Astăzi vorbim înaintea Europei, nu înaintea a 5 milioane de Unguri»...

Pușcariu a lucrat întocmai. A căutat totdeauna calea patriotismului adevărat. Fără a face mult sgomot în jurul numelui său, fără a crede, că cu vorbe mari și răstite ar putea cineva să scoată lumea din țâțâni, el și-a dat totdeauna silința să înțeleagă deplin realitatea împrejurărilor politice și, edificând pe ea ca pe o temelie sigură, să facă pentru neamul său, chiar în calitate de funcționar al statului, tot binele de care eră capabil.

Simțul realității, de care eră Ioan Pușcariu povățuit în măsură mai mare decât mulți dintre contemporanii săi, se învederează între altele și din propunerea făcută de dânsul cu privire la înființarea «Asociațiunii». Pe când alții stăruiau cu orice preț pentru o academie și nu voiau să înțeleagă, că împrejurările nu vor permite înființarea ei, Ioan Pușcariu propunea, în corespondența sa «din Țara Oltului»¹ numai o reuniune modestă pentru cunoașterea literaturii române și pentru cultura poporului român;

¹ Publicată în Nr. 12 al «Tel. Rom.» din 1860.

membrii acesteia să se adune în tot anul odată la Braşov, apoi la Săcele, la Zărneşti, la Făgăraş, la Sibiiu, la Răşinari, la Sălişte, la Haţeg ş. a. m. d.; să se formeze un fond pentru o bibliotecă română, pentru un muzeu român ş. a.

Cam în cadrele acestei propuneri au rămas lucrările privitoare la înfiinţarea şi dezvoltarea «Asociaţiunii» timp de o jumătate de secol. În amurgul vieţii sale octogenarul corespondent şi colaborator al «Telegrafului Român» putea să constate cu satisfacţie, că dânsul nu numai a dat ideea pentru înfiinţarea «Asociaţiunii», ci a reuşit, chiar dela 1860, să indice în mod practic şi realizabil scopul acestei societăţi culturale.

Lucrările «Asociaţiunii» le-a urmărit totdeauna cu viu interes şi le-a promovat chiar dintru început cu roadele activităţii sale, fiind convins, că literatura română şi cultura poporului nostru cuprinde în sine supremul scop al individualităţii naţionale» că «ea subsumă trecutul şi viitorul nostru», după cum spunea în disertaţia sa ținută cu prilejul adunării generale din Braşov 1862.¹

În aceeaş disertaţie roagă pe toţi a-i comunica date şi documente privitoare la familiile nobile române şi oferă «Asociaţiunii» colecţia sa de documente adunate de pe la familiile din Țara Oltului şi a Haţegului. Iar de încheiere îndeamnă «Asociaţiunea» a complectă această colecţie, zicând: «Eu bucuros iau sarcina colecţiunei asupra mea şi mă oblig, încât mă iartă oficiul meu, a lucra fără preget în privinţa aceasta numai în folosul «Asociaţiunii» noastre. Iar pe onorata «Asociaţiune pentru literatura română şi cultura poporului român» o rog a primi acest ofert şi propoziţiune a mea ca un mic tribut, cu care mă aflu ei dator.

«Domnilor şi fraţilor! să conlucrăm cu toţii până putem din toate puterile, şi să nu lăsăm prilejurile binevenite de a înaintă cultura şi literatura noastră — să ne aducem aminte de alegoria, ce o a făcut baronul Eötvös, cu ocaziunea adunanţei generale a Asociaţiunii transilvane pentru cunoştinţa patriei mai anterţ în Bistriţa, comparând cultura cu un munte înalt, pe care naţiunile se adoperează a-l sui din toate părţile. Celce va ajunge mai întâi culmea, acela va domină muntele. Nu ne mai lipseşte alta decât o voinţă tare şi un curaj neclintit. Daţi înainte! că

¹ A II-a adunare generală a «Asociaţiunii Transilvane», pag. 133—153.

cu noi este Dumnezeu. Să trăiască reuniunea pentru literatura română și cultura poporului român!»

Colecția de documente din 1862 și-a sporit-o în mod considerabil. Sub auspiciile «Asociațiunii» a tipărit apoi, la 1892 și 1895, lucrarea sa istorică de căpetenie, intitulată «Date istorice privitoare la familiile nobile române», înșirând în vol. I. aceste familii, după ținuturile, în cari locuiesc, iar în vol. II. aranjându-le în ordine alfabetică. Al III-lea volum, în care autorul avea de gând să publice în întregime textul diplomelor nemeșești și boerionale, câte a putut adună, a rămas netipărit.¹ Muncă migăloasă și stăruitoare a trebuit să depună Ioan Cavalier de Pușcariu la aranjarea acestor date, cuprinzând aproape la 5000 nume proprii de familii nobile române. Deaceea pune în fruntea «precuvântărei» la vol. II. aceste cuvinte latinești: «Quos Dii odisse, lexica scribant». Cheltuielile, ce le-a avut cu strângerea documentelor și ostenețele cauzate de aranjarea acestor documente i-au fost răsplătite lui Pușcariu prin conștiința, că a făcut un lucru bun și folositor, scoțând la iveală un număr respectabil de nobili români și dovedind prin aceasta în mod «eclatant și meritele națiunii române pentru patria comună».

Din tinerețe și până la adânci bătrânețe interesul pentru studiile istorice nu l-a părăsit. Începând dela broșurica, intitulată semnificativ, dar cam impropriu: «Oarele libere» în care Pușcariu publicase câteva documente istorice scoase din arhivele Sibiiului — și până la cele mai recente discursuri cetite în «Academia Română» — el ni-se înfățișează ca un scriitor zelos al trecutului și ca un apărător al tradiției istorice.

În privința tradiției istorice Pușcariu mărturisește în discursul său de recepțiune în «Academia Română» următorul principiu: «Ce e drept, istoriograful e dator să examineze urmele istorice cu sonda criticei celei mai severe, dar despre altă parte să nu cadă în patima scepticismului de a dificultă cu orice preț anticitățile și tradițiunile naționale. Tradițiunea despre Negru Vodă e atât de înrădăcinată în memoria poporului nostru, încât negațiunile tuturor savanților din lume nu sunt în stare de a

¹ S'au tipărit din acestea în parte în patru broșuri intitulate: *Fragmente istorice despre boierii din țara Făgărașului*. (Nota Edit.).

alteră sau de a le șterge nici în vecii vecilor. Vox populi — vox Dei!»

Tot astfel a fost Pușcariu și un fervent apărător al tradiției istorice privitoare la vechimea mitropoliei române din Ardeal.

În scrierile lui Ioan Pușcariu întâmpinăm «vivacitatea inteligenței», relevată și de Hașdeu, iară uneori câte o notă hazlie sau sarcastică în mijlocul paginilor celor mai serioase. Astfel d. e. polemizând într'un loc cu Rösler, care indentifică pe Ugrinus, amintit în Țara Făgărașului la 1291 cu alt Ugrinus, fiul comitelui Barch de genere Chaș amintit la 1821 în Biharia, ridiculizează sofisteria lui Rösler cu acest scurt dicton latin: «Baculus in angulo — ergo pluit».

Și mai mult iasă la iveală nota hazlie în observările sale filologice. Deși lucrări de filologie n'a scris, problemele privitoare la limba și mai ales la ortografia română l-au preocupat mult. Și are o mulțime de observări aruncate în treacăt prin notițele scrierilor sale istorice sau prin foiletoanele «Telegrafului Român». Adeseori critică «Academia Română» pentru ortografia, ce a stabilit. Pușcariu eră contra «sedilelor, cari laolaltă înfățișază limba română ca pe una din cele mai barbare» și apăra pe *u* final, scriind despre el la 1895 astfel: «De când *u* final — acum mai de 15 ani — stă pe banca acuzatorilor înaintea tribunalului «Academiei Române» pentru laesa Majestate a ortografiei române și vulgul strigă mereu: răstigniți-l, răstigniți-l pe el! fără ca judecătorii lui de atâta amar de vreme să-și fi luat până acum osteneala de a-i face perchezițiunea păcatelor sale sau de a ascultă părerile experților măcar ca la cel mai simplu criminalist — gloatele nerăbdătoare au și început a-l abandonă chiar și din numele proprii, unde el figurează ca articlu contras. Așa vedem scriindu-se Popesc, Pescar etc. Acuzatorii lui *u* i-au și mâncat pomana pe lângă Champagnia cu vignetta ce înfățișă îngropăciunea bietului păcătos, cum pot să fie totodată și judecători? — Ei zic, că e mut, nu se aude, prin urmare nu există. Dar Domnia-Lor mai toți cunosc bine și ortografia franceză, unde d. e. în cuvântul vous nu se aude *s* și totuș se scrie, pentrucă îndată ce urmează o vocală, iese la iveală *s* ca unghiile mâței din sac... Iată că mutul vorbește!» ș. a. m. d.

În mai multe foiletoane ale «Telegrafului Român» din 1870 sunt discutate chestiuni de ortografie și gramatică în niște versuri semnate cu inițiala *P.* Într'o notă adausă la aceste versuri autorul spune, că «Academia Română» a comis greșeli mari la stabilirea ortografiei. Fiind părerile exprimate în aceste versuri aproape identice cu observările de mai târziu ale lui Ioan Pușcariu, de altă parte negăsindu-se între colaboratorii «Telegrafului» din timpul acela alt *P.*, care să poată versifica cu atâta ușurință, presupun că aceste versuri, parte hazlii, parte serioase, sunt scrise de Cavalerul Pușcariu, a cărui destoinicie de versificator e cunoscută și de aiurea.

Partea intitulată «ortografia română» o începe autorul cu următoarea invocație:

«Spune-mi și tu Muză, cum se scrie bine
 Limba românească 'n litere latine ?
 Știm, că limba noastră la ortografie
 Baza sa o are în etimologie
 Limba românească, fiind muzicale
 Mult se modolează prin 'a ei vocale
 Dela locul care vocala-l cuprinde
 Sunetul silabei foarte mult depinde
 Apoi toată vorba are partea sa
 Pe care s'așează silaba cea grea».

Continuă apoi versificând pe larg despre toate vocalele și despre *sce*, *sci*, *n*, *î*, etc. și încheie astfel:

«Trem'a și apostroful încă-s uzitate
 Cela la compuse, cesta la lăsate,
 Cele neologe și cele streine
 În a lor costume scrie-le mai bine.
 Unde norma strictă nu va conformă
 Usul și-analogul te vor îndreptă».¹

Ceva mai târziu scrie despre «genuri în limba română» versuri ca acestea:

«Ca toat'n natură și 'n a noastră limbă
 Două genuri proprii cuvintele schimbă;
 Dar avem și lucruri de gen neutrale
 Cari în concordare cu partea formale
 Singulariul leagă de gen bărbătesc
 Și-apoi în plurale trec la femeesc».²

¹ «Tel. Rom.» 1879 Nrii 82 și 87, foișoara.

² ibidem Nr. 89.

Iar «transacțiunea genurilor» o lămurește prin următoarele versuri:

«De regulă sexul vorbei masculine
 Se manifestează prin *u* cel din fine
 Iar al femeinei cu *a* se compate
 Schimbând ele genul reciproc mutate;
 Așa domnu cu doamnă se va comportă
 Și cu servitoare servitoriu va sta,
 Dar ermafroditul e când mărginește
 Pentru ambe sexe bucuros servește etc.»¹

*

Un capitol deosebit de frumos și bogat se va scrie cu timpul în biografia Cavalerului Pușcariu despre activitatea lui pe teren bisericesc, unde a fost unul din cei mai sinceri, mai ageri și mai statornici sprijinitori ai lucrărilor de regenerare inițiate și duse la îndeplinire de nemuritorul Șaguna și de generația sa.

Protocoalele sinoadelor și ale congreselor noastre bisericești, ziarele naționale-bisericești și mai ales frumoasa corespondență a lui Șaguna cu Cavalerul Pușcariu vor da la timpul său, dovezi strălucite despre felul, cum și-a îndeplinit bătrânul Pușcariu datoriile sale față de neam de biserică strămoșească.

Dr. I. Lupaș.

¹ ibidem Nr. 102.

Indice:

	Pag.
Prefață	3— 4
Introducere	5— 13

Episode politice contemporane.

I. Adunarea națională din 3/15 Maiu 1848	14— 20
II. Mișcările politice în România	20— 21
III. Kossuth contra Habsburg	21— 22
IV. Refugiarea în România	22— 23
V. Reocuparea Ardealului	23— 27
VI. Absolutismul nemțesc	27— 33
VII. Organizarea absolutismului	33— 39
VIII. Birocrațismul lui Bach	39— 45
IX. Devaluarea absolutismului	45— 49
X. Diploma din 20 Octomvrie 1860 și patenta din 26 Febr. 1861. Cancelarul ard. Br. Kemény	49— 56
XI. Desvoltarea ulterioară până la căderea cancelarului Br. Kemény	56— 60
XII. Cancelarul Nádásdy	60— 70
XIII. Dieta din Sibiiu 1863—1865	70— 80
XIV. Căderea provizoriului Schmerling-ian	80— 84
XV. Dieta din Cluj în anul 1865	84— 94
XVI. Pregătirea pentru dieta de încoronare în Pesta	94—107
XVII. Dieta de încoronare	107—117
XVIII. Epilogul dietei de încoronare	117—138
XIX. Bisericile greco-române	139—162
XX. Fundațiunea lui Gozdsu	163—170

Adaus din partea Editorului:

Despre anii din urmă ai vieții lui Ioan Cav. de Pușcariu	171—185
Boala și moartea Cavalerului Ioan de Pușcariu	185—186
Înmormântarea Cavalerului Ioan de Pușcariu. Vorbirile. Come- morările	186—220

